

Ірина Цебрій

**КРІЗЬ ТЕМІНЬ СТОЛІТЬ: ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ
НАСТАВНИКІВ ЗАХІДНОЇ ЦЕРКВИ**

**(Северин Боецій, Флавій Кассіодор,
Ісидор Севільський).**

КНИГА 1.

**Посібник для студентів педагогічних навчальних
закладів**

Полтава 2012

ББК 74.03 (0) 4

УДК: 37. 011: 272 (1–15): [2–52]«46»

Крізь темінь віків: педагогічні ідеї наставників Західної церкви (Боецій, Кассіодор, Григорій Великий, Симеон Метафраст, Ісидор Севільський, Алкуїн Йоркський): посібник для студентів вищих навчальних закладів / [вступна стаття і коментарі І.В. Цебрій]. – Полтава: ПНПУ, 2010. – Книга 1. – 126 с.

Рецензенти:

Бойко А.М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені С.Т.Г. Короленка;

Пашко Л.Ф., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри методики змісту освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського;

Корольок С.В., кандидат педагогічних наук, доцент завідувач кафедри менеджменту освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського.

Матеріали посібника знайомлять із творами ранньохристиянських педагогів, основоположників сучасного тьюторства та західноєвропейської системи освіти, їхніми педагогічними моделями. Посібник також містить статті науковців рубежу ХХ-ХХІ століть, у яких проаналізовано витоки європейської християнської педагогіки.

Літературний редактор:

Кривошей В.А. – вчитель-методист Новотагамлицької ЗОШ І – III ступенів

Рекомендовано до друку вченою радою Полтавського педагогічного університету імені С.Т.Г. Короленка

Протокол № 2 від 23 вересня 2012 року

Книга 1

ЗМІСТ

Передмова.....	4
<i>Северин Боецій</i>	9
Северин Боецій Настанови в музиці (вступ).....	10
Северин Боецій. Настанови в арифметиці (уривок).....	10
Джованні Реале і Даріо Антисері. Західна педагогіка від витоків до наших днів. Книга 2. Частина третя. Генеза, розвиток і занепад схоластики. Боецій: останній із римлян і перший зі схоластів	11
"Розрада філософією"; Бог - це саме щастя	12
<i>Флавій Кассіодор</i>	13
Флавій Кассіодор. Коментарі до псалмів Давида.....	14
Флавій Кассіодор. Уривки з „Віварію“.....	14
Флавій Кассіодор. Про риторику.....	14
Флавій Кассіодор. Про геометрію і астрономію.....	15
Флавій Кассіодор. Настанови в науках божественних і світських.....	15
Джованні Реале и Даріо Антисері. "Інституції" Кассіодора.....	21
Доделі А. Кассіодор і розвиток годинників у ранньо-середньовічній Європі.....	21
<i>Ісидор Севільський</i>	22
Ісидор Севільський. Настанови королю Сісебуту (Уривки).....	23
Ісидор Севільський. Уривок з „Етимологій“.....	24
Ісидор Севільський. „Етимології“ Або „Начала“. Книга п'ята. Про закони і часи. Etymologiarum sive originum libri XX.....	25
Ісидор Севільський. „Етимології“ або „Начала“. Книга XII. Про тварин. Розділ I. Про тяглових тварин.....	30
Джованні Реале і Даріо Антисері. Західна педагогіка від витоків до наших днів. Книга 2. Частина третя. Генеза, розвиток і занепад схоластики. "Етимології" Ісидора Севільського.....	38
Дворкін А. Нариси з історії Вселенської православної церкви.....	39
Белякова Т. Виховання та школи в країнах Західної Європи в епоху раннього Середньовіччя.....	49
Джованні Реале і Даріо Антисері. Західна педагогіка від витоків до наших днів. Книга 2. Частина третя. Генеза, розвиток і занепад схоластики. Святий Бенедикт і папа Григорій Великий.....	55
Вязігін А. Папа Григорій Великий як наставник і церковно-громадський діяч.....	60

ВСТУПНЕ СЛОВО

Система освіти західноєвропейського зразка склалася в перехідний період від пізньої Античності до раннього Середньовіччя (V – VIII століття), від язичницько-світських засад до християнсько-релігійного світогляду. В новій освітньо-виховній парадигмі було визначено зміст та обсяги основних складових компонентів – релігійно-виховного (християнсько-ідеологічного), наукового, морального і духовного. Северин Боецій здійснив ревізію попереднього античного знання та відібрав із нього те, що узгоджувалося з новою релігійною ідеологією. Флавій Кассіодор (Остготське відродження) окреслив чітку модель освіти й виховання (програму) для ченців, підтверджену його багатолітнім практичним викладацьким досвідом. Освітньо-виховна парадигма Кассіодора була доповнена обов'язковим морально-духовним компонентом, уведеним папою Григорієм I, науково-енциклопедичними підходами до структури знання Ісидора Севільського (Вестготське відродження), педагогічними ідеями Алкуїна (Флакка Альбіна) щодо посилення чинника духовності в освіті ченців та світської аристократії.

Середньовічна парадигма освіти, процес формування якої в основному завершується наприкінці VIII століття в теоретико-практичній спадщині Алкуїна (Каролінгське відродження), до виникнення університетської системи залишалася практично незмінною. Головною її метою було ствердження християнської ідеології, виховання глибоко віруючої людини, успішне вивчення латинської і грецької мов, римського права, економіки та медицини, пробудження інтересу до Біблії, історії, героїчного минулого своєї країни та всієї європейської спільноти.

У X—XI століттях у провідних країнах Європи і особливо у Священній Римській імперії виникла багаторівнева система середньої освіти (початкові церковно-монастирські школи, школи-палаціуми, приватні школи, єпископально-кафедральні школи). Монопольне право в добу Оттонівського відродження в освітянській галузі головним чином ствердила за собою церква, яка ще від часів шкільної реформи Григорія I Великого (540-604) готувала не лише церковних діячів вищого рангу, а й державних службовців. Єпископально-кафедральні школи вищого рівня стали фундаментом для створення складної університетської структури в XII столітті, бо університети зазвичай виникали в тих культурно-адміністративних осередках, де раніше засновані були єпископські кафедри.

У єпископально-кафедральній школі вищого рівня, яка наприкінці раннього Середньовіччя відрізнялася від майбутнього університету лише назвою, шість років вивчали вільні мистецтва. Тому дослідження освітньо-виховної моделі такої школи дозволяє нам визначити місце та значення духовного компоненту в середній і вищій ланках освіти в наступну епоху Просвітництва.

Дослідження структури за змісту освіти в єпископально-кафедральній школі середньовічної Європи підтверджує, що її керівництвом і викладачами ставилися актуальні для держави і навчальних закладів завдання та знаходилися оптимальні шляхи їхнього вирішення. Парадигма освіти, що визначилася в творчій спадщині ранньохристиянських педагогів – Боеція, Кассіодора, Григорія Великого, Ісидора та Алкуїна – отримала нове життя в системі дисциплін факультету мистецтв

європейського університету.

Сучасний етап розвитку національної освіти передбачає оновлення методологічних засад вищої школи, інваріантність підготовки майбутнього вчителя історії до викладання у школі I-III ступенів. Індивідуальні та групові форми організації навчально-виховного процесу, збагачені позитивним досвідом ранньохристиянських педагогів, культурно-мовленнєвою, риторико-логічною та драматичною підготовкою бакалаврів і магістрів, забезпечать їхню самореалізацію, самодостатність і зорієнтованість у європейському просторі.

Західноєвропейська духовно-моральна парадигма середньовічної освіти мала місце в українській системі братських шкіл, колегіумів доби раннього Бароко. Отже, вітчизняна освітньо-виховна модель формувалася як складова частина європейської культурної традиції. Тому розвиток особистості на сучасному етапі може бути збагаченим кращими зразками минулого західноєвропейського та вітчизняного досвіду.

Вивчення педагогічних ідей викладачів піітики та риторики епохи Середньовіччя, що свого часу були підтримані керівництвом шкіл, університетів і правителями держав, розкриває потенційні можливості впливу християнської духовності та моралі на формування світогляду студента, його громадянської позиції. В свою чергу, кожна розвинена в духовному плані особистість впливає на формування соціокультурного життя країни.

За умов входження України до європейського освітнього простору особливо актуальним стає дослідження витоків освітньої парадигми сучасної школи західноєвропейського зразка. Для держав, об'єднаних Болонською конвенцією, мають бути зрозумілими методологічні засади університетської освіти класичного Середньовіччя, бо більшість видів навчальної аудиторної і позааудиторної роботи сформувалися саме в системі західноєвропейського університету XIII — XV століть (нормативні дисципліни, дисципліни за вибором, основні види самостійної роботи, ІНДЗ тощо). В свою чергу, підвалини університетської освіти були закладені першими християнськими педагогами, їхніми теоретичними концепціями та практичною діяльністю. Це засвідчує актуальність і доцільність дослідження.

Реноваційна педагогіка (від лат. /renovatio/ – оновлення, відновлення) VI – початку IX століть передбачала комплексну реконструкцію античного знання з метою відбору з нього тих структур, котрі гармонійно узгоджувалися з новим християнським світоглядом і відповідали запитам нового суспільства. Проблема подібної реконструкції освіти постала перед молодим варварським світом, бо попередня програма християнських шкіл з її повним запереченням античного знання вже не могла задовольнити зростаючі потреби в освічених державних кадрах — політиках, юристах, богословах, лікарях, військових тощо. І вона була здійснена.

В епоху атеїзму досягненням середньовічної освіти практично не приділялося уваги. Ще від часів Відродження та Просвітництва, коли на перший план почали виходити бюргерсько-комерційні цінності, традиційним стало принижувати її місце в загальній еволюції європейської системи знань.

Середньовіччя вважалося „темним часом релігійної сплячки,“ коли в ході були лише авторитарні методи навчання й виховання, а також дисципліна, заснована на різках. („Шмагання визначає свідомість у навчанні“).

Тому й не дивно, що коли ми з глибин нашої пам'яті викликаємо асоціації з середньовічною освітою, то в більшості випадків виникає наступна картина: невелика кімната з напівкруглою стелею, крізь вузькі вікна ледве пробиваються промені сонячного світла; за столом сидять хлопчики різного віку, пристойний одяг указує на дітей заможних батьків – злидарів тут немає; у центрі столу сидить священник, перед ним велика рукописна книга, поруч лежить кілька різок; священник одноманітно читає молитви латинською мовою; діти механічно повторюють за ним незрозумілі слова. Йде заняття в одній із найперших монастирських шкіл VII – VIII століть, типово описане гуманістами або просвітниками.

Безумовно, подібні моменти мали місце в освіті раннього Середньовіччя. Однак ми не можемо забувати про ті великі наукові надбання, які приніс варварський Європі перехідний період від християнської пізньоантичної культури до ранньоевропейської, внесок визначних діячів раннього Середньовіччя, завдяки яким ствердився новий тип мислення та відбулося становлення релігійної навчально-виховної парадигми.

Спробу переосмислити античну навчальну систему зробив Марціан Капелла, а завершив її Северин Боецій. Однак нову педагогічну модель теоретично завершити й апробувати на практиці вдалося лише Флавію Кассіодору. В його навчально-виховному комплексі „Віварій“ (протомонастирі), де проживали й навчалися люди різного віку та соціального статусу (навіть кримінальні елементи) сформувався *тип універсального викладача-наставника*, під контролем якого здійснюється навчання й самонавчання вихованців.

Відкинувши ідеї своїх християнських попередників про виховання виключно на слові вчителя, Кассіодор остаточно не пориває зі здобутками педагогів-апологетів. Навчання необхідно починати з усного слова вчителя, бо більшість вихованців, на думку Кассіодора, боїться складності наук. Тому треба пробуджувати інтерес до Божого слова й необхідних людині знань.

Таким чином, наставник повинен знайомити своїх підопічних із найцікавішими фрагментами Біблії, щоб, з одного боку, вимальовувалися її загальний смисл і призначення, з іншого, виникло бажання потім самостійно її перечитати. Переконавши вихованців в істинності слова Божого, вчитель словесно має їх ознайомити з основами необхідних для життя наук — агрономії та медицини. Якщо після цього у вихованців не виникло бажання самостійно навчатися, то причини тут може бути дві: або наставник не здатен його переконати власним прикладом служіння Господу й наукам, або вихованцю не судилося отримати Божого Одкровення. Тоді далі немає потреби змушувати його навчатися.

Якщо ж під керівництвом наставника у вихованця прокинувся інтерес до самостійного навчання, тоді необхідно приступити до вивчення семи вільних мистецтв, найперше з яких граматики. І тут необхідно не форсувати події, а враховувати індивідуальні можливості кожного вихованця, щоб не порушити принципу любові до навчання, роблячи все послідовно і вимагаючи від учня

ретельності в заняттях.

Після того, як учень навчиться писати й читати, наступав період самонавчання під контролем наставника, що ґрунтується на любові до науки, послідовності та ретельності. Самонавчання обов'язково повинно узгоджуватися з виробленням навичок до практичної діяльності. Ті ченці, які закінчують повний обсяг шкільної програми, потім мають присвятити себе викладанню для передачі отриманих знань прийдешнім поколінням. У цьому й полягає смисл навчання — не для себе, а для людей.

А які були в Кассіодора побажання безпосередньо до самого процесу вивчення чотирьох математичних наук (арифметики, геометрії, астрономії і музики)? Як справжній педагог, він розумів, що не всі бажаючі навчатися мешканці Віварію зможуть їх осягнути, та він наголошує на тому, щоб навіть зовсім нездібні виявили старанність і намагалися ознайомитися хоча б з азами того, що входить до компетенції вільних мистецтв. Своє головне завдання Кассіодор убачає у вихованні в мешканцях Віварію „любові до читання і щирого бажання пізнати істину. Тоді рятівна ретельність зробить ученими тих, кого на перших кроках злякала глибина тих книг, за які вони бралися. А досконалу мудрість Бог дасть тому, кого обере.“ Великого значення Кассіодор надавав особистості вихователя-наставника та його впливу на своїх вихованців, у якому б віці й ким би вони не були. В цьому педагогічному досвіді вчений на дванадцять століть випередив Роберта Оуена [І.Ц.].

Молодший колега Ісидора з Іспанії, Ісидор Севільський, уважав, що для того, щоб мати право стати наставником, треба пройти кілька серйозних періодів: по-перше, підготовчий етап до викладання (*Doctrina*) – створення власної системи передачі загального знання, по-друге, (*Sapientia*) – надбання наставником мудрості у процесі викладання основ знань окремим вихованцям, котрі бажують навчатися ще в недосвідченого викладача, по-третє, (*Prudentia*) – досягнення наставником справжнього благочестя. Лише після цього він має право викладати в єпископальній школі, або бути наставником дітей знаті чи королів. Щодо самостійного вивчення науки вихованцем Ісидор Севільський розробив цілу власну систему, яка не втратила своєї актуальності й сьогодні: той матеріал, що заданий наставником для самостійного опрацювання необхідно спочатку законспектувати частинами, потім кожен з них переказати вголос, а потім відібрати з кожної частини необхідне і скомпонувати у власну доповідь.

Таким чином, після засвоєння граматики й діалектики, вихованець під контролем наставника мав вивчати певними дозами самостійно чотири математичних науки, медицину, юриспруденцію, теологію, історію, географію, демографію, фізику, агрономію, архітектуру, хімію, мінералогію, мореплавання і флотобудівництво. Нам може здатися це дивним, та у Гіспальській єпископальній школі початку VII століття, коли в ній викладав Ісидор Севільський, вихованці вивчали весь перелічений список предметів, якими мав володіти один універсальний наставник. І якби араби не завоювали Піренейський півострів, то перший університет у Європі виник би в Іспанії VII століття, бо єпископальна школа Ісидора не те що поступалася університетам XIII століття, а навіть

випереджала їх.

Вважаючи людину мініатюрною копією Всесвіту, Ісидор натхненно писав: „Голова людини спрямована в небо, а на ній є два ока, схожі до світа сонця і місяця. Дихання людини подібно повітрю, бо саме воно породжує вдих і видох, схоже до руху в багатьох вітрів на землі. Живіт людини можна порівняти з морем, бо в ньому зібрані всі рідини, як у море стікаються всі води. Нарешті — ступні ніг можна порівняти із землею, бо вони сухі й містять такий жар, як і земля. Справжній розум міститься в голові людини і підноситься над тілом, як Бог у небесах. Він може оглядати та управляти всіма речами з висоти“.

Талановитий діяч Каролінгського відродження другої половини VIII століття Алкуїн відібрав з унікальної шкільної програми Ісидора необхідні для освіти державного діяча та ченця вищого рівня елементи і розвинув ідею наставництва в процесі навчання. Він писав: „Практично всі діти можуть засвоїти граматику, діалектику та риторичку. Набагато складніше з математичними мистецтвами. Не кожний осягне арифметику і геометрію. Ще складніше з музикою. Голос і музичний слух даються людині від Бога і лише голосу притаманно звеличувати Творця. Тут постійна увага наставника і його допомога просто необхідні. Треба їх учити мислити“.

Алкуїн увів у педагогіку метод діалогу, відповідно до якого учні повинні були самостійно вивчити матеріал і підготувати для наставника ряд питань, на які той мав відповісти. Саме за якість формування питання вони й отримували оцінку. Постійний діалог із наставником із наукових проблем розвивав логічне мислення вихованця, а також його творчий потенціал.

Нажаль, після смерті Карла Великого його сини поділили імперію, між ними почалися чвари і про освітянські проблеми майже на два століття забули. Ідеям Алкуїна про обов'язкову початкову освіту для всіх громадян у ті часи не судилося втілитися на практиці.

Приблизно в середині XI століття в результаті відносної стабілізації міжнародних відносин та імпульсу економічного характеру в середньовічній Європі почалося бурхливе зростання міст, обумовило формування нової цивілізаційної, а разом із нею й педагогічної парадигми. Розквіт міської культури призвів до появи інтелектуала-профі, як одного з тих майстрів, ремеслом якого було спочатку лише “писати й навчати“. По мірі комерціалізації середньовічного суспільства продукція інтелекту перетворилася на товар, який необхідно було реалізувати на ринку інтелектуальних послуг. Змінилася й освітня модель. Наставника у вірі змінив с магістр (*magister, doctor* – учитель, керівник процесу навчання) – інтелектуал, який викладав методи мислення, продаючи послуги інтелекту. На відміну від наставника у вірі, магістр уже був вузьким спеціалістом (*specialis* – особливий, приватний), тобто, знавець не цілого, а лише частини – визначеної вузької сфери знання.

Таким чином, витоки сучасного західноєвропейської освіти виходять із педагогіки наставництва раннього Середньовіччя, коли вчителем пропонувалася модель необхідної кількості знання та модель поведінки в навчанні і суспільстві, самостійне опанування цієї моделі вихованцем під контролем наставника, однак

без особливого примусу та застосування авторитарних методів виховання.

Ми пропонуємо вам детальніше ознайомитися з творами західноєвропейських християнських педагогів доби раннього Середньовіччя та працями провідних науковців світу з даної проблематики.

І.В. Цебрій, кандидат педагогічних наук, доцент

Северин Боецій

Аніцій Манлій Северин Боецій (480-525 роки) був найяскравішою фігурою Остготського відродження. Оскільки Боецій рано втратив батьків, його вихованням займався Квінт Аврелій Меммій Сіммах, голова римського сенату. Один із найосвіченіших діячів свого часу, людина гуманна і шляхетна, Сіммах в майбутньому стане тестем Боеція і разом із ним піде на плаху.

Боецій, як представник римської аристократії (походив із найдавнішого аристократичного роду Аніційів), займав вищі державні посади і прославився не лише як філософ і теоретик західноєвропейської освіти, а й видатний дипломат. Із 510 року він консул Риму, у 522-523 роках — виконує обов'язки начальника канцелярії при палаці Теодоріха (*magister officiorum*).

Політичне життя, яке розгорталось за стінами палацу Теодоріха, було сповнене інтригами, нещирістю, лицемірством. Окрім цього, постійно давалася взнаки безперервна конфронтація двох політичних угруповань — римського й готського, яка існувала в середовищі римо-італійської знаті. Ті, хто був поряд із Боецієм, не виявляли особливої прихильності до його діяльності, навпаки, їх дратувала його освіченість та популярність. Взимку 523 року його несправедливо засудили за зраду, а потім, у 524 році стратили за наказом короля за дії „на шкоду імперській владі.“ Про це свідчить відомий хроніст VI століття Марія із Аванша.

Боецій поставив перед собою завдання створити перший систематизований латиномовний варіант з усіх напрямів світських наук, філософії та християнської теології для системи навчання. Прокопій Кесарійський як сучасник Боеція був переконаним, що Северин створював цю систему в першу чергу для освіти власних дітей. Донька Сіммаха Рустицина, котра стала дружиною Боеція, народила йому двох синів, яких він дуже любив і намагався передати всі знання, котрими володів сам. Доля дітей ученого після його смерті невідома, оскільки Сіммах був страчений разом із Боецієм, а Теодоріх конфіскував усе майно як дружини Сіммаха, так і Рустицини, перетворивши їх на жебраків. Де вони потім поділися — історії невідомо.

Боецій Саме Боецій остаточно закріпив формальний розподіл системи "семи вільних мистецтв" на два ступеня — "тривіум" і "квадріум" (власно, термін „*quadriivium*“ вперше в історії освіти вживається саме автором "Настанов до арифметики").

Северин Боецій. НАСТАНОВИ В МУЗИЦІ (вступ)

Ми спробуємо пояснити значення музичної акустики та грецької гармонії. Вперше для латинян ми хочемо розповісти про закономірності музики в зв'язку з її виконанням та сприйняттям. Треба досліджувати висоту, голосність, темп і продовжність музичних звуків, їхнє поєднання в консонанси і дисонанси, а також музичні лади. Треба вивчати грецьких музичних теоретиків, те, що вони писали, аналізуючи музичний слух людини, музичні інструменти і людські голоси.

Для тих, хто починає вивчати музику, необхідно пов'язати уявлення про музичну акустику з архітектурною акустикою, пояснити ряд явищ в галузі гармонії (гармоніки), інструментів та інструментовки (органіки), визначити музичну термінологію.

У галузі гармонії ми намагаємося пояснити вертикальне інтервальне звучання (двоголосся), що в греків вже було усвідомленою формою мислення, найпростіші приклади гетерофонії. Світ — це один величезний музичний інструмент, де співвідношення між музичними сферами відповідають музичним інтервалам.

Музика поділяється на *світovu* (небесну, математичну гармонію), *людську* (умодосажну) та *інструментальну* (ту, яка звучить із інструментів). Справжня ж музика існує лише в розумі Бога у вигляді математичних пропорцій, тому музику належить слухати не вухами, а розумом. Для рівня плотської насолоди музика — гармонія Космосу й Людини, душі та тіла, її математична раціональність є наслідком раціонального Творення всього світу. Тому справжній музикант є в першу чергу математиком і філософом, він відривається розумом від приниженого відчуття тілесної абстракції, повертаючи душу до Бога і Спасіння.

Северин Боецій. Настанови в арифметиці (уривок)

Одне з найдавніших видань „Настанов до арифметики“ Боеція. Олександрійська бібліотека (Єгипет).

Арифметика (arithmetic) є наукою про числа, бо греки називали число ἀριθμός. Письменники світських творів поставили її першою серед математичних наук тому, що вона не потребує допомоги жодної іншої науки, щоб самостійно існувати. Геометрія, астрономія і музика йдуть за нею, бо потребують її допомоги, щоб бути й залишатися науками (subsistere).

Велике значення мала теоретична праця Боеція „*Настанови в музиці*“, бо саме вона визначила один із найголовніших духовних компонентів системи навчання раннього Середньовіччя. Книга стала обов'язковою для багатьох поколінь школярів, студентів і музикантів аж до середини XVIII століття, бо нею були закладені *теоретико-практичні основи* останньої частини *квадріуму*.

ЗАХІДНА ПЕДАГОГІКА ВІД ВИТОКІВ ДО НАШИХ ДНІВ
Книга 2. Частина третя генезис, розвиток і занепад схоластики.
1.1. БОЕЦІЙ: ОСТАННІЙ ІЗ РИМЛЯН І ПЕРШИЙ ЗІ СХОЛАСТІВ.

В "Готської війні" візантійський історик Прокопій Кесарійський розповідає: "Сіммах і Боецій, його зять, обидва мужі античної статності, серед найбільш авторитетних римських сенаторів відзначалися особливою шляхетністю. Результати філософських досліджень вони майстерно застосовували для знаходження справедливих рішень ... як до співгромадян, так і до іногородців, завдяки чому здобули не лише визнання гідних, а й задрість нікчем, завжди готових до зради. Теодоріх, повіривши наклепу на них, засудив сенаторів до смертної кари за участь у в підготовці заколоту, конфіскувавши їхнє майно". Насправді процес Боеція був не просто помстою особистого характеру, а й кульмінацією політичного протистояння, віхою радикального зміни методів правління Теодоріха.

Северин Боецій народився в Римі близько 480 року. Ще юнаком він одружився на дочці Сіммаха; консулом став у 510 році. У 522-523 рр. він виконував обов'язки начальника канцелярії при дворі Теодоріха. Взимку 524 року він був засуджений і потім страчений за дії "на шкоду імператорської влади".

Мартін Грабман назвав Боеція "останнім із римлян і першим із схоластів", Е. Ренд побачив у ньому засновника Середньовіччя. І справді, Боецій усвідомлював свою місію в тому, щоб відкрити грецьку культуру для латинян. Завдяки йому здійснилася передача традиційного спадщини середньовічної культури, була забезпечена спадковість інтелектуального життя.

В одному з листів Сіммаха Боецій пише про необхідність утримувати в полі зору всі науки, які готують до філософії: арифметику, музику, геометрію, астрономію. Він сам мав намір перевести на латинську мову всі твори Аристотеля з коментарями з логіки, моралі та фізики, а також твори Платона з тим, щоб показати згоду та гармонію між двома геніями. Та у зв'язку з передчасною смертю Боецію не вдалося завершити свій проект. Однак, він підготував новий переклад і коментар до "Ісагоги" Порфірія, переклад "Категорій" Аристотеля, його ж "Протлумачення" з двома коментарями, один у двох, інший – у 6 книгах, "Аналітику", "Топіку". Ці тексти аж до XIII сто-ліття були чи не єдиним джерелом вивчення Аристотеля.

1.2. БОЕЦІЙ І "ЛОГІЧНИЙ КВАДРАТ ОПОЗИЦІЙ"

Проблема універсалій увійшла в схоластику саме завдяки Боецію. Коментуючи Порфірія, він зіткнувся з трьома питаннями: 1) універсалії, тобто роди і види: тварина, людина, існують чи ні? 2) Наскільки вони тілесні? 3) Якщо вони безтілесні, то чи поєднані з чуттєвим началом? І хоча Порфірій поставив ці питання, він відповідей на них не дав. Це зробив Боецій в фарватері, прокладеному Олександром Афродисійським; його рішення пізніше отримало назву „помірного реалізму“. Універсалії існують лише в колективі, в цьому сенсі вони безтілесні. У

реальності ж немає людини взагалі, зате існують окремі індивіди. Якщо абстрагуватися від них як від окремих істот, виділяючи характерні риси виду або роду, то тоді можна отримати універсалії.

Апулей, латинський поет і письменник, автор "Золотого осла", також писав на філософські теми. У третій книзі "Про навчання Платона" Боецій пише про співвідношення чотирьох класичних пропозицій та про їх поділ за кількістю: в модусі суб'єкта – на універсальні, партикулярні (особливі), одиничні й невизначені. Якась пропозиція (пропозиція, затвердження) універсальна, коли предикат приписується (або заперечується) всім одиницям, названим у суб'єкті: наприклад, "кожна людина (або ніхто з людей) – філософ". "Іван – філософ", "Луцій не філософ" – приклади одиничної пропозиції. "Деякі з людей – філософи" – приклад партикулярної пропозиції. Невизначеною пропозицією буде та, де не уточнюється, до якого безлічі індивідів належить суб'єкт, наприклад, "поїзд їде". Отже, Боецій знову звертається до Апулея і його логічного квадрату, доповнивши який, він сприяв входженню його в ужиток середньовічної епохи. Він говорить про пропозиції контрарні, контрадікторні, субконтрарні та підлеглі, використовуючи терміни, що стали потім класичними, суб'єкт, предикат, можливий. Таким чином, ми маємо право стверджувати, що принцип силогізму зародився в творчості Северина Боеція.

1.3. "РОЗРАДА ФІЛОСОФІЄЮ"; БОГ - ЦЕ САМЕ ЩАСТЯ

Мова піде про знамениту роботу Боеція. Віршами і прозою вона написана у в'язниці і чудесно вплинула на духовний клімат Середньовіччя. Всі старовинні каталоги свідчать про присутність "Утіхи" у великих і провінційних бібліотеках, особливо широке поширення вона отримала в XII і XIII століттях. Зачинений у тюремній камері, Боецій стогне в розпачі, як раптом перед очі ясні його постає "якась чудова жінка, своїм поглядом пронизуючи все навколо". Боецій, навколо якого були лише обличчя безпутних жінок, ("вони не лише не могли позбутися своїх недуг, але своєю отрутою весь час їх посилювали"), тут же визнав у своєму чудовому баченні "годувальницю", в будинку якої він перебував з отроцтва: то була філософія. "Чи могла я, – каже вона Боецію, – тебе покинути, вихованцю мій, не розділити з тобою це тяжкий тягар, який ти змушений нести заради співчуття до невинних ..." Філософія нагадує Боецію про кривди, жертвами яких стали Анаксагор, Сократ, Зенон, Сенека та багато інших. А виходить, немає причини обурюватися, що всі ми кинуті в безодню морську життєвих бід на волю стихії майбутнього з того самого моменту, коли найбільшим нашим горем стала скорбота за тих, хто зрадив душу свою. Боецій відповідає своїй Дамі, що він намагався лише захищати право людини від мародерів і злостивих, та все ж фортуна відвернулася від нього, неправедно звинуваченого і засудженого. "Світла і ясна справедливість сховалася в тенетах безмовності і не поспішає із законною розплатою, караючим лицемірив".

Тривогу Боеція відводить вона ж, Філософія, даючи йому зрозуміти, що доля в його руках, що правити світом довірено не сліпому, але божественного

розуму, а тому немає підстав для страху. Потім, у другій книзі "Втіхи" премудра Дама навчає його смиренню перед обличчям мінливої долі, всевладної над життям людей. І чим ласкавіше доля, тим небезпечніше, тим зрозуміліше, що насправді справа йде навпаки, бо саме так вона ховає від них те, що є справжнім щастям. Від цих ідей, типових для здорового глузду, Філософія переходить до більш ефективного курсу терапії зла, пояснюючи нашому в'язневі. Так в чому ж благо? Його немає ні в почестях, ні в славі, ні у багатстві, ні в насолодах, ні в силі влади. Справді, ти хотів би зібрати багато грошей? Але тоді ти повинен відняти їх у тих, хто їх має. Ти б хотів бути на багатьох солідних посадах? Тоді тобі доведеться піти на пониження перед тими, хто тобі все це може дати, потім ти будеш жадати злетіти вище тих, хто у почестях, а доки клянчити у низ щось, то це хіба не наруга? Хочеш влади? То чекай зради від підлеглих і руйнівних наслідків небезпеки. Прагнеш до слави? Тоді серед тернів і перешкод не зберегти тобі спокою. Тебе приваблює життя серед насолод для черева? Але хто ж не відвернеться від тебе з огидою, адже немає нічого більш принизливого, ніж бути рабом своєї плоті, слабким і вразливим. Виходить, годі й думати шукати щастя серед земного. Та є й інше блаженство. Отже, слід визнати, що "Бог – це саме щастя, як найвище щастя – це Бог".

Запитання:

1. Хто здійснив реформу шкільного знання в Західній Європі?
2. Які компоненти античного шкільного знання були відібрані для нової християнської освіти?
3. Які науки входили до педагогічної системи Северина Боеція?

Магн Флавій Аврелій Кассіодор

Магн Флавій Аврелій Кассіодор Сенатор (приб. 490 – приб. 585 роки) визначний римський стиліст, теоретик і практик педагогіки, засновник першого монастиря як осередку культури, видатний політик і державний діяч, котрий займав головні посади при всіх королях Остготського королівства, в творчості якого вималювався проект нової релігійно-освітньої парадигми Середньовіччя, в якій вагоме місце займала мистецька освіта.

Спадщина Кассіодора відносно невелика, та її питома вага перевищує багатотомні доробки. Вчений написав біля 10 творів, що заклали фундамент не лише середньовічної освіти, а й усієї європейської культури. Серед них всесвітньовідомі праці – „Варії“, „Хроніка“, трактат „Про душу“, „Орфографія“, „Настанови в науках божественних і світських“, „Коментарі до псалмів Давида“, „Віварій“, „Історія готів“.

Найдавніші свідчення про життя Магна Флавія Аврелія Кассіодора ми можемо знайти в творах його сучасників і діячів культури трьох наступних століть: Йордана, Беди Достопочтеного, Павла Диякона, Гінкмара Реймського, Сигіберта, Гонорія Августодумського. Та й навіть подібні свідчення дуже обмежені: автори повідомляють нам лише те, що Кассіодор бажав розповісти нам про себе сам. Тож познайомимося з ними.

Кассіодор. КОМЕНТАРІ ДО ПСАЛМІВ ДАВИДА (уривок)

Насамперед, ми повинні визнати, що всемогутність і красномовність Бога настільки збагачена багатьма мистецтвами й науками, що вона сяє вражаючим блиском для тих, хто намагається її усвідомити, наближаючись до неї безпосередньо, і для тих, хто ретельно обробляє ниву інших наук. Ми не можемо змушувати вірити, бо силою тут нічого не доб'єшся. Тут треба лише осягти серцем і зрозуміти.

Кассіодор. УРИВКИ З „ВІВАРІЮ“

Я намагався разом із блаженним папою Агапітом, зібравши й сплативши витрати вчених-викладачів, заснувати в римі християнську школу, подібну тій, яка колись довгий час діяла в Олександрії, а тепер побудована в сирійському місті Насибії, в якій і душа б могла пориватися до вічного Спасіння і мова б набрала бездоганної та найшляхетнішої виразності.

Ось кличе нас до себе місцевість, де знаходиться монастир Віварій, там усе готово для притулку мандрівників і злидарів; є там у нас по сусідству й зрошені сади, і мілководна річка, що багата на рибу; вона дає все необхідне для зрошення садів і для роботи млинів; вона дає воду, коли це потрібно, а коли не потрібно — то відступає... Море також знаходиться близьенько від нас, можна навіть ловити рибу різними способами; а зловлених риб, якщо є бажання, можливо пустити до водойм Віварію, бо я колись із Божою допомогою збудував такі водосховища, де під надійними затворами живе багато різної риби. Я також наказав побудувати купальні, дуже корисні для лікування тілесних хвороб, туди спокійно вбігає вода з прозорих струмків, надзвичайно приємна для пиття й для омивання.

Кассіодор. ПРО РИТОРИКУ.

„Риторика (rhetorica) є наукою гарно розмовляти по громадянським питанням (красномовне переконання). Риторика пов'язана з мистецтвом граматики. Бо в граматиці ми навчаємося науці правильно вимовляти, а в риториці ми дійсно усвідомлюємо, яким чином ми дійсно будемо висловлювати ті речі, яким навчилися. Та спочатку треба досконало вивчити граматику. Той, хто не знає літер, не зможе пізнати й справжньої мудрості.

Родів справ у риториці ми маємо три: нарадчий, показовий і судовий. *Нарадчий* — це той, у якому мова йде про життєві необхідності і про те, що кому не треба робити. *Показовий* — той, у якому йде мова про вчинок людини, достойний схвалення чи покарання. *Судовий* — це той, у якому надається судження про справи людини, про її покарання чи нагороди. Названий він так, бо виказує думку про людину (судить її) — хороша вона чи погана.

Ритору треба чітко будувати свою промову. Вона повинна складатися з чотирьох частин: *вступу, оповіді головних подій, аргументації та заключної частини* (висновку).

Тому починати промову належить таким чином, щоб викликати довіру, поступливість та увагу. Викладати треба так, щоб усе сказано було коротко та ясно. Аргументувати треба так, щоб спочатку ствердити свої докази, а потім розбити протилежні їм. Закінчувати треба так, щоб зворушити душі тих, що тебе слухали і залишити їх переповненими тим, що тобою говорилося.

Внутрішні причини риторики :

Внутрішніх причин ми маємо *п'ять*, а саме, *достойне*, *вражаюче*, *низьке*, *сумнівне*, *приховане*. *Достойне* — це коли ті, хто нас слухає, відразу сповнюється доброзичливістю до нас, *вражаюче* — те, що засліплює слух тих, хто слухає, *низьким* є те, що викликає зневагу в слухачів, *сумнівним* є те, коли докази викликають певний шепіт підозри, не породжують доброзичливості, а відповідно викликають неприйняття, *прихованим* є те, що ті, які слухають, не можуть відразу зрозуміти суті, бо їм важко, або причина в промові виводиться заплутаною через справу, важку для сприйняття⁴⁴⁴

„Брехня (*mendacium*) має три різновиди: надможливе, коли здається, що подія не відбувалася (наприклад, юнак, проходячи берегом Сицилії, раптом побачив африканський флот), неможливе (наприклад: коли, за словами Мілона, Клодій влаштував засідку Мілону і сам же був убитий Мілоном), те, що несе в собі протиріччя (якщо він влаштував засідку, то він і вбив).

Кассіодор. ПРО ГЕОМЕТРІЮ ТА АСТРОНОМІЮ.

Геометрія ж — наука про нерухомі величини і форми, які необхідно обчислювати в нашому житті і знати, як це робиться. Астрономія є наукою про закони зірок. Знання її законів допомагає як ученим, так і хліборобам.

НАСТАНОВИ В НАУКАХ БОЖЕСТВЕННИХ І СВІТСЬКИХ

Передмова

1. Знаючи, що школи були переповнені учнями, які мали велике прагнення до світського знання (більша частина людства перебувала в упевненості, що завдяки подібним школам можна досягнути мудрості світу), я, зізнаюся, був сповнений великого жалю, що не існувало публічного викладання Священного Писання, бо світські автори мали, без сумніву, видатні здібності до навчання. Я намагався з Блаженним Агапітом, папою римським, зібрати пожертвування і підшукати вчителів швидше для християнської, ніж для світської школи в місті Римі, на зразок тієї, яка за традицією існувала довгий час в Олександрії і яка понині з ретельністю зберігається іудеями в Насібії, місті сирійців, щоб завдяки їй душа змогла знайти вічне спасіння, а мова віруючого

збагатилася б святим і абсолютно бездоганим красномовством. Та хоча моє пристрасне бажання жодним чином не могло бути здійснене через жорстоку боротьбу, що відбувалася в Італійському королівстві, і тому, що мирній справі немає місця у неспокійні часи, я Божою милістю був повернений до свого задуму: в ролі вчителя підготувати для вас із Божою допомогою ці вступні книги, завдяки яким, на мою думку, може бути Божою благодаттю відновлений нерозривний зв'язок Священного Писання і коротких даних світських наук. Книги ці, можливо, не дуже вправні, бо в них розкривається не витончене красномовство, а необхідний зміст, проте вони надзвичайно корисні, зважаючи на те, що завдяки їм можна пізнати витoki порятунку душі і водночас – мирського знання.

У даних книгах я передаю вам не свою власну вченість, а слова людей минулих часів, останніх гідно похвалити і славно сповістити про них майбутнім поколінням, бо все, що говориться про людей минулих часів із Божою похвалою, не може розглядатися як прояв ворожості. Необхідно додати: якщо часто звертатися до стародавнього вчителя, то приносиш йому задоволення, і коли б не виникало бажання отримати допомогу від подібних викладачів, від них не почувеш образи.

2. Таким чином, улюблені браття, розпочнемо ж, відкинувши сумніви, шлях до розуміння Святого Письма за допомогою гідних похвали коментарів Святих Отців, щоб, піднесені їхніми судженнями, ми заслужили б досягнення дієвого споглядання Господа. Бо, можливо, це – шлях Якова, за якого янголи спускаються і піднімаються і на який спирається сам Бог, простягаючи руку виснаженим і підтримуючи втомлені кроки вони піднімаються, споглядають Його. Тому, з вашого дозволу, нам слід дотримуватися такого порядку в читанні, щоб новонавернені у Христі після розучування псалмів могли вивчати божественний Закон в невинних вправах за бездоганими книгами до того часу, доки Божою милістю він не стане надзвичайно добре відомим для них, щоб у неосвічених умах не закріпилися помилки переписувачів, бо закладене з ясністю і вкорінене в схованках пам'яті непросто зруйнувати. Воістину щаслива душа, яка завдяки Божій благодаті зберегла в схованках пам'яті секрет настільки великого дару; та набагато щасливіше людина, котра пішла шляхом пізнання завдяки методу живого дослідження, але потім, із ретельністю відганяючи від себе мирські думки, сповнилася божественними промовама до свого Спасіння. Бо пригадується нам, що ми бачили багато людей, які мали могутню пам'ять, і коли їх запитували про надзвичайно неясні предмети, вони дозволяли ці питання лише завдяки прикладам із Божественного Закону, очевидно, подібно до того, як сказане досить туманно в одній книзі, в іншій роз'яснюється з більшою точністю. Дана обставина підтверджується і листом апостола Павла, адресованого євреям, де Старий Завіт роз'яснюється шляхом звернення до доповнень недавнього часу.

4. Буде достатньо вказати вам на найвідоміших учених письменників, бо ми знаємо, що направити кого-небудь до подібних людей зазвичай достатньо для завершення його власної освіти, так само і для вас виявиться дієвішим не насититися думками самовпевненої сучасності, а напитися з джерела давни ни. Звідси випливає, що я вчу вас у вільній манері і наставляю без удаваної

самовпевненості, я вважаю також, що даний метод навчання виявиться корисним і для нас самих – подібне викладання дозволяє нам, як здається, найкращим чином уникнути наклепів усяких інтриганів.

5. Отже, у першій книзі вам представлені вчителя давнини, готові навчати вас не стільки за допомогою мови, скільки за допомогою ваших очей. Обмежте ж з мудрістю свої бажання, старанні брати, вивчаючи в правильному порядку те, що слід прочитати, прислухаючись до тих, хто прагне зберегти тілесне здоров'я. Нехай бажуючі вилікуватися розпитають у докторів, що споживати за першою трапезою, а що за другою, щоб безладна жадібність не знищила, замість того, щоб зміцнити, такі скромні сили їхніх слабких членів.

6. У другій книзі, де розглядаються мистецтва та дисципліни вільних наук, дещо маємо право відкинути, однак, можна допустити помилку з меншим ризиком, якщо зберігаєш непохитну віру. Крім того, все, що буде визначено в Священному Писанні, що стосується таких серйозних питань, легше зрозуміти завдяки першій книзі. Бо відомо, що біля витоків духовного знання свідчення цих речей були розпорошені, як зерна, які світські вчителі пізніше з мудрістю перетворили на свої власні правила навчання. Ми схвалили їхню роботу в нашому коментарі до псалма 69. Все ними було зроблено на належному рівні.

7. Тому, запитуючи Господа, від якого виходить всіляка допомога, читайте, прошу вас, старанно, повертайтеся до даної задачі з ретельністю, бо для розуміння потрібно постійне напружене міркування. Не пройшло повз мене також і написано досить красномовним Кассіаном у п'ятій книзі його "Зіставлення" 70, а саме: що якусь просту літню людину запитали про дуже складний уривок із Святого Письма, і як наслідок надзвичайно частих молитов вона, осяяна небесним світлом, зрозуміла його сенс і, раптово сповнившись божественного натхнення, пояснила досить складні предмети, – предмети, яким раніше вона не навчалася в мирських учителів. Подібного ж роду є знаменита розповідь Блаженного Августина, що міститься в книзі "Про християнську науку". Якийсь іноземний слуга, що не знав грамоти, завдяки невпинним молитвам раптово прочитав запропоновану йому книгу так, ніби навчився цього в школі за допомогою постійних вправ. Далі вищезгаданий Блаженний Августин каже, що, хоча то були дивовижні чудеса і встановлено, що "все можливо для того, хто щиро вірує", нам, проте, не слід очікувати частих чудес подібного роду, але необхідно дотримуватися загальноприйнятих методів викладання, бо, на нашу думку, коли ми зухвало просимо надприродних речей, ми ризикуємо швидше бути звинуваченими у спокусі. Господь так говорив про це у Второзаконні: "Не спокушайте Господа, Бога вашого", і знову в Євангелії: "... рід лукавий і перелюбний шукає знамення" і т.п.

Тому помолимося ж про те, щоб приховані речі відкрилися для нас, і жодним чином не ухилимося від занять читанням, бо навіть Давид, настільки глибоко занурений в осягнення Закону Божого, звертався до Господа, кажучи: "... урозуми мене, і навчуся заповідям Твоїм" 74. Бо настільки солодкий цей дар, чим більше отримуєш його, тим сильніше потім до нього прагнеш.

КНИГА 2. ПОВЧАННЯ В СВІТСЬКИХ НАУКАХ

Про граматику. ... Граматика є мистецтво вишуканої мови, запозичене у знаменитих поетів і письменників, її завдання полягає у створенні прози і віршів бездоганних. Вершина її – в отриманні здатності до досконалої мови і бездоганного письма через знання ... Чітка мова є коливання повітря, що сприймається слухом у залежності від його сили. Літера – це найменша частка членороздільної мови, стиль – поєднання літер або звуків, що складаються з однієї голосної, однак містить декілька звукових тривалостей. Віршований розмір – певна кількість складів і звукових ритмів, наголос – безпомилкова майстерна вимова. Розділовий знак, або пунктуація, – ясна пауза у правильній вимові.

Частин же мови вісім: іменник, займенник, дієслово, прислівник, прикметник, сполучник, прийменник, вигук. Іменник – це частина мови, що означає тіло або річ: власне ім'я (як Рим, Тібр) або ім'я загальне (як місто, річка). Займенник – частина мови, яка, поставлена замість іменника, має те ж саме значення і, крім цього, означає певну особу. Дієслово – невідмінювана частина мови, що змінюється за часом й особами. Прислівник приєднується до дієслова, щоб роз'яснити і доповнити його значення ... Що стосується прикметника, то вважається, що він запозичив частину від іменника, а частину від дієслова. Справді, від іменника він отримав рід і відмінок, від дієслова – час і значення, а число і форму відмінка – від обох. Сполучник – частина мови, що пов'язує і впорядковує пропозицію. Прийменник передує іншим частинам мови, змінюючи, збільшуючи або зменшуючи їх значення. Вигук позначає тимчасовий настрій або відчуття, виражене голосом ...

Про риторику. ... Слово "риторика" ... означає здатність до побудови переконливої мови. Мова в риториці складається з шести частин: 1) вступ, 2) оповідання; 3) порядок; 4) обґрунтування; 5) спростування, 6) висновок. Вступ – це початок промови, що готує слухачів до розуміння запропонованого предмета; розповідь – виклад фактів, які мали або повинні були мати місце у вихідних даних для доказу; порядок – це логічний аналіз або впорядкування тверджень: наших або протилежної сторони, або обох разом, надає мові ясності й доступності для розуміння; обґрунтування є частиною промови, що містить докази і покликане завоювати довіру слухачів, забезпечивши справі силу і підтримку; спростування – частина промови, що спростовує докази протилежної сторони за допомогою чіткої аргументації; висновок – це резюме мови

...Про діалектику. Діалектику перші філософи використовували у своєму навчанні, але вони не мали здатності перетворити її на мистецтво. Потім Аристотель, який був ревним прихильником знання, встановив правила для деяких положень цього предмета, що раніше не мав певних принципів ...

Варрон в IX книзі "Дисциплін" характеризує діалектику і риторику за допомогою наступного порівняння: "Діалектика і риторика – те саме, що стиснутий кулак і розкрита долоня людської руки", одна укладає у вузьких межах свої аргументи, інша розтікається в красномовстві великого висловлювання, одна володіє стислою манерою висловлювання, інша – розширеною. І якщо діалектика

більше витончена в міркуваннях про різні речі, то риторика більше красномовна в роз'ясненні своїх цілей. Перша іноді приходиться у школи, друга постійно діє на форумі. Для однієї необхідно кілька вчених людей; для іншої – величезна кількість.

Філософія є приблизною наукою про справи людські і Божественні тою мірою, в якій їх може зрозуміти людина. З іншого боку, вона – мистецтво мистецтв і дисципліна дисциплін, а також роздуми про смерть ... Споглядальною (теоретичною, спекулятивною) називають філософію, споглядає щось божественне, небесне, що піднімається над видимим; все це досягається виключно розумом, бо виходить за рамки тілесного. *Натуральна філософія* – та, в якій досліджується природа кожної справи, оскільки ніщо не народжується проти волі природи, але для всього Творцем визначено призначення, якщо лише з волі Божої не відбувається щось чудесне. *Доктринальною* філософією називається наука, що вивчає абстрактну кількість. Кількість же є абстрактною, коли розумом, шляхом умовиводів, досліджуємо її, вона відокремлена від матерії та інших випадкових обставин, таких як, наприклад, "рівне", "нерівне" і т.і. *Божественною* філософією називають тоді, коли досліджуються глибокі властивості нез'ясованої природи Господа або духовні матерії, природа яких у деякому сенсі дуже туманна ... *Практичною* (актуальною) філософією називають ту, яка містить пояснення передумов речей їхнього впливу. *Моральна філософія* – така, що завдяки їй пізнається спосіб гідного життя, а порядки (держави) направляються в русло чесноти. *Господарською* філософією називається мудро упорядкований спосіб ведення домашніх справ. *Громадянською* філософією називають ту, завдяки якій досягається користь для всього суспільства ...

Про математику. Математика, яку латинською мовою ми можемо назвати теоретичним предметом, – це наука, що вивчає абстрактну кількість. Абстрактна кількість є те, що ми розглядаємо лише розумом, відокремлюючи в умоводах від матерії та інших випадкових явищ. Математика включає в себе наступні дисципліни: арифметику, музику, геометрію та астрономію. *Арифметика* – наука про числову кількість у собі. *Музика* – наука, яка розглядає числа відносно до звуків. *Геометрія* – наука про незмінні величини та числа. *Астрономія* – наука про небесні тіла у всіх формах, вона вивчає звичайне положення зірок по відношенню однієї до одної і до землі ...

Обговоримо ж тепер термін "*наука*". Наука ... є вивчення, вільне від помилок, породжене суб'єктивними поглядами, вона ніколи не може бути іншою, ніж вона є, і називається саме так, оскільки завжди функціонує на основі своїх власних правил. Вона ніколи не розширюється і не звужується, не схильна до змін, але викликає і зберігає прихильність завдяки своїй природі і дотримується своїх власних правил із незмінною постійністю.

Коли ми розвиваємо свій розум у заняттях науками, вони загострюють нашу здатність до розуміння і змітають пил невігластва. І якщо голос розуму сприяє нам, вони приводять нас, із Божою допомогою, до видатних теоретичних міркувань ... Із повною підставою Святий Отці наставляли нас у тому, що науки слід вивчати людям, натхненних пізнанням, бо подібні заняття великою мірою є засобом, що відводить нас від плотських бажань і змушує, з Божою допомогою, прагнути до речей, дивись

лише думкою ...

Висновок. ... Деякі люди, спокушені красою небесних тіл і блиском їхнього сяяння, з надзвичайним ретельністю намагаючись з'ясувати причини своєї власної смерті, кинулися вивчати шляхи зірок, засліплені настільки, що вважали, ніби можуть передбачити результат подій шляхом шкідливих підрахунків, названих астрологією. Платон, Аристотель та інші особистості видатних здібностей, не кажучи вже про тих, хто писав нашою (латинською) мовою, були стурбовані дійсним станом цих речей і одностайно затаврували подібних людей, стверджуючи, що нічого крім безладу не може бути породженим таким забобоном, бо коли рід людський змушений вдаватися до різних дій єдино неминучими обставинами свого народження, чому тоді за добрі справи слід хвалити, а за погані – карати, наказуючи законом? І хоча вищезгадані письменники не були посвячені в Божественну мудрість, однак вони за свідченням істини зі справедливістю спростували брехню подібних мислителів...

Але давайте ж ми, хто щиро бажає вступити до раю допомогою розумових зусиль, будемо вірити, що Бог розпоряджається усіма речами за своєю волею, і давайте ... з презирством відкинемо марнотратство мирського життя і звернемося до ретельного вивчення Святого Письма в прийнятому порядку, з тим щоб, пов'язуючи всі явища зі славою Божою, ми могли б правильно віднести до небесних таємниць ті, що ці люди марно намагалися пояснити, прагнучи до мирського слави. І тому, як казав Блаженний Августин та інші вчені Отці, мирські науки не слід відкидати. Необхідно, проте, як стверджується в Писанні, осмислювати Закон (Божий) удень і в ночі, бо, хоча гідне знання деяких предметів можна при нагоді отримати зі світських наук, цей Закон є джерелом вічного життя.

... Якщо ми віримо незмінно й непорушно, через благодать Христа ми досягнемо успіху в пізнанні Його слави. Але якщо, окрім того, ми бажаємо наповнитися великого світла, з тим щоб осягнути смак майбутнього життя ще в цьому світі, давайте розглянемо з великим благоговінням і захопленням лише настільки, наскільки в змозі тверезий людський розум, як Свята Трійця, що є різною у своїх втіленнях, хоча за природою є проникаючою у власні творіння, всюдисущою у своїй цілісності; розглянемо також, яким чином через підступність диявола здається, що Святої Трійці немає, хоча вона постійно присутня, і, по-третє, подумаємо, чому, незважаючи на те, що сутність її яскравіше будь-якого світла і сляиво її неповторно, ніхто з її створінь не може повністю осягнути її ...

Питання:

1. Яка структура освіти за Кассіодором?
2. Яке місце займає в ній вивчення світських наук? Як ви можете це довести?

Джованні Реале і Даріо Антисері

ЗАХІДНА ПЕДАГОГІКА ВІД ВИТОКІВ ДО НАШИХ ДНІВ

Книга 2. Частина третя: генеза, розвиток і занепад схоластики.

2. "ІНСТИТУЦІЇ" КАССІОДОРА

Магн Аврелій Флавій Кассіодор був міністром Теодоріха і його наступників. Народився він між 480 і 490 роками в Калабрії. Друг Боеція, він виявився більше щасливим. У 540 р. він пішов у ним же заснований монастир – у калабрійський віваріум. Тут він зібрав значну бібліотеку і написав два твори - "Про душу" та "Інституції ..."; вони відіграли чималу роль в історії схоластики.

Для Теодоріха він створив "Історію готів". У монастирі він і помер близько 570 р.

Трактат "Про душу" виконаний в руслі ідей Клавдіана Мамерта і Августина про безсмертя душі. Перша книга "Інституцій" присвячена введенню в теологію і богослов'я, друга – „світським студіям“, де Кассіодор дотримується тонзури. Кассіодор говорить про трикутник мистецтв (граматика, діалектика, риторика) і квадрат мистецтв (арифметика, геометрія, астрономія, музика), що, власне, можна знайти ще й у Марціана Капелли. Прищеплюючи класичну культуру середньовічної школі, де основним було прочитання і розуміння священного писання, він пристосував її до потреб церкви. Кассіодор стверджував необхідний консонанс розуму і віри.

А. Додслі. КАССІОДОР І РОЗВИТОК ГОДИННИКІВ У РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ.

У ранній період Середньовіччя в Західній Європі не знали інших годинників, крім сонячних і водяних; причому другі були менше поширені, ніж перші. Приблизно в XIII столітті спостерігається перехід до водяних годинників.

Тому ранній період Середньовіччя не лише нічого нового не приніс Західній Європі, але навіть багато чого зі спадщини минулого було втрачено. За справедливим твердженням І. А. Гейберга, „Захід отримав лише висмоктану наукову спадщину римлян, та й розпоряджався нею лише тою мірою, якою дозволяло йому варварство і церква“.

Та навіть в епоху занепаду Римської імперії були окремі спроби відродити інтерес до західно-римської культури. На прохання бургундського короля Гундібальда Теодоріх посилав йому водяний та сонячний годинники. З цього приводу Теодоріх писав: „Часто малими речами можна досягти більшого, ніж значними багатствами.“ Він просив одночасно надіслати майстрів цієї справи.

Щоб установити добросусідські відносини, Теодоріх посилав Гундібальду як подарунок сонячні і водяний годинники, а також годинникарів, тобто, все те, що той просив у нього. Разом із цими подарунками було йому надіслано лист, написаний рукою секретаря Теодоріха Кассіодора, де містилися такі міркування та побажання: „Неясно проходить, – писалося там, – коловорот життя, якщо невідомий точно засіб його поділу на частини. Людині властиво шукати для свого побуту вірного і надійного показчика“. І далі: „Володійте ж у вашій власній вітчизні тим, чим ви колись володіли в місті Римі. Та навчіться, під вашим

управлінням у Бургундії вдивлятися в найтонші явища, (делікатні) предмети, хвалити винахідливість древніх.“

Ні, годинники тоді ще не стали предметом побуту, про них писали і говорили як про рідкість, що викликала цікавість і здивування. Цього не уникнув і сам Кассіодор, хоча він був високоосвіченою людиною. Для нього годинники були предметом вищого мистецтва. Правда, і з точки зору Кассіодора, філософська підготовка була не завжди необхідною для годинникаря.

Кассіодор хоче сказати, що справжній годинникар спирається на знання арифметики, геометрії, астрономії і механіки. Ці думки він висловлює в листі до Боеція, коли від імені Теодоріха направляє в 507 р. тому замовлення на виготовлення сонячних і водяних годинників. Він висловлює тверде переконання, що наукова і філософська підготовка Боеція дає йому всі можливості для успішного виконання замовлення, і без міри розхвалює знання і талант Боеція. Кассіодор ставить перед ним два наступні завдання:

„Я пристосував для вас, ви знаєте, дві орології. Одна, де покажчиком є сонячне світло. Перший годинник виготовте так, щоб паличка – вказівник денного часу – показувала години малою тінню. Таким чином, нерухомий і малий радіус, проторюючи шлях, який проходить чудесна велич Сонця, відбиває його протяжність, не рухаючись самостійно. Якби світила відчули це, то переповнилися би заздрістю і змінили б свій шлях, не бажаючи, щоб над ними насміхалися. У чому ж полягає чудо найдавнішого годинника, коли години показує його тінь?

Друга орологія повинна показувати години без допомоги сонячних променів, поділяючи на частини ніч. Другий годинник нічим не зобов'язаний світилам, виражаючи розрахунки неба завдяки переливанню води. У своєму русі показує він оберти неба. Так праця мудреців намагалася пізнати силу природи. Механізм же намагався її відтворити – із протилежних стихій... Механік – друг природи, який розгадає приховане, відкриває нам якісно нову сторону, він грає чудесами...“

У кінці життя Кассіодор, рятуючись від стихій і нещастя свого часу, пішов у монастир, де організував перепис ченцями старовинних рукописів, що збереглися від античних часів. Робота виконувалася за годинником і вимагала застосування відповідних заходів виміру часу.

„Чи можливо – писав Кассіодор, – недооцінити мірило годинника? Я пристосував для вас, ви знаєте, дві орології. Одна – де вказівником є сонячне світло, інша – водяна. У мене години відмічені і вдень і вночі.“

Переклад із лат. П.С. Карамітті Cassiodori Senatoris Institutiones. Ed. by R.A.V. Mynors.-Oxford, 1937.

Исидор Севільський

В історії філософії та зарубіжній історіографії севільського (гіспальського) єпископа (570-636) прийнято вважати прабатьком університетської схоластики доби раннього Середньовіччя. Система енциклопедичних уявлень Ісидора Севільського про структуру світу послужила основою для написання

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: По ширине,
Отступ: Первая строка: 1,27 см,
Междустр.интервал: множитель 1,1 ин,
Не отрывать от следующего, Автовывбор
интервала между восточноазиатскими и
латинскими буквами, Автовывбор
интервала между восточноазиатскими
буквами и цифрами

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

фундаментальних праць в епоху європейського Просвітництва.

Латиною його іменували Sanctus Isidorus Hispalensis episcopus; сучасними мовами — St. Isidore of Seville, Isidor von Sevilla, San Isidoro de Sevilla, Исидор Севильський, Исидор Севільський (Гіспальський).

Блискучий представник Вестготського відродження (Іспанія, VI століття), високоосвічений науковець, Исидор Севільський дав тлумачення всім відомим у VII столітті „речам“ — поняттям і термінам і вперше створив науково-понятійний апарат дослідження, що поєднав у собі античні наукові здобутки з основами християнської віри.

Загалом творчий доробок відомого єпископа Севільї (Гіспал, 570-636 роки), наставника вестготського короля Сісебута, важко переоцінити. Не дивлячись на різні точки зору, одне ми можемо стверджувати достеменно: як науковець він випередив свій час на кілька століть. У якості прикладу наведемо основні здобутки його спадщини: автор першої середньовічної енциклопедії, суспільно-громадський діяч Вестготського королівства, центральна фігура Вестготського варварського відродження, автор „Педагогічних настанов“ вестготському королю Сісебуту, його вихователь, педагог і наставник, не лише теоретик педагогіки, а й практик (його педагогічна система була дієюю в Севільї, бо за часів його єпископату там з'являються школи, що стали прообразом європейських єпископально-кафедральних шкіл, а точніше — Гіспальський протоуніверситет); першим розробив науково-понятійний апарат дослідження, фундатор філософської парадигми патристичної космології і принципу симультанності (багатодійства), який потім став пануючим у світогляді середньовічної людини; в його творчості принципово по новому прозвучало призначення семи вільних мистецтв (він волів не розділяти їх на тривіум і квадріум і відділяти від інших наук); першим намагався поєднати геоцентричну концепцію світу з геліоцентричними уявленнями; своїм ученням і наочними конструкціями підтвердив античну концепцію історичного коловороту (на відміну від пануючих в епоху Середньовіччя лінійних інтерпретацій історії); розробив теорію ідейно-релігійної необхідності навчання; врятував і зберіг від релігійних фанатиків кращі зразки пізньої античної літератури, дав особливе тлумачення загальної конструкції Земного світу і Всесвіту, яке має дуже багато спільного із сучасною філософською думкою (зокрема, В.І. Вернадського) та баченням проблеми життя і смерті.

Исидор Севільський. НАСТАНОВИ КОРОЛЮ СІСЕБУТУ (Уривки).

1. Справою доведи те, що вимовляєш через уста, прикладом підтверджуй те, чому навчаєш на словах. Будь не лише наставником, а й уподібнювачем добродійності. Лише тоді прославишся ти, коли сам завжди будеш виконувати те, чому навчаєш.

2. Якщо отримаєш наказ робити зло, то не мирися з цим. Якщо наказують тобі чинити жакливо, не підкоряйся. Від якої б влади не надходив подібний наказ, ніколи не погоджуйся творити зло, якщо й навіть тебе жорстоко покарають, якщо навіть тобі погрожують муками й тортурами. Померти не так страшно, як

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%,
украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%,
украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%,
украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%,
украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%,
украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%,
украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%,
украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%,
украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%,
украинский

виконувати згубні накази... Не вільний від злочину й той, який їх чинить за чужим велінням. Той, який підкоряється злу не відрізняється від того, який творить зло, однакова кара пов'язує того, хто задумав зло із тим, хто йому догодив. Різниця для Бога між ними немає.

3. Учись тому, чого не знаєш, спочатку стань слухачем, а вже лише потім – наставником, знання вчителя приймай, пройшовши через науку, не стомлюйся в старанні навчатися й навчати. Навчання, що ввійшло в твоє вухо, вилий через уста. Твоя мудрість збільшиться, якщо ти нею поділишся з іншими. Мудрість зростає, коли її дарують і зменшується, коли її утримують. Завжди будь готовим віддати себе навчанню, хай не залишишся в тебе змарнованого часу, коли ти нічого не створював. Нехай у твоєму житті не буде жодної години, упродовж якої б ти не віддавався вивченню наук.

4. Не добрими справами, не тілесним сприйняттям, а лише розумом ми відрізняємося від тварин.

5. Голова людини спрямована в небо, а на ній є два ока, схожі до світа сонця і місяця. Дихання людини подібно повітрю, бо саме воно породжує вдих і видих, схоже до руху в повітрі багатьох вітрів. Живіт людини можна порівняти з морем, бо в ньому зібрані всі рідини, як у морі стікаються всі води. Нарешті – ступні ніг можна порівняти із землею, бо вони сухі й містять такий жар, як і земля. Справжній розум міститься в голові людини і підноситься над тілом, як Бог у небесах. Він може оглядати та управляти всіма речами з висоти

6. Люди є носіями розуму, мудрості, красномовності. Їхня сила ще більше закріплюється тим, що збільшується з навчанням, яке перевершує природні можливості. Вони стоять із високо піднятим обличчям, в цьому вони всі схожі між собою, проте кожен із них має індивідуальні риси; вони володіють безсмертною душею, однак почуття їх недосконалі; вони відрізняються темпераментом, у більшості своїй ліниві до науки, небайдужі до тілесних насолод, байдужі до праці. Їх вабить багатство, хвилюють турботи, кожна людина смертна. В нащадках вони не впевнені, скаржаться на життя, яке швидкоплинне. Вони з важкістю набираються мудрості, однак завжди легко піддаються смерті. Перед минулим вони оголені, перед теперішнім – жалюгідні, перед майбутнім – несвідомі; перебувають у несправедливості, грішними народжуються, живуть – працюючи, у смутку помирають.

Ісидор Севільський. УРИВОК З „ЕТИМОЛОГІЙ“. КНИГА І.

„Наука (disciplina) ім'я своє отримала від навчання, тому вона також може називатися й знанням (discendo), слово „знати“ пішло від „навчатися“ (discere), бо ніхто з нас нічого не буде знати, якщо не вчитиметься. А інакше вона названа наукою, бо всьому навчає (discitur plena).

Мистецтво (ars) має таку назву тому, що складається із настанов і правил

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

Отформатовано: Шрифт: 13 пт,
Цвет шрифта: Серый 80%, украинский

мистецької майстерності (ars). Інші ж стверджують, що греки вивели це слово (ἀλλοτῆς ἄρετής) від „добročинності“, яку вони називали „знанням“.

**Ісидора, Гіспальського єпископа,
„ЕТИМОЛОГІЯ“ АБО „НАЧАЛА“. КНИГА П'ЯТА: ПРО ЗАКОНИ І ЧАСИ.
ETYMOLOGIARUM SIVE ORIGINUM LIBRI XX**

Про авторів законів. Першим з усіх Мойсей із єврейського роду описав божественні закони у Священному писанні. Першим встановив закони і суди для греків цар Фороней. Меркурій Трімегіст першим передав закони єгиптянам. Солон першим дав закони афінянам. Лікурґ першим повідав із волі Аполлона права лакедемонянам. Нума Помпілій, який вступив на царювання після Ромула, першим видав закони для римлян.

Потім, коли народ вже не міг виносити бунтівних магістратів, він обрав для написання законів децемвірів, які опублікували закони на XII Таблицях, переклавши їх на латинську мову з книг Солона. А були це Аппій Клавдій, Генуцій, Ветер, Юлій, Манлій, Сульпіцій, Куркой, Секстій, Ромілій і Постум. Ці десять чоловік і були обрані для запису законів. (5) Видати закони у вигляді книги першим хотів консул Помпей, але не став продовжувати цього, бо боявся заздрісників. Потім (це) почав Цезар, та був убитий, не завершивши початого. Мало-помалу стародавні закони стали застарілими. Та все ж, хоча тепер вони взагалі не мають ніякого застосування, однак, їх знати просто необхідно. Нові (закони) почалися з цезаря Костянтина і наступних його послідовників. І були вони перемішані й безсистемні. Потім Феодосій молодший Август, створивши кодекс конституцій на зразок Григоріанського і Гермогеніанівського, розмістив у ньому (постанови) від часів Костянтина до його власного титулу імператора, який під своїм ім'ям вручив Феодосієві.

II. Про закони Божественні і людські. Адже всі закони є або Божественними або людськими. Божественні закони – від природи, людські – зі звичаїв; відрізняються вони тому, що різним народам подобаються різні закони. Божеський закон належить до області fas (веління бога), а людський – до області ius (права). Пройти через чуже належить до області fas, а не до області ius.

III. Чим відрізняються право, закони і звичаї. Право – це загальна назва, закон же – це окремий фрагмент права. Слово ж „право“ (ius) походить від того, що воно є справедливим (iustum). Все ж право складається із законів і звичаїв. Закон – це написана постанова. Звичай (mos) – це випробуваний довгим часом спосіб поведінки, тобто неписаний закон. Адже закон (lex) називається так від необхідності його прочитання (a legendo), тому, що він записаний. Звичай же – це тривалий спосіб поведінки, що відбувається за тих же звичаїв. Звичай (consuetudo) теж є правом, установленим звичаями, який приймається замість закону, коли закону не достатньо. І байдуже, чи встановлено це писаним (законом) або розумом, оскільки саме розум увічнеє закон.

Більше того, якщо закон полягає в пізнанні, законом буде ще й те, що засновано розумом, принаймні те, що узгоджується з релігією, що відповідає теорії, що

сприяє процвітанню держави. Слово ж „звичай“ називається так тому, що він є в загальному користуванні.

IV. Що є природне право. Природне (naturale) право виявляється і в цивільному, і в міжнародному праві. Природне право є загальним для всіх народів; усюди воно використовується як таке, що нав'язано природою, а не якимось звичаєм, як, наприклад, зв'язок чоловіка і жінки, народження і виховання дітей, спільне для всіх володіння і спільна для всіх свобода, придбання того, що береться з неба, на землі і в морі. Також (сюди відносяться) повернення відданої на зберігання речі або довірених комусь грошей, відображення насильства за допомогою сили. Адже це і все цьому подібне ніколи не було несправедливим, бо завжди трималося на природних і рівних (для всіх підставах).

V. Що є право цивільне. Цивільне право – це все те, що народ чи держава із причин людських і Божественних встановили для себе.

VI. Що є право міжнародне. Міжнародне право – це захоплення місця проживання, спорудження будівель, зведення укріплень, війни, захоплення в полон, рабство, повернення з полону, мирні договори, перемир'я, святість недоторканності послів, заборона шлюбів між іноземцями. І тому це право називається міжнародним, бо цим правом користуються майже всі народи.

VII. Що є право військове. Військове право – це форма оголошення війни, зобов'язання укладення договору, виступ за даним сигналом у похід на ворога або возз'єднання. Сюди ж належать відступ від даного сигналу, наука про військову ганьбу, якщо воїн дезертирував із посади, розміри солдатської платні, військові звання, почесні нагород, коли, наприклад, вінець або трофеї даруються. Сюди ж – поділ завойованого і справедливий розподіл за особистими якостями і працею, а також частка принцепса.

VIII. Що є право публічне. Публічне право полягає в праві священнодійства, праві жерців і право магістратів.

IX. Що є право квіритське. Квіритське право є власне право римлян, яке не стосується нікого окрім квіритів, тобто римлян, як, наприклад: права про законну спадщину, про формальні заяви на отримання спадщини, про опіку, про отримання за давністю; ці права невідомі ніякому іншому народові, але є приналежністю римлян і встановлені лише для них. Складається ж квіритське право із законів і плебісцитів, із конституцій і едиктів принцепсом, або з відповідей мудреців.

X. Що є закон. Закон є постанова народу, якою шляхетні за родом разом із плебеями щось санкціонують.

XI. Що є плебісцит. Плебісцитом є те, що встановлено лише плебеями; зветься ж плебісцитом тому, що плебеї повинні дізнатися, або намагаються дізнатися, або запитують про те, що повинно бути зроблено.

XII. Що є сенатусконсульти. Сенатусконсульти – це те, що одні сенатори, порадившись із народом, постановляють для держави.

XIII. Що є конституція і едикт. Конституція чи едикт – це те, що цар або імператор постановляє чи наказує.

XIV. Що є відповіді мудреців. Відповіді мудреців – це те, що вимовляється, коли юрисконсульти відповідають тим, хто питає у них поради, тому й „Відповіді“

Павла так називаються. Були ж якісь мудреці та арбітри справедливості, які видали складені ними підручники громадянського права, котрими вони впорядкували позови та змагання сторін, котрі сперечаються.

XV. Про закони консульські та трибунські. Ну а деякі закони називаються за іменем тих, хто їх вигадав, як, наприклад, закони консульські, трибунські, закони Юлія, Корнелія. Адже й за Цезаря Октавіана додатково обрані консули Папій і Поппен видали закон, який за їхніми іменами називається законом Папія-Поппея, що містить нагороди батькам, які мають дітей. За того ж імператора плебейський трибун Фальцидій видав закон, щоб ніхто не відмовляв за заповітом стороннім особам більше певної суми, так щоб спадкоємцям залишалося не менше чверті (спадщини). За його ім'ям і називається закон Фальцидія. [212]

XVI. Про сатуровий закон. Сатуровим називається закон, який говорить відразу про багато речей, названий так від великої кількості проблем і як би походить від слова „велика кількість“ (saturitas), звідси прийнято писати „сатири“ за наявності різних поем, як, наприклад, сатири Горация, Ювенала і Персія. Це новий закон.

XVII. Про родоські закони. Родоськими вважаються закони про морську торгівлю, названі так від острова Родос, на якому в давнину торговці обмінювалися (товаром).

XVIII. Про привілей. Привілеями ж є закони приватних осіб, так звані приватні закони. Адже „привілей“ надається тому, хто має приватне право.

XIX. Що може закон. Адже будь-який закон або щось дозволяє, як, наприклад: „Хоробий чоловік та отримає нагороду“, або забороняє, як, наприклад: „Посвяченим у жриці дівчатам та недозволено буде ні з ким вступати в шлюб“, або карає, як, наприклад: „Хто здійснить убивство, нехай буде покараний смертю“. Адже нагородою і покаранням законом людина утримується в рамках достойного людського життя.

XX. Для чого пишеться закон. Закони ж створюються для того, щоб страхом перед ними стримувалася людське нахабство, адже ними серед негідників захищається невинність, і безліч лиходіїв утримується від своїх злочинів перед страхом покарання.

XXI. Яким повинен бути справжній закон. Закон же нехай буде чесним, справедливим, можливим, відповідним природі, звичаям вітчизни, відповідним часу і місцю, необхідним, корисним, а також ясним і зрозумілим, хай не містить він ніяких вивертів через неясність викладу, хай буде він написаний не для збагачення чи привілей приватного особи, а на користь всіх громадян.

XXII. Про (судові) справи. Є грецьке слово „прагма“, бо так латиною називається справа (causa), звідси й справи називаються словом „прагматика“ і позивач і повірений у справах називається прагматиками.

XXIII. Про свідків. Свідками (testes) називають тих, із допомогою яких у суді з'ясовується істина. Кожен прив'язує їх до себе за допомогою люб'язностей, щоб свідок згодом не вільний був знехтувати ним або звільнитися від нього, тому вони й називаються „прив'язаними“. Також свідками вони називаються тому, що зазвичай призиваються при складанні заповіту (testamentum), також як вони зветься „прив'язаними до листа“, бо зберігають заповіт.

XXIV. Про законні засоби. „Воля“ є загальне найменування всіх легальних засобів; вони ж виникають не із сили, а з волі, тому й отримали таку назву. Заповіт (*testamentum*) називається так тому, що доки заповідач не помре, не можна ні ствердити, ні дізнатися про те, що в ньому написано, тому, що воно закрите і запечатане; і тому говориться „заповіт“, бо він недійсний, якщо заповідач після смерті не залишить письмового підтвердження; тому й Апостол каже (Євр. 9, 17): „заповіт затверджується мертвими“. (...)

Заповітом [213] цивільного права є те, що скріплене підписами п'яти свідків. Заповітом до преторського права є те, що опечатано печатками семи свідків; але перший проходить серед громадян і тому зветься громадянським, другий же відбувається у присутності претора і тому називається преторським. (...)

Нункупація – це те, що заповідач на воскових табличках зачитує вголос, кажучи: „Як написано на цих воскових табличках, так я даю, заповідаю, так і ви, римські громадяни, підтримайте мене вашими свідченнями“; і це й називається нункупацією. (...)

Крецу – це певна кількість днів, упродовж яких призначений спадкоємець або вступає в спадок, або після закінчення часу Крецу відмовляється від нього, і йому не можна (нав'язати борги) понад прийнятого в спадщину. (...)

Фідеїкоммісс так називається від того, що повинно відбутися те, що було доручено небіжчиком. Адже „обіцянку“ (*fides*) дають ті, яким щось доручають (*fiat*); воно проте промовляється не в прямих словах, а в прохальній формі. (...)

Мандат так зветься від того, що колись один іншому простяг руку допомоги (*manum dabat*) в сумісній справі. (...)

Купівля-продаж (*emptio et venditio*) – це зміна речей, а також контракт, який виникає зі згоди. „*Emptio*“ зветься так від того, що передається від мене до тебе, „*venditio*“ ж – це майже „Продаж“, тобто, від слова „ринковий день“.

Дарування – це угода про якусь річ. (...)

Узуфруктуарне дарування походить від того, що на його підставі дарувальник утримує за собою узуфрукт, при збереженні якого за ним даруванню підлягає (лише) право на одну (на річ). Прямим ж дарування називається, коли річ переходить іншому й у праві на неї, й у користуванні.

Стипуляція – це обіцянка чи спонсія, тому й називається стипуляторами. Походить же стипуляція від слова „стебло – (*stipula*). Адже древні, коли щось обіцяли, тримаючи в руках стебло, розламували його і згодом, ще раз поєднували його, то згадували про свої клятвені обіцянки. (...)

Sacramentum – це запорука клятвені обіцянки (сплатити штраф); називається ж вона *sacramentum* тому, що є віроломством порушити те, що хтось обіцяє.

XXV. Про речі. Спадщина (*hereditas*) – це річ, яка зі смертю кого-небудь переходить до іншого, можна відмовитися від неї за заповітом, або утриматися від володіння. (...)

Речами є те, що у нас знаходиться по праву. Правовими ж називаються ті речі, якими ми володіємо законно і які не є для нас чужими. Адже річ так зветься від правильного володіння нею, а право (*ius*) від справедливого володіння. Адже по праву володіють річчю, коли володіють справедливо, а справедливо те, що добре.

Те, чим володіють погано, є не нашим, а чужим. Погано володіє той, хто погано користується своїм або покладає око на чуже. Справедливо ж володіє той, хто не заплутується в межах жадібності. Той же, хто дотримується жадібності, знаходиться у володінні нею не її власником (possessor).

Добро (bona) є у достойних і шляхетних людей, яке тому й називається добром, що його використовують не для ганебного вживання, а користуються лише для добрих справ.

Пекулій – це приналежність молодших осіб або рабів. Адже пекулій – це те, що батько чи пан синові своєму або рабові дозволяє тримати у якості свого. Адже походить від слова „домашня худоба“ (pecudes), за яким у давнину і складалося спільне майно.

„Володіння добром“ (bonorum possessio) – це право володіння, яке отримується у певному порядку і за певною правовою підставою (titulus). (...)

Familia herciscunda – це поділ спадщини між спадкоємцями. Адже поділ у давніх називався herciscunda. (...)

Позов про розмежування кордонів називається так тому, що за його допомогою встановлюються межі володінь обох сторін, щоб вони не руйнувалися, якщо лише не буде суперечки вже в межах п'яти футів.

Locatio – це річ, дана у користування з визначенням винагороди.

Conductio – це річ, прийнята в користування за встановлену плату.

Res credita – це річ, яка передається за зобов'язанням іншому таким чином, щоб після закінчення часу, про який було домовлено, за неї повинні були дати в нагороду щось певне.

Usura – це збільшення відсотків, названа так від використання міддю (usu aeris), даною в борг.

Commodatum – це те, що є нашим по праву і тимчасово віддано іншому, за визначенням (cum modo) часу, впродовж якого буде знаходитися в нього, тому й називається коммодатум.

Прекарій – це коли кредитор, за благанням боржника, дозволяє боржнику затримати у себе у володінні його поле і одержувати від нього прибуток. І тимчасове тримання називається прекарієм тому, що є відповіддю на благання ним тимчасово володіти (prece). (...)

Позика називається mutuum, тому, що те, що дається від мене тобі, з мого робиться твоїм.

Депозит – це записка, довірена (річ) на час, як би „надовго покладена“ (diu positum). (...)

Застава (pignus) – це те, що дається на забезпечення позикової речі і застава утримується до того часу, доки річ не буде віддана. (...)

Також між заставами у формі пігнуса, фідуції та іпотеки є наступна відмінність.

Пігнус – це те, чим зобов'язуються заради позикової речі, і кредитор отримує на час лише володіння предметом застави. Вся ж власність (dominium) залишається в руках боржника.

Фідуція – це коли якась річ, взята для забезпечення грошової позики, або манціпірується, або віддається за рішенням суду.

Іпотека – це коли річ позичають без передачі застави, лише під час укладання угоди або за письмовою гарантією. (...)

Узус – це коли ми користуємося отриманої річчю, як наприклад, спираємося на палицю, читаємо книгу, граємо на гральних дошках; але й сам урожай із полів, оскільки ми ним користуємося, зветься узус. (...)

Узуфрукт називається так тому, що прибуток від нього виходить лише через користування, право ж на (ділянку) залишаються в іншого.

Давнє володіння (usucapio) є придбанням власності (dominium) за допомогою безперервного законного володіння або дворічного, або впродовж іншого часу. (...)

Манципація так називається тому, що річ беруть рукою; тому і належить тому, хто щось отримує у володіння, схопити рукою ту річ, яка дається йому у володіння.

XXVI. Про злочини, записані в законі. Назва „злочин“ (crimen) походить від необхідності позбутися (carendo), які є злодійством, брехня та інші злочини, за які не вбивають, але підлягають безчестю.

Злочин (facinus) називається так від учинення зла, тому що він завдає шкоди іншому. (...)

Сила (vis) – це потужність влади, за допомогою якої (судова) справа або річ відходять, або віднімаються.

Особистісне застосування сили – це коли хто б не було до суду приводить когось за допомогою озброєних людей, або відганяє від свого, або когось захоплює.

Публічне застосування сили буває, якщо громадянина, який апелює перед народом, суддею або царем, хтось або вб'є, або закатає, або вдарить, або зв'яже. (...)

Слово **людиновбивство** складено зі слів „людина“ і „вбивство“. Адже древні називали людиновбивцею того, кого було викрито у насильственній загибелі людини.

Позов про парріциде давався не лише проти того, хто вбив батька чи матір, а й проти того, хто вбивав брата. (...)

Суд про питання кровозмішення (incestum) встановлений проти посвячених дівиць або кровних родичів. (...)

Звинуваченими в образі величі вважаються ті, хто наніс образу царській величі або зганьбив її наклепами, або ті, хто зрадив інтереси держави або вступив у змову з ворогами. (...)

XXVII. Про покарання, встановлені у законах. Слово „зло“ використовується у двох смислах: по-перше, це те, що людина творить, по-друге, те, що він отримує в покарання за це. (...)

**Ісидора, Гіспальського єпископа,
„ЕТИМОЛОГІЇ“ АБО „Начала“. КНИГА XII. ПРО ТВАРИН**

Розділ 1. Про худобу і тяглових тварин

1. Адам перший дав імена всьому одухотвореному, назвавши кожную тварину відповідно до властивої їй зовнішності, згідно призначенню природи, якому вона повинна служити.

2. Народи кожній із тварин дали імена відповідно до своєї мови. Адам називав їх не латинською мовою, не грецькою, не на якоюсь варварською мовою, але тою, що була єдиною для всіх до потопу і називається єврейською.

3. Латиною тварини (*animalia*), або одухотворені (*animantia*), називаються так, тому що одухотворені життям і породжені духом.

4. Чотириногі (*quadrupedia*) зуться так, бо пересуваються на чотирьох ногах (*quatuor pedes*), і хоча схожі з домашньою худобою, проте не перебувають під опікою людини: це олені, лані, онагр та ін. Втім, вони також не є ні хижаками, як леви, ні тяглових худобою, здатною полегшити працю людини.

5. Худобою (*pecus*) називаємо ми все, що не володіє людською мовою і зовнішністю. Власне ім'я "худоба" відносять звичайно до тих тварин, які або годяться для їжі, як вівці і свині, або використовуються людиною в побуті, як коні та корови.

6. Існує відмінність між худобою (*pecora*) і домашніми тваринами (*pecudes*), адже древні словом "худоба" позначали всіх тварин у цілому, а назвою "домашні тварини" – лише тих, що годяться для їжі (*quae eduntur*), як би "тваринної їжі". Взагалі, словом "худоба" походить від "пастися" (*pecus, pascere*), тому так називається всяка тварина.

7. Тяглові (*jumenta*) зобов'язані цим ім'ям тій допомозі, яку вони надають нам в перенесенні вантажів або в обробці землі. Адже бик тягне віз і перевертає лемехом найтвердіші брили землі, а кінь і осел перевозять вантажі й полегшують людям працю пересування. Тягловими ці тварини названі тому, що допомагають (*juvent*) людям, оскільки наділені великою силою.

8. Те ж стосується і великої худоби (*armenta*), яка або придатна для боїв (*apta armis*), тобто для війни, або названа так тому, що ми використовуємо її при виготовленні зброї. Деякі вважають, що худобою називаються лише бики, і зводять походження їхнього імені до оранки (*Araga*), маючи на увазі, що бики названі чимось на зразок "знарядь оранки" (*aramenta*), або до тієї обставини, що бики озброєні (*armati*) рогами. Різниця між табуном і стадом полягає в тому, що табуни (*armenta*) складаються із коней і биків, стада ж (*greges*) – із кіз та овець.

9. Вівця (*ovis*), тварина з м'якою шерстю, беззахисна тілом і лагідна душею, названа відповідно до способу принесення його в жертву – заклання (*oblatio*), так як в давнину заколювали в жертву не биків, але овець. Деяких овець називали двозубими (*bidentes*), тому що з восьми зубів у них два зуба вище за інші, – саме цих овець язичники найчастіше приносили в жертву.

10. Валах (*vervex*) – кастрований баран – названий або за силою (*a viribus*), бо він потужніший за інших овець, або тому, що він чоловічої статі (*vir*), тобто самець,

або тому, що у нього в голові черв'як (vermis): змучені сверблячкою хробака, валахи підбурюють один одного і, б'ючись по черзі, з великою силою, наносять один одному смертельні удари.

11. Овен (aries, діро тоо дреоq) названий або за Аресом тобто за Марсом, і тому в нас у стадах самці називаються mares; або тому, що саме цю тварину язичники першою стали приносити в жертву, бо овен називається латиною aries, він покладався на жертвник (aris). Тому сказано: "Овен приноситься в жертву на вівтарі".

12. Агнцеві (agnus), якого і греки за "священною чистотою" (атго тои дувου) вважають як би "святим", латиняни дали таке ім'я, бо він раніше інших тварин пізнає (agnoscat) матір, так що, навіть якщо заблукає у великому стаді, відразу після бекання впізнає голос матері.

13. Козенята (hoedi) названі від слова "є" (edere), адже маленькі козенята жирні і приємні на смак, тому вони і названі "їстівними" (edulium).

14. Козел (hircus) – тварина похитлива і боєздатна, вічно прагне до злягання. Очі його, внаслідок похоті, дивляться в різні боки, тому й ім'я таке отримав, адже, згідно Светонію, hirci називаються куточки очей. Природа козла така гаряча, що лише його кров розчиняє алмаз, що не піддається дії вогню або заліза. Найбільші козли зветься цініфейськими (Ciniphi), по річці в Лівії, де вони народжуються дуже рослими.

15. Козлів і кіз (Carga, сарган) одні вважають названими від "щипання" (сагреге) чагарнику, інші тому, що кози займають (саптент) місця, порослі колючками. Деякі називають їх козами за стукотом (сгеріту) копит, що робить їх гучними (сгерас). Такі степові кози – антилопи, яких за їхній найгостріший зір греки назвали ще доркадами, за "гострим зором"

16. Живуть кози у високих горах і навіть здалеку бачать всіх, хто наближається. Вони ж називаються газелями (саргеае), вони ж – гірськими козами (ібісес), як би "птахоподібні" (авісес), бо подібно до птахів тримаються вони круч і висот і живуть на вершинах, так, щоб рідше потрапляти на очі людині.

17. Із цієї ж причини в південних землях ібісами (ібісес) називають птахів, що живуть за течією Нілу. Отже, кози, як сказано, мешкають на найвищих скелях, і, якщо коли-небудь відчують небезпеку з боку звірів чи людей, кидаються з найвищих гірських піків, залишаючись неушкодженими завдяки своїм рогам.

18. Олені (серві) названі так через свої роги. Роги (сотуа) по-грецьки називаються кератит. Ворожі зміям, олені, відчувши себе тяжко хворими, диханням ніздрів витягують змії із нір і, подолавши дію згубної отрути, повертаються до своєї

звичайної їжі. Вони самі відкрили траву *ясенець* [дикий бадьян]: поївши її, вони позбавляються від стріл, що в них попали.

19. Захоплюються вони звуками сопілки. Гарно чують вони, якщо їхні вуха підняті; абсолютно глухі, якщо вуха опущені. Якщо коли-небудь перепливають великі річки чи моря, кладуть голову на круп того, що пливе попереду, в свою чергу, допомагаючи наступним за ними, не втомлюються від власної ваги.

20. Козерогами (*tragelaphi*) греки назвали тварин, хоча і схожих на вигляд із оленями, однак із плечима, покритими гривою, як у козлів, і з підборіддями, зарослими бородою. Не водяться вони ніде, крім околиць Фасіса.

21. Оленята (*innuli*) – дитинчата оленів, чиє ім'я походить від слова "кивати" (*innuere*), тому, що вони ховаються за знаком (кивання головою) матері.

22. Лань (*damula*) так названа, бо біжить від руки (*de manu*) людини: це тварина полохлива і боязка, про яку у Марціана сказано: зубом загрожує кабан, захищають оленя роги, боязкі лані, хто ми, якщо не дичина?

23. Заєць (*lepus*) названий так, бо "Легконогий" (*levipes*), бо він швидко бігає. Тому й грецькою зветься він Це тварина швидка і досить ляклива.

24. Кролики (*cuniculi*) – рід польових тварин, названих таким словом на кшталт "собачок" (*canicuh*), так як кроликів ловлять або виганяють із нір облавою собак (*canes*).

25. Дикий кабан (*sus*) названий так, бо підриває (*subigat*) пасовище, тобто шукає собі їжу, риючи землю. Домашній кабан (*verres*) – велику має силу (*vires*). Свиня (*porcus*) названа як би "брудною" (*sporcus*). Вона досхочу насичується брудними залишками, валяється в багні, обмазується нечистотами. Горацій: "І свиня, подруга бруду ..." Тому й називається вона "брудом" (*sporcitia*) або "брудною" (*sporcus*).

26. Волосся свиней ми називаємо "щетиною" (*sacta*), а щетина названа від слова "кабан" (*sus*), тому й шевці називаються *sutores*, бо вони "шиють" (*suant*), тобто зшивають шкіри.

27. Вепр (*Aper*) названий за своєю дикістю (*a feritate*): в цьому слові буква *f* замінена буквою *p*. Так і у греків вепр називається (*ferus*), тобто "Дикий". Все страшне і жорстоке ми не завжди правильно називаємо диким.

28. Тілець (*juvencus*) названий так, бо починає допомагати (*juvare*) людині в обробленні землі, або тому, що в язичників Юпітерові (*Jovi*) завжди і всюди приносили в жертву волів, а не биків. Адже враховувався і вік жертви.

29. Тавр (taurus) – це грецьке ім'я, так само як і бик (bos). Індійські таври – рудої масті, в бігу вони були, як птахи, шерсть росте у них у зворотний бік від звичайної, голова гнучко повертається в яку завгодно сторону. Безжальні в сказі, міцністю шкіри вони протистоять будь-якій зброї.

30. Біка (bos) греки називають bouvw. Латиняни називають його робочим волом (trionem), бо він "протирає" землю (terrain terat), немов терка (terio). Невій: "Бик – він сільський приборкувач ..." Ширина бичачої шкіри від голови до п'ят називається palearia, а сама шкіра (pellis), подібно pellearia, і служить підтвердженням породи біка. Виняткова любов биків до їхніх побратимів. Адже один шукає іншого, з ким звик тягнути плуг в одній упряжці, і якщо випадково позбудеться товариша, частим муканням висловлює ніжну прихильність до нього.

31. Корова (vacca) називається таким іменем, подібним Боасса. Це ім'я з роду переносних назв, як лев – левиця, дракон – дракониця.

32. Тілець (vitulus) і телиця (vitula) названі так за своїм зеленим віком (viriditas), тобто через юність, так само як діва (virgo). Телиця вважається маленькою, поки не пізнає біка. Після того вона – телиця (juvencsa) або корова (asa).

33. Назву буйволів (bubalus) вироблено від імені биків (boves), бо буйволи схожі на биків, вони настільки неприборкані, що за своєю дикості не сприймають ярма на шию. Привозять їх із Африки.

34. Тури (urī) – дикі німецькі бики, чії роги такі довгі, що під час царських трапез їх, через невидану міцність, використовують як судини для пиття. Назва "тури" походить від грецького назви „гірські“.

35. Верблюдові (camelus) ім'я дане тому, що він схиляє коліна, коли на нього нав'ючують вантаж, щоб бути нижчим і піддатливішим, тому що греки називають "низько і покірно" (хаці); або тому, що в нього на спині горб (curvus). Адже грецьке слово „кацоір“ означає вигнутий "(curvus). Хоча верблюди водяться й у інших місцях, але більшість – в Аравії. Верблюди відрізняються один від одного: арабські мають два горба на спині, а верблюди з інших країн – один.

36. Одногорбий верблюд – дромадер (dromeda), із того ж роду, але меншої величини, ніж інші, хоча й більш спритний, – тому це його ім'я. Адже грецькою – швидкий біг. За один день він зазвичай пробігає сто і більше миль. Ця тварина жує жуйку, подібно бику, вівці та верблюду.

37. Пережовування жуйки (guminatio) названо за виступаючою частиною горла (guma), завдяки якій деякі тварини відригують проковтнуту їжу [і пережовують її заново].

38. Осел (asinus) і віслук (asellus) названі від слова "сидіти" (sedere), немов би assedus (тварини, на яких можна сісти). Таке ім'я, більше підходило б коням,

осел отримав його тому, що люди почали їздити на ослах раніше, ніж приручили коней. Хоча це повільна і дурна тварина, але людина підпорядкувала собі осла відразу, як лише побажала.

39. Онагр (onager) перекладається як "дикий осел" (asinus fergus), адже греки називають осла (не приручений – ауріоq). В Африці вони – великі і неприборкані, бродять в пустелі. У стаді всього кілька самок. Дорослі онагри ревнують їх до новонароджених самців й укусом позбавляють малюків тестикул, так що обережні матері ховають дитинчат в таємних укриттях.

40. Аркадські осли названі так, бо вперше були вивезені з Аркадії: вони високі і масивні. Менші за розміром віслюки більш корисні в полі, бо вони і в роботі витривалі, і майже не потребують догляду.

41. Коні (equi) названі так, тому що, поєднуючи їх четвіркою в квадригу, їх зрівнюють (aequabantur), підбираючи схожих за виглядом і приблизно рівних у бігу.

42. Кінь (caballus) раніше називався "Копач" (cabo), бо при ходьбі утрамбовує і підриває (concavet) копитом землю, що не властиво іншим тваринам. Із тієї ж причини він іменується і "дзвінконогим" (sonipes), тобто ногами виробляє звуки (pedibus sonat).

43. Жвавість коней велика; скачуть вони в полях, прагнуть до війни, реагують на сигнал труби до бою, збуджені звуком, пускаються в біги, страждають, коли переможені, радіють, якщо перемогли. У бою деякі розпізнають ворога і прагнуть вкусити противника. Інші навіть впізнають своїх господарів, забуваючи про лагідність, коли господар змінюється. Треті нікого, крім господаря, не допускають бути своїм вершником. Багато коней проливають сльози, коли господаря убили або він помер. Одному лише коню властиво плакати за людиною і переживати стан скорботи. Саме тому в кентаврах і поєдналася природа людини й коня.

44. Ті, що йдуть у бій, пов'язують зазвичай прийдешній результат битви зі зневірою чи впевненістю коней. Поширена думка, що перські, гуннські, епірські і сицилійські коні живуть більше п'ятдесяти років; іспанські, нумідійські і галльські коні не такі довговічні.

45. У породистих коней, як казали древні, повинні враховуватися чотири ознаки: статура, краса, шляхетність і масть. Статура – щоб було здорове і міцне тіло, відповідна висота грудей і їхня ширина, довгий бік, підібраний живіт, великий і округлий корпус, широкі груди, все тіло було густим сплетінням м'язів, ноги сухі і прикріплені до вигнутому краю.

46. Краса – щоб голова була невеликою і сухою, шкіра щільно прилягала до кісток, вуха короткі і рухливі, очі великі, ніздрі відкриті, випрямлена шия, грива і хвіст

густі, міцність копит поєднувалася з округлістю.

47. Шляхетність – щоб кінь був сміливий душею, прудконогий, із тріпотливими членами, що є свідченням відваги, щоб і від повного спокою легко прокидався, швидко заспокоювався після відчайдушного бігу. Рух коня розпізнається за його вухами, доблесть – за тремтінням членів.

48. У масті повинно враховуватися, насамперед: гніда, золотава, рожева, миртова, оленьча, булана, сіро-блакитна, в яблуках, попелясто-сіра, срібляста, біла, плямиста, чорна. Слідуючи цим порядком, потрібно виділити строкате забарвлення коня, колір, утворений від змішування чорного і гнідого; інші види строкатої масті (особливо попелястий) вважаються найгіршими.

49. Гнідого (*badium*) древні називали *vadium*, бо кінь цієї масті сміливіше інших переправляється вброд (*vadat*) через річку. Ця ж масть називається каштановою (*spadix*), а також гнідою (*phoenicatus*). Каштановий (*spadix*) – це колір [плодів], колір пальми, яку сицилійці іменують *spadica*.

50. Кінь сіро-блакитної масті (*glaucus*) має мов намальовані очі, повні якогось блиску; адже древні сіро-блакитний колір називали сяючим. Для буланого коня (*gilvus*) характерні кольори світлого меду. Крапчастий (*guttatus*) – білий, поцяткований чорними крапками.

51. Сріблястий (*candidus*) і білий (*albus*) відрізняються один від одного. Адже білому властива якась тьмяна блідість; сріблястому ж – білосніжність, сповнена чистого світла. Сіра масть (*canus*) названа так, тому що утворюється зі змішання сріблястого і чорного. Кінь у яблуках (*scutulatus*) зветься так через плями, білі та пурпурові.

52. Кінь строкатої масті (*varius*) має відмітини різних кольорів. Той, що має цілком білі ноги, називається "кволим" (*petilus*); той, який із білим чолом, - "гарячим" (*callidus*).

53. Оленьча масть (*cervinus*) зазвичай іменується гірською (*gauranis*), у народі називають її також бронзовою (*aeranis*), тому, що кольором нагадує вона темно-червону бронзу. Миртових коней масть (*myrteus*) наближається за кольором до пурпуру.

54. Кінь ослячої масті (*dossinus*) називається так тому, що масть його, як у осла (*de asino*), так само, як і в коня попелястої масті (*cinereus*). Вони належать до роду диких коней, званих "конеподібними" (*equiferi*), нездатними придбати гідність чистопородних.

55. Кінь чорної масті (*mauros*) – чорного кольору. Греки називають їх мауров. Галльський поні (*mannus*) –лише є родичами справжнім коням, їх у народі

називають "поні" (buricus). Поштових коней (veredus) стародавні назвали так від того, що вони тягнуть, тобто везуть воза (vehit rhedas), або тому, що ці коні спрямовували свій біг по великим дорогам (viae publicae), по яким звичайно їздили й екіпажі (rhedae).

56. Існують три роди коней, один благородний, придатний для битв і вшанування; інший простий, придатний для того, щоб бути вожаком стада, але їздити на ньому верхи неможливо, і третій, такий як мули, народжений від змішання різних родів, його навіть називають " дворідними "(bigenerum), бо він утворюється з різних порід.

57. Мул (mulus) має ім'я, запозичене з грецької мови; впряжений у ярмо мельників, він "рухає по колу повільно жорна (molae)". Іудеї заявляють, що Ана, праправнук Ісава, першим підпустив ослив до стада кобил у пустині, і що після цього народилася нова в природі тварина – мул. Онагра так само підпускають до ослиці: з'ясувалося, що від подібного злягання народжуються найрухливіші осли.

58. Людський промисел зводиться до схрещення різних тварин, і часто з такого штучного союзу з'являється новий рід; аналогічно і Яків дбав про те, щоб штучно домогтися нових мастей всупереч природі. Адже вівці його зачали такий плід, який за відображенням баранів вони бачили на гладі вод під час схрещення.

59. Взагалі, кажуть, що і в стадах кобил трапляється те ж саме: якщо при парування їх кобили бачать породистих коней, вони можуть зачати і народити схожих на них. Адже і любителі голубів кладуть зображення красивих голубів у тих місцях, де перебувають їхні вихованці, щоб, їх побачивши, народжували подібних.

60. Тому ж деякі забороняють вагітним жінкам дивитися на будь-яких потворних тварин, таких, як кіноцефал або мавпа, щоб, ненароком побачивши, не народили б схожої на них дитини. Така жіноча природа, бо, якщо вони вже щось побачили або представили у вищому градусі бажання, коли понесуть плід, то таке й дитя породжують. Тому що душа в момент зачаття переносить форми ззовні всередину і, задоволена їхнім видом, привласнює його своїми властивостями.

61. Серед одухотворених дворідними (bigenera) називаються тварини, народжені від різних видів, як мул від кобилиці та осла, лошак від коня й ослиці, гібриди від вепра і свині, Тітір від вівці і козла, муфлон від кози та барана. Походження останнього не заважає йому, однак, бути ватажком стада.

Від автора-укладача: В Інтернеті, покровителем якого в 1999 році оголосили Ісидора Севільського (який, до речі, оголошений і покровителем усіх студентів, магістрів і професорів західного світу) з'явився текст юзерської молитви, написаної священником Джоном Вульсдорфом. У перекладі вона звучить так: „Благаємо Тебе, Господи, через покровительство Святого Ісидора, вченого,

доктора та єпископа, під час наших мандрівок по Інтернету спрямовувати очі наші і руки лише шляхом, який відповідає помислам твоїм, Боже.“

Пам'ять святого енциклопедиста, наставника правителів і небесного патрона Світової павутини відмічається 4 квітня.

Джованні Реале і Даріо Антисери

ЗАХІДНА ПЕДАГОГІКА ВІД ВИТОКІВ ДО НАШИХ ДНІВ

Книга 2. Частина третя генезис, розвиток і занепад. Схоластика: "ЕТИМОЛОГІЇ" ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО

У VII столітті зароджується і починає поширювати свій вплив іслам. 635 року араби завоювали Сирію, регіон багатой грецької культури, де дуже добре знали Аристотеля. 642 року вже завойовано Єгипет, через кілька років араби прийшли і в Триполі. Італія VII століття знаходилася під владою лангобардів, Іспанія була царством вестготів. За короткий час папа Григорій Великий своїми проповідями досягає Британії, пославши туди монаха Августина який скоро стане архієпископом Кентерберійським. В Англії, Шотландії засновуються монастирі у якості осередків культури. Нова цивілізація концентрувалася навколо бенедиктинських абатств, які все ще залежали від Риму. Помітною фігурою англо-саксонського чернецтва був Беда Достопочтений (він жив у 673-735 роках), автор історичних і філологічних праць. Його "*De rerum natura*" ("Про природу речей"), дуже відома свого часу книга, була написана за зразком енциклопедії Ісидора Севільського. Учнем Беди став Егберт, перший архієпископ Йоркський. Він заснував кафедральну школу, де пізніше навчався і сформувався як мислитель Алкуїн Йоркський.

Ісидор Севільський (570—636 роки)жив на сто років раніше Беди в Іспанії, де була відносна стабільність. Його найвідоміша праця „Етимології“ – твір із 20-ти книг – перші три з яких про вільні мистецтва, інші присвячені медицині, історії, теології, механіці, географії, військовому мистецтву та ін. Ідея Ісидора полягала в тому, що через етимологію можна віднайти витoki всіх речей і їхнього призначення. В результаті з'явилася величезна кількість педагогічних ідей, відроджених із забуття. Так класичний світ увійшов у новий зв'язок із середньовічним через Ісидора. Ця оцінка наступниками його діяльності залишається в силі, якщо навіть визнати, що Максим Сповідник, Боецій і Кассіодор безумовно мали більш поглиблене розуміння класики.

Запитання:

- 1 Як розумів призначення наставника Ісидор Севільський?
2. Які науки вивчали учні Гіспальської школи?
3. Чим відрізнялася програма Гіспальської школи від програм перших європейських університетів?

А. Дворкін. НАРИСИ З ІСТОРІЇ ВСЕЛЕНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Резиденцією останніх західних імператорів, а пізніше готських королів було в Італії місто Равенна, де Теодоріх побудував прекрасні палаци і храми, після завоювання воно знову стало центром імперської адміністрації, тоді як у древній столиці, якою керував префект міста (praefectus urbis), пануюче положення займав папа і його двір. До 567 р. владу імператорського намісника в Равенні мав генерал Нарсес, переможець Тотіли. Однак 568 р. його наступнику Лонгінусу стала загрожувати навала лангобардів, аріанського німецького народу, який незабаром заволодів більшою частиною Північної Італії зі столицею у Павії. Лангобарди утворили герцогства в Сполето і Беневенто. Візантійська влада без особливого успіху намагалася боротися з пануванням лангобардів, уклавши союз з Хільдеббертом II, франкським католицьким королем Австразія (575-596). Та франки не змогли знищити лангобардів. Тоді, щоб закріпити імперську владу в Італії, імператор Маврикій створив так званий равеннський екзархат, зосередивши в руках екзарха всю цивільну та військову владу (бл. 584 р.). Фактична влада екзарха поширювалася на розрізнені міста і провінції, тобто Лігурію (зі столицею в Генуї), Істрію-Венецію (з містом Аквілея), Емілію (з Равенною і морським портом Феррарра), район Пентаполя, зв'язок якого з Римом охоронявся фортецею Перуджія, і, нарешті, на півдні Неаполь, Апулію, Луканів і Брутто. Крім цих розрізнених імперських володінь країну контролювали лангобарди. Тож про щось повідомити було можливо лише морським шляхом.

Політичні чвари і постійні війни лише піднімали значення пап для збереження в Італії *romanitas*. Але їх моральній, канонічній та економічній владі погрожували аріанство лангобардів і аквілейський розкол, викликаний засудженням на П'ятому соборі "Трьох розділів", у яких на Заході багато хто побачив зраду рішень Халкідонського собору.

Населення Риму за час готських воєн сильно зменшилося. Воно тепер зосереджувалося головним чином навколо Латеранського палацу, де проживали папи, і Золотої базиліки (*Basilica aurea*), яка служила єпископським соборним храмом. Крім того, місцевість Ватиканського пагорба, міста Лева, з його величезним муром, побудованим на гробниці святого Петра, з притулками і будинками прочан, що оточували храм, щорічно відвідували тисячі паломників.

Якщо в перший час в народній думці Петро і Павло завжди були разом як покровителі Римської церкви, то з розвитком Петрової еклезіології, так добре обґрунтованій і викладеній святим Левом Великим, з'явилася тенденція виділяти базиліку святого Петра як справжній символ римського престижу.

Проте й гробниці святого Павла "за стінами", на південь від міста також ніколи не переставали поклонятися. Четвертою головною папською базилікою була, звичайно, церква святої Марії на Есквіліні. Окрім цих було ще двадцять вісім, або *tituli*, очолюваних священиками. Незалежно від того, чи служив римський єпископ в одній з базилік або в парафіяльному храмі, він завжди урочисто входив туди в супроводі свого духовенства, зупиняючись по дорозі для молитви перед церквами і в святих місцях. Ці процесії і "зупинки" стали

характерними для римського (і константинопольського) богослужіння.

Місто було поділено на сім частин, і в кожній із них був свій диякон, який займався церковним управлінням. На чолі колегії священників стояв архіпресвітер, на чолі колегії дияконів – архідиякон. У архідиякона часто вбачали майбутнього наступника теперішнього папи, хоча тісні зв'язки з імператорським двором давали для отримання папського правління деякі переваги і апокрисіарію, постійному делегату Римської церкви в Константинополі. У VII ст. велика кількість біженців зі Сходу збільшила пропорцію грецького духовенства на Заході, так що іноді мовою папського двору і синодів ставала й грецька. На папську кафедру обиралися як греки, сирійці та іллірійці, так і тутешні італійці.

У церковній адміністрації були й миряни, особливо для управління величезними папськими маєтками. Такими були *primicerius*, голова *defensores* (стряпчий, що захищає церковні інтереси) і завідувач *secretum*, або канцелярією папської листування.

Багатство Церкви, яке лишилось величезним, робило її кредитором імперської адміністрації та в кількох випадках дозволило їй надати вирішальну допомогу імперській армії, сильно віддаленій від своїх східних джерел постачання грошових коштів. Святий Григорій Великий в одному зі своїх листів називав себе скарбником імперських полків у Римі. Ця роль союзника Імперії не заважала Церкві використовувати свої кошти на широке соціальні потреби, особливо коли нею керували такі святі люди, як папа Григорій, і не заважала бачити в ній "скарбницю убогих".

Церковні справи обговорювалися на щорічних єпископських синодах, звичайно приурочених річниці посвячення правлячого папи. Ми вже бачили, що безпосередня юрисдикційна влада римського єпископа на Заході була фактично набагато обмеженішою, ніж влада великих східних патріархів (особливо Константинопольського та Олександрійського) над підвідомчими їм територіями. Смути і негаразди VI століття не сприяли розширенню папського управління. На практиці, влада папи обмежувалася єпископствами сусідніми з Римом (*suburbicarij*), півднем Італії і трьома великими островами – Сицилією, Сардинією та Корсикою.

У цих областях папа мав права митрополита. Він уповноважував єпископів після обрання кандидатів на місці. Лише у випадках, коли обрання оскаржувалося прихожанами, папа мав можливість призначити їм самостійно обраного кандидата. Поза цими межами папська влада була передусім просто моральним авторитетом. В Африці, Іспанії та провінційних митрополіях Північної Італії – Мілані та Аквілеї – Церква мала повне самоврядування. "Патріарші" права папи над його вікаріями в Галлії та Іллірії обмежувалися вирішенням місцевих конфліктів, якщо до нього апелювали прихожани.

Відносини між римськими єпископами і константинопольським двором були непорядкованими – принаймні до царювання імператора Константа II та монофелітської кризи, але для них був характерним певний дуалізм. Згідно міцної місцевої римської традиції, настільки чітко сформульованої святим Левом I, папа користувався владою завдяки Петровому апостольству своєї кафедри, тоді як

імператори були схильні бачити в ньому одного з двох головних "імперських" патріархів поряд із його колегою з "нового Риму" на Босфорі. Ніхто, звичайно, не заперечував проти імператорського контролю над обранням пап, який раніше, з V ст., здійснювався західними імператорами, а також готськими королями. Але напруженість між двома концепціями римського примату виявлялася в таких випадках, як затяжний конфлікт через позицію єпископа Равенни.

Равенні надав статус головного церковного центру призначений Юстиніаном єпископ Максиміан (546 - 556), який завершив будівництво кількох равеннського храмів, включаючи церкву святого Віталія з його знаменитою мозаїкою, де зображені Юстиніан і Феодор. Хоча традиція вимагала, щоб равеннського єпископа призначав папа, роль його незабаром стала особливою, оскільки місто це служило резиденцією екзарха. Незважаючи на заперечення святого Григорія Великого, він почав носити паліуми на східний манер, стверджуючи цим свій зв'язок зі Сходом, тоді як ця приналежність ритуалу вважалася на Заході особливим знаком відмінності, що дарується лише папою. У 666 році імператор Констант II формально встановив автокефалію Равенни, проти чого негайно постали папи. Проте хіротонія ряду єпископів Равенни (Мавра, Репарата, Феодора, Даміана) була незалежною від Риму. Розкол закінчився визнанням прав папи в 692 році, а потім – зі зникненням імперської влади в Італії – повністю втратила всякий сенс.

Ця спроба Константа II зробити з Равенни центр "імперського" християнства в Італії була фактично лише окремим інцидентом. Із часів Юстиніана імператори в своїй західній церковній політиці послідовно спиралися на Рим, навіть якщо для цього доводилося вдаватися до влади екзарха, щоб змусити пап іноді піти на небажані поступки імператорам.

За винятком Равенни імператори не втручалися в обрання місцевих єпископів, але вважали істотним для збереження свого панування в Італії, щоб на римську єпископську кафедру призначалися відповідні особи. Як ми вже бачили, Велісарій в 537 році скинув папу Сілвера, чиє обрання було схвалено готським королем Теодатом, і тому його звинуватили у співпраці з ворогом Імперії. Нещасний ієрарх, який був сином папи Гормізда, добре зарекомендував себе на місці, але відмовився слідувати політиці примирення з монофізитами, яку проводила імператриця Феодора. Призначення і подальша доля його наступника Вігілія ілюструє нову залежність папства від режиму Юстиніана. Звичайна процедура папського обрання складалася з чотирьох етапів: 1) після смерті попереднього папи архіпресвітер, архідиякон і представник від мирян *primicerius* формально оповіщали імператора (або екзарха) про те, що кафедра осиротіла, і просили дозволу приступити до обрання нового папи, 2) саме обрання відбувалося в *Basilica augea* в Латерані за участю духовенства і народу; 3) імператору (або екзарху) надавали офіційний документ, підписаний архіпресвітером і самим кандидатом, що просить дозвіл здійснити посвячення, 4) в неділю, що була наступною після отримання імператорського затвердження, три єпископи під традиційним головуванням єпископа Остійського висвячували кандидата і затверджували його в якості нового папи. зважаючи на те, що двічі був потрібний

дозвіл уряду і принаймні деякі вибори виявлялися досить бурхливими та емоційними, сирітство кафедри часто тривало місяцями.

Після смерті Вігілія (555 рік) імператорська влада відіграла вирішальну роль в обранні Пелагія I (556-561 роки). Пелагій, який був дияконом Римської церкви, відзначився тим, що (доки Вігілій перебував в Константинополі) захистив населення під час облоги Риму Тотілі (543-546). Він також відігравав визначну роль при визначенні умов укладення миру. Пізніше він приєднався до папи в східній столиці і став стійким противником осуду "Трьох розділів", даючи папі відповідні жорсткі поради.

Коли його заарештували в 553 році, він змінив свою думку про "Три розділи" і, таким чином, 558 року став природним кандидатом на папство. Проте в Італії на нього дивилися як на перебіжчика і так чинили опір його обранню, що для здійснення його хіротонії знайшлося лише дві кандидатури – два єпископи, Остійського ж єпископа представляв лише священик. Дуже недовгий понтифікат Пелагія був відзначений початком затяжного "аквілейського розколу" (одного з перших). Проте в загальному діяльність папи як пастиря, який боровся з корупцією і намагався відновити Церкву після готської війни, була гідною уваги.

Його наступникам Іоанну III (561-574 роки), Венедикту I (575-579 роки) і Пелагію II (579-590 роки) довелося пережити трагедії, якими супроводжувалося лангобардське завоювання (568 рік). Вони були послідовно лояльні до Імперії, не дивлячись на те, що імперська влада не змогла їх активно захищати. У 589 році сталося ще й стихійне лихо. Тибр вийшов з берегів і затопив центр Рима, знищивши будинки й зерносховища, за цим настав голод та епідемії. Сам папа Пелагій II помер від однієї з таких хвороб, і народ став одностайно вимагати обрання на престол Петра святого Григорія I.

Важко визначити якусь єдину причину, за якою традиція закріпила за Григорієм титул "Великого". Якщо на варварському Заході його заступництво місії в Англії і популярність його творів (у цей період він був єдиним папою, здатним писати) і могли б пояснити його популярність, то в самому Римі чернечий стиль його правління і підкреслена духовність швидше заважала його престижу, так що в „Liber pontificalis“ йому присвячена лише одна порівняно коротка замітка. Не було й офіційного його "Життя", поки папа Іоанн VIII (872-882) не замовив його диякону Іоанну. На Сході святий Григорій був зобов'язаний своєю популярністю лише грецькому перекладу папою Захарієм (749-752) його "Діалогів", що містять життя італійських святих.

Ця книга отримала широке поширення і принесла Григорію друге ім'я „Dialogos“ в грецькому і слов'янському світах. Загальний підсумок його життя і правління був такий: особисті контакти з духовенством всього світу від Грузії до Іспанії і від Англії до Єгипту, листування з варварськими королями і королевами, подвижництво і моральна непідкупність, дипломатична мудрість і врівноваженість його особистості, пастирська турбота про бідних, почуття католичності Церкви – все це зробило його одним із „найполемічніших 4 "ікон" або зразків справжнього християнського єпископа.

Він народився близько 540г року в знатній і благочестивій сім'ї і успадкував

від своїх батьків помістя на Clivus Scauri, схилі Делійського пагорба, і мав від нього великі прибутки. Коли він був ще молодою людиною, його обрали префектом міста, і це дало йому досвід управління розореною громадою, яка живе під постійною загрозою нападу лангобардів і неповноцінно керується далеким імперським урядом із Константинополя.

Близько 573г року він відмовився від своєї посади, вклав свої прибутки на створення в Сицилії шести монастирів і перетворив свій власний будинок на Целійському пагорбі на монастир, освячений іменем святого Андрія, де сам став простим ченцем, підлеглим ігумену Валентіону. Монастирське правило тут діяло те ж, що й у святого Бенедикта, Бенедиктом святой Григорій завжди захоплювався як засновником чернечої традиції на Заході.

Хоча нам мало відомо про освіту Григорія, яка, ймовірно, обмежувалася основами граматики і риторики, він був одним із рідкісних освічених людей у Римі і рано призваний на службу до папського палацу. У 579 році папа Пелагій II висвятив його на диякона і послав як свого апокрисіарія до Константинополю, де той прожив сім років.

Крім природної і певної підтримки халкідонського православ'я, Григорій мало розумів богословські проблеми, які хвилювали Схід. Він так і не вивчив добре грецької мови і продовжував навіть у Константинополі жити в громаді латиномовних ченців. Це не заважало йому дружити з високопоставленими людьми з оточення імператора (де ще говорили по-латині) і тодішнього церковного світу. Так, наприклад, іспанський, вестготський єпископ Леандр Севільський, теж жив в імператорській столиці, заохочував Григорія до написання його твору „Moralia in Iob“ ("морального тлумачення на книгу Йова"). Повернувшись до свого римське чернечого притулку, Григорій в 590 році був покликаний стати наступником Пелагія II, який помер від виразки. Бажаючи уникнути цієї честі, Григорій марно просив імператора Маврикія не затверджувати свого обрання.

Упродовж свого порівняно короткого папства (590-604 роки), незважаючи на постійне погіршення здоров'я, Григорій не припиняв енергійної і послідовної пастирської діяльності. У самому Римі він використовував величезні кошти Церкви для допомоги хворим і бідним. Як перший чернець на кафедрі римського єпископа, він зміцнював дисципліну і моральність духовенства в дусі чернечого строгості, виганяючи світськість і мирські інтереси (навіть у галузі освіти).

Турбуючись про порядок у богослужінні, він підтримував збереження місцевих традицій і створював нові закони церковного богослужіння. "Сакраментарій" і "Антифонарій", що носять його ім'я, відображають еволюцію римського богослужіння в його час, хоча текст їх, як ми тепер знаємо, є версією, переробленою римськими папами в більш пізні часи.

Музична система, відома як григоріанський спів, також традиційно пов'язується з його понтифікатом. Однак папа усвідомлював небезпеку чистого естетизму, очевидно, вже існувала в його час. Він забороняв дияконам співати щонебудь, окрім Євангелія, і не допускав, коли в диякони присвячували людей лише завдяки голосу, не рахуючись з їх духовними та адміністративними здібностями.

"Приміські" єпархії, в яких римський єпископ мав права митрополита,

продовжували за папи Григорія обирати своїх єпископів самі. Права папи обмежувалися канонічним схваленням таких обрань і втручанням лише в тих випадках, коли до нього зверталися, коли були не в змозі дійти згоди про підходящого кандидата. Наприклад, під час довгого конфлікту в Неаполітанській церкві (591-601 роки) покликали на допомогу Григорія.

Єпископи зазвичай виконували свій обов'язок присутності на щорічному синоді в Римі, за винятком далекої Сицилії, єпископам якої дозволялося приїжджати тільки раз на три роки або навіть раз на п'ять років. Для підтримки єпископської соборності на цьому великому острові папа Григорій 591 року дозволив єпископу Сіракузького діяти в якості папського намісника і збирати дисциплінарні синоди в Сицилії – певний крок до децентралізації і до розвитку окремої провінції і метрополії в Сицилії. Лібералізм папи щодо Сицилії не поширювався на Равенну, архієпископ котрої, як ми бачили, носив паліуми і мріяв про незалежність від Риму. Лише жорстким опором Григорій зміг тимчасово обмежити його честолюбні прагнення до самостійності.

Папа Григорій не мав ні прав, ні бажання встановлювати адміністративну юрисдикцію за межами "приміських" єпархій. Однак моральний авторитет його кафедри на всьому християнському Заході був великий. Його листування містить безліч листів, звернених до єпископів Африки, особливо щодо донатизму, старого розколу початку IV століття. Все ще тривожило Церкву.

Зважаючи на те, що більша частина Заходу була вже в руках "варварських" держав, відносини цих держав з Церквою мали, звичайно, величезне значення для пастирської діяльності папи. Пізніше ми розглянемо місію в далеку Англію, здійснену за підтримки Григорія, і його контакти з Галлією. Основною його турботою було, однак, панування лангобардів в Італії – жорстоке завоювання споконвічно римських земель німецькими королями і герцогами-аріанами, які не лише безпосередньо боролися з військами імперського екзарха Равенни, а й перешкоджали духовному авторитету папи у православного населення, потураючи аквілейському розколу.

Ображений станом таких речей Григорій, проявляючи природну реакцію людини, колишнього римського патриція, у листі до константинопольського другу іронічно вигукує: "Я став єпископом не римлян, а лангобардів". В іншому місці він порівнює Рим з орлом, що втратив свої пір'я. Цей римський патріотизм Григорія пояснює його абсолютну політичну відданість Імперії.

Він пише імператору Маврикію, як його "позбавлений гідності слуга" (*indignus pietatis vestrae famulus*). Зважаючи на те, що на всьому Заході вплив папи було набагато більш поширеним, ніж вплив екзарха, він діє як рупор імператорських указів навіть у тих випадках, коли не згоден з їх змістом, (як, наприклад, у випадку розпорядження відмовляти в освяченні цивільним чиновникам, поки вони не виконають своїх обов'язків по відношенню до держави). Ця роль пап, які виступають на Заході фактичними представниками імператора, пізніше виявиться психологічно важливим прецедентом взятої ними на себе місії незалежною цивільної влади.

Однак Григорій не завжди діяв як пасивне знаряддя імперської політики. По

відношенню до лангобардів він зайняв незалежну позицію. Імператор Маврикій і його екзарх Роман довгий час не збиралися укласти з ними мирного договору. Папа ж все-таки встановив контакт з лангобардським королем Атілульфом через його православну дружину Теоделінду.

За допомогою підкупу і поступок він домогся того, що Рим не був захоплений у 592 році. Роман доніс на нього як на зрадника; імператор Маврикій м'яко йому дорікнув за самостійні починання в Італії. Але після 592 року, коли за нових екзархів – Каллініка і Діаманія – з лангобардами були укладені мирні договори, політика папи перемогла. Син Агілульфа і Теоделінди Адалоальд навіть прийняв православне хрещення (603 рік).

Політику мирних договорів продовжував і імператор Фока, вбивця Маврикія (602 рік), якому довелося вести на Сході нову війну з Персією. Це частково пояснює, хоча навряд чи виправдовує, радість Григорія з приводу сходження на престол цього кривавого тирана в Константинополі. У відповідь на папську підтримку Фока видав спеціальний указ на користь римського примату і був прославлений спорудженням у Римі в його честь колони на форумі. Ця колона стоїть і досі.

Відносини між Римською церквою та іншими головними центрами християнства, що існували під час понтифікату Григорія, показують, що, строго охороняючи моральний авторитет своєї кафедри, папа розумів своє пастирство скоріше як служіння, ніж владу. У листах, адресованих карфагенського архієпископу Домініку, він офіційно визнає права, тобто законність повної незалежності африканської церкви від Риму. Він вів також листування зі східними патріархами, особливо з Євлогієм Олександрійським, Анастасієм Антіохійським і навіть Кіріоном Грузинським. Його дари монастирям Святої Землі і Синаю не забувалися століттями.

Однак між Григорієм та Константинопольською церквою виникли деякі проблеми. У 595 році папа офіційно скасував засудження патріархом Іоанном Постником грецьких кліриків Іоанна і Афанасія, звинувачених у ересі. Вони апелювали особисто до папи. Цей випадок ілюструє той факт, що Григорій повністю визнавав римський *principatus*, визначений його попередниками. Він був готовий надати канонам Сердікського собору (343 рік) дещо поглибленого значення, що дозволяло Риму скасовувати вироки інших митрополитів і створювати разом з сусідніми єпископами суди другої інстанції. По відношенню до згаданих кліриків Григорій вдався до більш прямої судової процедури і вирішив їхню справу в Римі.

Знаменно, однак, що він зовсім не заперечував місця константинопольського єпископа серед головних кафедр – другого місця після Риму, вище Олександрії. Цей традиційний візантійський порядок, встановлений Другим Константинопольським собором (381 рік), поставлений під питання (?) святим Левом у V столітті, був вираженим у синодальному посланні Григорія, що повідомляє про його обрання 590 року.

Але цей реалізм папи щодо положення "нового Риму" не завадив його знаменитому протесту проти титулу "вселенського патріарха", використаного Іоанном Постником. Вже опротестований попередником Григорія Пелагієм II в

588 році, Титул цей був повторений патріархом Іоанном в 595 році в листуванні з Римом щодо священиків Іоанна та Анастасія.

У листах, адресованих самому Іоанну Постнику, до імператора Маврикія і імператриці, святий Григорій виявляє дивовижне нерозуміння справжнього значення цього титулу. Титул цей, "вселенський" (οἰκουμηνικός), яким користувалися раніше патріархи Олександрії, Константинополя, а також і Риму, показує певну владу в межах οἰκουmene, тобто "вселенської". Він був de facto спочатку застосований до єпископа Константинополя. У поданні візантійців він, безсумнівно, не допускав жодного оскарження апостольського і морального авторитета "стародавнього Риму", бо титул цей могли застосовувати і до римського єпископа. Більш регулярне його використання в кінці VI століття могло відбуватися від бажання константинопольських єпископів затвердити своє "імперське" значення щодо монофізитських опорів.

Як би там не було, Григорій надав цьому питанню еkleзіологічний вимір, і це, з одного боку, показує, що навіть після тривалого перебування в Константинополі його відкритому латинському розуму залишалося чужим. Перебільшене вживання візантійцями титулів, з іншого ж боку, дратувало його і він не дозволяв вживання до себе титулу єпископа "вселенського".

Постійно пояснюючи (найбільше, що так) слово "вселенський" як "всесвітній, універсальний", він звинувачував патріарха Іоанна в непростимій гордині і владолубстві.

"Кожен, – писав він імператору, – хто хоче бути всесвітнім універсальним єпископом, грає роль антихриста, оскільки навіть апостол Петро, якому Христос довірив своїх овець, ніколи так не іменувався всесвітнім універсальним апостолом. Якщо один єпископ універсальний, то інші не є єпископами в такому випадку й зовсім."

Останню думку він намагався навіяти своїм колегам – патріарху Анастасію Антиохійському і Євлогію Александрійському. Результати виявилися різними. Анастасій у своїй відповіді прямо засуджує папу, натякаючи, що він чинить через заздрощі. Євлогій більш примирливо обіцяє "з послуху до вимог Григорія" не вживати більше цього титулу в листах до свого константинопольського побратима. Бажаючи також зробити приємне Григорію, Євлогій звертається до нього як до "вселенського папи", що також не було титулом винятковим і часто застосовувалося до римського єпископа. Але добрий святий Григорій і проти цього запротестував:

"Я прошу тебе, щоб ніколи більше я не чув цього слова. Бо я знаю, хто ти і хто я. За положенням – ти мій брат, за характером – мій батько. Тому не мені наказувати, але я лише намагався вказати на те, що вважаю бажаним ... Я сказав, щоб ти не вживав такого титулу (тобто "вселенський єпископ"), коли пишеш до мене чи або до кого-небудь іншому. Але тепер у своєму останньому листі ти, незважаючи на моє заборону, знову звернувся до мене з гордим титулом універсального (вселенського) папи. Я прошу твою Святість, кого я так люблю, більше цього не робити ... Я не вважаю для себе честю нічого, що позбавляє моїх братів належною їм честі. Честь моя є честь Вселенської церкви, честь моя є

об'єднана сила моїх братів. Тоді і лише тоді я істинно шанований, коли ніхто не позбавляється честі, яка справедливо йому належить. Але якщо твоя Святість іменує мене універсальним (вселенським) папою, то ти заперечуєш, що сам ти є таким же, що ти приписуєш мені, – універсальним (вселенським). Збережито Боже! Та будуть далекі від нас титули, які піднімають людську гординю і зневірюють любов".

Після смерті Іоанна Постника (595 рік) його наступник Кириак (596-606 роки) продовжував вживати титул "вселенський патріарх", і імператор Маврикій прямо наказав папі припинити суперечку. Однак, які б не були непорозуміння, цей епізод надав святому Григорію належну можливість висловити еклезіологію і богослов'я єпископату, яких якраз і дотримувався православний Схід щодо папських претензій пізнішого періоду західної церковної історії.

Мабуть, було б перебільшенням стверджувати, подібно Гансу Кюнту, що Григорій I "рішучим чином перебудував авторитарну концепцію примата, якої дотримувалися його попередники Віктор і Стефан, Дамас, Інокентій, Лев і Геласій", і що його слід порівнювати з папою Іоанном XXIII. Ні Григорій, ні Іоанн XXIII в дійсності не були в опозиції поглядам, що переважали у їхніх сучасників. І сам Лев Великий не був цілком послідовний у своєму твердженні "апостольських" привілеїв Риму.

Але правдою є й те, що папська еклезіологія лише зароджувалася, була вираженою в *Decretum gelasianum*, і стала чужою святому Григорію Великому. Як і всі папи цього періоду, він вважав себе наступником Петра, який для нього був джерелом (origo) єпископської влади, але він не думав, що влада ця передається іншим єпископам лише з Риму. Тому він є великим свідком "еклезіології спілкування", яка тримала разом Схід і Захід упродовж першого тисячоліття історії християнства.

Тісні зв'язки між Візантією і римськими єпископами тривали упродовж всього VII століття. Хоча серед пап цього часу не було особливо видатних особистостей, позиції Григорія зберігалися. Наступники Григорія Боніфачій III (607 рік) і Боніфачій IV (608-615 роки) підтримували дружбу з Фокою, який нагородив їх тим, що перетворив римський Пантеон у церкву. При Іраклії (610-641 роки) папа Гонорій I (625-638 роки) здобув популярність серед римлян тим, що, за словами його епітафії, "слідував по стопах Григорія" і в ньому бачив "вождя народу" (*dux plebis*).

Він поновив на Латеранському соборі владу благочестивого і дисциплінованого чернечого духу. На жаль, він скомпрометував себе в пам'яті Церкви своїм злочасним листом константинопольському патріарху Сергію, в якому підтримав монофелітство (634 рік). В результаті цього він опинився серед єретиків, засуджених Шостим Вселенським собором (680 рік), і від подальших пап при їх посвяченні вимагалось прокляття його пам'яті.

За цим "падінням Гонорія" послідувало відкрите повстання його наступників проти монофелітської політики імператора Константа II. У 648 році папський апокрисіарій в Константинополі відмовився підписати імператорський „*Турос*“ (За допомогою "типос" намагалися не затвердити монофелітство, але заборонити

дискусії між православними і монофелітами, які свого часу сподівали, що "Енотікон" примирить православних і монофізитів).

Після смерті папи Феодора (649 рік) тато святий Мартін I, також колишній апокрисіарій в імперській столиці, більш знайомий зі східними справами, був обраний без імператорського затвердження. Він гостинно приймав православних біженців зі Сходу, включаючи великого Максима Сповідника, і скликав собор із 105 єпископів, що засудив монофелітство. Його забрів до Константинополя екзарх Феодори Калліопи, папу піддали суду, осуду, катуванню і заслали до Криму (653 рік), де він і помер у 655 році.

Римська церква визнала його падіння, йому був обраний наступник, Євген I, затверджений імператором-еретиком (654 рік). Апокрисіарій нового папи причащалися патріархом Петром. Однак синодальне послання патріарха, яке Євген був готовий схвалити, викликало заколот в Римі, і папа перейшов на бік своєї православної пастви. Від долі Мартіна його врятувала лише власна раптова смерть 657 року.

Його наступник, папа Віталіан, був знову обраним із імператорським затвердженням і послав синодальне послання монофелітському патріарху. Більше того, він урочисто зустрів самого імператора, коли Констант II відвідав Рим у 664 році. У пізнішій традиції, зокрема в Діяннях Шостого собору, дуалістична поведінка папи Віталіана виправдовується тим, що імператор в його присутності завжди висловлювався „православно“. Це раболіпство пап упродовж даного періоду візантійського контролю над Римом різко контрастує з їхньою незалежністю і нетерпимістю до віроповчальної невизначеності V ст., коли Італія була в руках остготів.

Вбивство Константа II (який перед тим намагався послабити папство, встановивши автокефалію в Равенні) в Сіракузах 668 року було кінцем монофелітської кризи та подальших віроповчальних проблем для пап. Православ'я було затверджено Шостим собором, на якому були присутні представники папи Агафона I.

Наступні десятиліття були відзначені тісним співробітництвом між Константинополем і папством. Система адміністративного поділу на "феми", що панувала в Імперії, означала, що імператорським екзархам в Італії надавалася повна адміністративна і фінансова свобода. У результаті схвалення екзарха було достатньо для узаконення папських виборів, і вже не було необхідності звертатися до Константинополя. Оскільки папа залишався "скарбником" імператорських військ, візантійська військова влада ставилися до Церкви з повагою. Більшість пап, обраних в цей період, було східного походження. Чудові розписи римських храмів – завжди у візантійському стилі (св. Косьми і Даміана, Св. Марії Антиква, св. Агнеси і багато інших)-показують, що Римська церква набирала "східного" вигляд, характерного для періоду "візантійського" папства.

Єдиним великим інцидентом, який зіпсував цей період, була відмова папи Сергія I підписати постанови так званого П'ято-Шостого собору, що відбувся в Константинополі в присутності папських легатів (692 рік). Причиною цієї відмови було те, що деякі із соборних постанов містили критику

літургійної практики, прийнятої в Римі, а також дисциплінарних предметів (пост в суботу, celibat духовенства). Імператор Юстиніан II спробував відновити щодо папи Сергія жорсткі заходи своїх попередників Юстиніана I і II Константа проти пап Вігелія та Мартіна, але це йому не вдалося. Імператорський чиновник Захарія, посланий, щоб силою змусити папу погодитися із соборними постановами, зіткнувся з повсталим військом, яке встало на захист папи. Захарії довелося ховатися під ліжком папи, доки Сергій сам не заспокоїв повсталих.

Ця моральна перемога Сергія не завадила його наступнику Іоанну VII в 706 році схвалити П'ято-Шостий собор. Звичайно, офіційно антиримського правила насправді ніколи не застосовувалися на Заході (Юстиніан II домогся визнання правил П'ято-Шостого собору в Римі: дист., напр., що містить критику celibату пресвітерів і дияконів Правило 13-е в римському Corpus Juris Canonici, Distinctio XXXI., с. XIII / Ed. Ae.L.Richter. Lipsiae, 1833. Col.99-100). Однак, прикрашаючи храм святої Марії Антиква в Римі, Іоанн VII ухилився від зображення Христа у вигляді агня, оскільки такі зображення були заборонені П'ято-Шостим собором. У 711 році папа Костянтин здійснив урочистий візит до Константинополя, і це стало подією, яка не траплялася вже майже століття.

Радикальна зміна в візантійській імператорській політиці, що відбудеться за імператорів-іконоборців Лева III (717-741 роки) і Костянтина V (741-775 роки), – насильне впровадження іконоборства, конфіскація папських доходів в Сицилії і припинення військової підтримки папства в його протистоянні лангобардам – буде кінцем періоду "візантійського" папства. Папа Стефан II став шукати підтримки в іншому місці і переніс свою лояльність на франків. Ці події мали тривалі і катастрофічні наслідки для майбутніх відносин між Сходом і Заходом.

Т. Белякова. ВИХОВАННЯ ТА ШКОЛИ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В ЕПОХУ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Упродовж IX століття школи при єпископствах і кафедральних соборах переживали період занепаду. Серед причин цього можна назвати руйнівні набіги норманів, конкуренцію збоку монастирських шкіл. Проте в X ст. зростання мережі єпископальних і кафедральних шкіл відновилося. Наприклад, у Франції знову виникли подібні установи в Суассоні, Вердені, Реймсі, Шартрі, Парижі (школи Нотр-Дама і Святої Женеви). У числі засновників цих шкіл можна назвати *Лефранка* (1005 - 1089). Серед творців перших монастирських шкіл Середньовіччя виділяється Кассіодор. У монастирі, настоятелем якого він був, працювала школа з бібліотекою.

Помітно відрізнялися монастирські школи Англії та Ірландії. Остання мала славу у сучасників як "острів учених". Ірландські та англійські монахи (серед найвідоміших – Алкуїн) створили досить серйозну навчальну літературу з граматики, поезії, астрономії, математики, історії та літератури, брали участь у шкільних реформах континентальної Європи (папа Григорій Великий в Римі, Алкуїн, як уже сказано, в Імперії Карла Великого).

Перші монастирські школи в ранньофеодальній Європі були засновані

орденом анахоретів. Орден був створений ченцем Бенедиктом Нурсійського (480 – 533) в 529 році. Ця подія виглядала як відповідь на заклик соборів голів католицької церкви до відкриття шкіл. Бенедиктинці взяли за зразок досвід Кассіодора. У монастирях анахоретів спочатку навчали майбутніх членів ордену. У цьому випадку батьки віддавали 7-річних хлопчиків ("присвячені діти") на піклування вчених-ченців. Потім було організовано й навчання мирян, тобто зовнішня школа-палаціум. Бенедиктинцям європейська школа зобов'язана тим, що латина на багато століть стала єдиною мовою вчених і мовою викладання в школах.

Упродовж шести століть монастирські школи бенедиктинців залишалися найвпливовішими навчальними закладами такого типу. Наприкінці VIII ст., наприклад, у Західній Європі існувало до 15 тисяч монастирів св. Бенедикта, при кожному з яких діяла школа. Особливу популярність придбали в цей час школи бенедиктинців в Рогенсбурзі, Тюрлінгені, Гессені (Німеччина).

Із XIII ст. вплив бенедиктинців на духовне життя падає. Середньовічне суспільство справедливо звинувачувало багатьох членів ордену в розпусті і відході від правил.

Першість в організації монастирських шкіл захопив орден капуцинів – францисканців (створений у 1212 р.), і домініканців (створений 1216 року). У капуцинів навчалися переважно діти вищих станів. На чолі навчальних закладів ордену знаходилися видатні богослови – Роджер Бекон (бл. 1214-1292), Фома Аквінський (1225/26-1274).

Церковні школи були важливим інструментом релігійного виховання. У них вивчали Біблію, богословську літературу. Так, у школах підвищеного типу, керуючись установками християнського аскетизму і благочестя, бажали вивчати: Сенеку, а не Цицерона, Катона, а не Езопа чи Вергілія і т.п. *"Для вас достатньо священних поетів. Немає підстави забруднювати уми надмірностями віршів Вергілія"*, – говорив Алкуїн своїм учнями кафедральної школи в Турі.

Із тих же причин майже в повному нехтуванні стало в цих школах фізичне виховання, на відміну від бенедиктинських. Християнські вчителі керувалися догматом: "Тіло – ворог душі". Утім, не можна стверджувати, що школа зовсім забула, що має справу з дітьми. Часом влаштовувалися "дні веселощів", коли організовувалися ігри, боротьба та ін. Хоча формально канікул не існувало, діти могли відпочити від навчання під час численних церковних свят.

У школах панували жорстокі покарання: голод, карцер, побиття. До XI ст. учнів били по щоках, губах, носі, вухам, спині, пізніше - по голому тілу. У XIV - XV ст. різку, палицю і батіг замінив бич. У XV ст. цей бич став вдвічі довший, ніж у попередні часи. Покарання розглядалися як природна і богоугодна справа. Так, Карл Великий в одному зі своїх капітулярій вимагав позбавляти недбайливих учнів їжі. Науку пропонувалося вбивати кулаками. Характерно, наприклад, що назва популярного в ті часи підручника з граматики "бережи спину" як би попереджала недбайливих про невідворотне фізичне покарання. Заклики деяких діячів церкви (зокрема, Ансельма Кентерберійського (1033-1109) хоч якось стримати вакханалію покарань педагога в своїй більшості не чули.

Переважна кількість церковних шкіл обмежувалося загальноприйнятою освітою. У школах бенедиктинців три роки вчили грамоті, співу псалмів, дотриманню релігійних ритуалів. Трохи ширше була програма аналогічних шкіл капуцинів, яка знайомила з релігійним вченням і давала загальну підготовку (письмо, рахунок, спів); іноді до цього додавали витоки геометрії та астрономії.

Основними навчальними книгами були Абецедарій і Псалтир. Абецедарієм називався посібник, що нагадує сучасний буквар. Він залучав учнів до основ християнської віри, які вони зіставляли з усними настановами рідною мовою. При вивченні Абецедарію відбувався поділ учнів на тих, хто завершував навчання на елементарному рівні, і тих, хто продовжував навчання далі. Псалтир заучували напам'ять спочатку, потім (після засвоєння алфавіту) починали читати.

Потім навчали письму. Писали на воскових дерев'яних дощечках металевою загостреною паличкою (стило), тобто, так само, як в античну епоху Лише обрані використовували дуже дорогий пергамент (до VI ст.), пір'я і чорнило з сажі (чорнильніці виготовлялися з рогів тварин).

Рахувати вчили на пальцях рук і ніг, за допомогою певних жестів. Наприклад, притиснута до грудей ліва рука означала цифру 10 тисяч, схрещені руки – 100 тисяч.

Церковних шкіл, де надавали підвищену освіту, було дуже мало. Кілька таких шкіл, наприклад, було в кінці VIII ст. в Англії, Ірландії та Шотландії. Ряд церковних шкіл перетворився у великі навчальні центри. Так, на початку XII ст. в Паризькій богословській школі, за свідченням сучасників (імовірно, перебільшеному), вчилися до тридцяти тисяч студентів, у тому числі 20 майбутніх кардиналів і 50 майбутніх єпископів.

Навчали в церковних школах підвищеного освіти за програмою семи вільних мистецтв. Перші формули такої програми для середньовічної Європи розробили філософи-педагоги Марціан Капелла (410-427), Боецій, Кассіодор, Ісидор (570-636), Алкуїн. Їхніми підручниками з програмою семи вільних мистецтв користувалися популярністю аж до XIV ст. Канон семи вільних мистецтв зазвичай включав такі дисципліни: граматику (з елементами літератури), діалектику (філософію), риторику (включаючи історію), географію (з елементами геометрії), астрономію (з елементами фізики), музику, арифметику.

Програма семи вільних мистецтв ділилася на дві частини: нижчу – тривіум (граматика, риторика, діалектика) і вищу – квадріум (арифметика, географія, астрономія, музика). Особливо ґрунтовно вивчалися дисципліни – базові для майбутніх священнослужителів (граматика і музика).

ГраMATика була головним навчальним предметом. Вивчення латини починалося з елементарних правил, освоєння найпростіших фраз (правила були дуже складними, наприклад, знаки пунктуації з'явилися тільки в VIII ст.). При навчанні граматиці користувалися підручниками Прісціпіана, Доната, Діомеда, Алкуїна (до IX ст.), Ратерія (в X ст.), Александра (до XV ст.). Поступово підручники спрощувалися, ставали доступнішими. Наприклад, у навчальному посібнику Александра латинська граMATика і Біблія викладалися у римованій формі.

Після засвоєння граматики переходили до вивчення літератури. Спочатку читали короткі літературні тексти (наприклад, байки). Далі приступали до правил віршування, читали, самі писали поетичні твори. Учитель розповідав про творчість конкретного поета, коротко повідомляв зміст його творів. Вибір літератури був украй консервативний. Вивчалися передусім твори Отців церкви (наприклад, Пруденція, Седулея). До програми входили твори давньоримських авторів – Сенеки, Катона, Орозій і деяких інших.

Класична грецька література вивчалася в латинському перекладі, оскільки грецьку мову виключили з програми, так само, як і національні мови.

Діалектика і риторика вивчалися одночасно. Перша вчила правильно мислити, будувати аргументи і докази, тобто, часто виступала й логікою, друга – побудові фраз, мистецтву красномовства, яке високо цінувалося і служителями культу і аристократією.

Вивчення філософії і діалектики спиралося насамперед на твори Аристотеля. Заучували також тексти святого Августина та інших Отців церкви. У перші століття середньовіччя риторику вивчали за Квінтіліаном і Цицероном, потім – за Алкуїном, з X ст. – знову за Квінтіліаном.

Географія і геометрія давали уявлення про побудову населеного простору за допомогою чисел. Число не відмежовувалася від просторової форми. Кожна цифра відповідала своїй геометричній фігурі. У співвідношенні фігур і чисел шукали глибокий морально-філософський сенс. Власне, геометрію вивчали по мізерним уривків з Евкліда. Географічна наука була розвинута дуже слабо. Вчених-географів було мало, наприклад, Адам Бременський (пом. у 1076 р.). Основні географічні відомості брали з арабських джерел. Мало хто знав про подорожі вікінгів у Вінланд (нинішня Північна Америка).

Астрономія мала передусім прикладний характер і була пов'язана з обчисленнями низки численних церковних свят. Школярі повинні були „назубок“ знати "Цізію-Ланус" – святковий церковний календар з 24 віршів. Вивчали Птолемеєву систему світу. В силу нерозвиненості власних астрономічних знань у навчанні використовували праці арабських астрономів. На їхній основі були створені перші трактати європейських учених (наприклад, "астрономічні таблиці" Альфонса Кастильського (XII ст.).

У музичній освіті перевага віддавалася духовній та світській музиці. Її сприймали як відображення гармонії між природою і людиною, суспільством і Богом. Інструментальній музиці навчали за допомогою нот, позначених літерами алфавіту. Лінійна нотна грамота з'явилася лише 1030 року.

Програма з арифметики включала не лише оволодіння чотирма арифметичними діями, бо вважалося, що світ влаштований Богом за допомогою чисел, і тому їм приписувалися чудесні властивості.

Універсальними методами навчання були заучування і відтворення загальноприйнятих зразків. Посидючість вважалася найкращим способом оволодіння християнським шкільним знанням. " Скільки напишуть літер на пергаменті школярі, стільки ударів вони завдадуть Дияволу" – таким був девіз середньовічної школи.

У результаті церковні школи раннього Середньовіччя принесли багато користі. Хоча дітям із нижчих верств, тобто абсолютній більшості населення, доступ до освіти залишився закритим, школа прогресувала. Рівень підготовки ставав задовільним. Однак, що в університетах XIII – XV ст. нерідко навчали перволітків елементарної латинської грамоті, бо ті не могли оволодіти нею в школі.

Упродовж XII – XV ст. шкільна освіта поступово виходить за стіни церков і монастирів. Це знайшло відображення насамперед у створенні т. зв. міських шкіл та університетів. Виникнення світських навчальних закладів було тісно пов'язано із зростанням міст, зміцненням соціальних позицій городян, які потребували освіти, наближеної до їх життєвих потреб. Та й такі установи теж зароджувалися в надрах церковної освіти.

Перші міські школи з'явилися в другій половині XII - початку XIII ст. в Лондоні, Парижі, Мілані, Флоренції, Любеку, Гамбурзі. Відбувалося це по-різному, наприклад, шляхом трансформації парафіяльних шкіл. В кінці XII ст. в Парижі були засновані перші у Франції світські навчальні заклади – малі школи. Викладачами тут працювали світські особи під керівництвом каноніка собору Нотр-Дам. *Малі школи* при Нотр-Дам проіснували близько ста років. У 1292 році налічувалося 12 таких шкіл, у тому числі одна – для дівчаток, в 1380 – 63, включаючи 22 жіночих. У школах навчалися діти представників вищих станів. Після закінчення школи вони вміли читати, писати і рахувати, трохи знали латинську граматику. Випускники отримували звання клірика, що дозволяло бути вчителем або священнослужителем.

Міські школи народжувалися також із системи учнівства, цехових і гільдейських шкіл, „шкіл математики“ для дітей торговців і ремісників. Цехові школи виникали у XIII - XIV ст. Вони утримувалися на кошти цехів і давали загальноосвітню підготовку (читання, письмо, рахунок, елементи геометрії і природознавства). Навчання велося рідною мовою. Схожа програма була у гільдейських школах, які виникли приблизно в той же час.

З'являються міські школи, де викладання ведеться латинською та рідною мовами, а також аналогічні навчальні заклади для дівчаток. Першим міським школам довелося долати жорсткий нагляд церкви. Католицька церква справедливо бачила у цих навчальних закладах небезпечних конкурентів церковного освіти. Спочатку міські школи знаходилися під контролем церкви. Церковники урізали програми, утверджували вчителів. Поступово, міста позбувалися від подібної опіки, відвойовували собі право визначати програму та призначати викладачів.

Зазвичай міську школу відкривав найнятий громадою педагог, якого іменували ректором. Тоді на вулицях можна було побачити, наприклад, таке оголошення: "Хто бажає навчитися швидко читати і писати, той може цьому тут вивчитися за невелику винагороду". Ректор сам підбирав собі помічників. Вчителями ставали спочатку передусім духівники, пізніше – колишні студенти університетів. Учителі отримували плату грошима та натурою (оплата була нерегулярною і менше, ніж в церковних школах). Після закінчення контракту педагогів могли звільнити, й ті підшукували роботу в іншому місці. В результаті виникла особлива соціальна група – мандруючі вчителі-зlidарі.

Програма міських шкіл в порівнянні з програмою церковних мала більш прикладний характер. Крім латини, вивчалися арифметика, елементи діловодства, географія, техніка, природні науки.

Відбувалася певна диференціація міських шкіл. Частина з них, наприклад „школи арифметики“, давали елементарне знання і готували до латинських (міських) шкіл. Латинські школи і ряд інших навчальних закладів, у свою чергу, давали освіту підвищеного типу. До них можна віднести такі, що виникли в XIV – XV ст. у Франції – колегії. Це були світські навчальні заклади, які служили як би сполучною ланкою між початковим рівнем і вищою освітою. До середини XV ст. колегії були притулком для дітей незаможних прошарків. Надалі вони стали основою для навчальних занять при університетах. Школярі жили на милостиню в найбідніших районах міста. Нерідко йшли на розбій і вбивства. Пізніше колегії перетворилися на земляцтва університетів, а колежі – на навчальні заклади загальної освіти.

Важливою віхою розвитку науки і освіти стало створення університетів.

Університети народилися у системі церковних шкіл. В кінці XI – початку XII ст. ряд кафедральних і монастирських шкіл Європи перетворюється у великі навчальні центри, які потім стають першими університетами. Саме так, наприклад, виник Паризький університет (1200), який виріс із Сорбонни – богословської школи при Нотр-Даму. До неї приєдналися медична та юридична школи. Подібним чином виникли інші європейські університети: в Неаполі (1224), Оксфорді (1206), Кембриджі (1231), Лісабоні (1290).

Університети засновувалися і світською владою. Відкриття, закони і права університету підтверджувалися привілеями – особливими документами, підписаними римськими папами або царюючими особами. Привілеї закріплювали університетську автономію (власний суд, управління, право дарування вчених ступенів), звільняли студентів від військової служби і т. п.

Мережа університетів досить швидко розширювалася. Якщо в XIII ст. в Європі налічувалося 19 університетів, то в наступному столітті до них додалося ще 25 (у Анжері, Орлеані, Пізі, Феррарі, Гейдельберзі, Кельні, Відні, Празі, Кракові та інших містах).

Зростання університетської освіти відповідав велінням часу. Поява університету сприяло пожвавленню суспільного життя, торгівлі та збільшення прибутків. Ось чому міста охоче погоджувалися на відкриття університетів. Відомо, не дивлячись на всі заходи, влада спустошеною війною Флоренції відкрила в 1348 університет, вважаючи тим самим поліпшити справи.

Відкриття університету обставлялося певними умовами. У ряді випадків міська громада обумовлювала відомий мінімум учнів. Наприклад, місто Віченца (Північна Італія), заснувавши в 1261 році університетський курс канонічного права, погодився оплачувати працю професора лише за наявності у нього не менше 20 студентів.

Церква прагнула утримати університетську освіту під своїм впливом. Ватикан був офіційним покровителем ряду університетів. Головним предметом в університетах було богослов'я. Викладачами майже суцільно служили вихідці з

духовного стану. Ордену францисканців і домініканців контролювали значну частину кафедр. Церква тримала в університетах своїх представників – канцлерів, які були в прямому підпорядкуванні архієпископів. І все-таки університети раннього Середньовіччя за програмою, організації та методів навчання виглядали світської альтернативою церковному освіті.

Джованні Реалі і Даріо Антисері

**ЗАХІДНА ПЕДАГОГІКА ВІД ВИТОКІВ ДО НАШИХ ДНІВ.
КНИГА 2. ЧАСТИНА ТРЕТЯ: ГЕНЕЗИС, РОЗВИТОК І РОЗПАД
СХОЛАСТИКИ. СВЯТИЙ. БЕНЕДИКТ І ГРИГОРІЙ ВЕЛИКИЙ.**

Невелика кількість того, що вціліло від культури стародавнього Риму в обстановці загального занепаду цивілізації, що почався під час нескінченних воєн шостого і наступних століть, було збережено в першу чергу церквою. Але роль цю церква виконувала дуже недосконало, бо навіть найвидатніші церковники того часу перебували під впливом фанатизму і забобонів, і світське знання користувалося некращою славою. Проте церковні установи утворили міцний остов, в рамках якого в пізніший період стало можливим відродження знання та античних мистецтв. Для того періоду, який ми розглядаємо, на особливу увагу заслуговують три напрями діяльності церкви: по-перше, чернечий рух, по-друге, зростання впливу папства, особливо в роки правління Григорія Великого, і, по-третє, навернення варварів із язичництва на християнство за допомогою місіонерів.

Чернече рух зародився одночасно в Єгипті та Сирії приблизно на початку четвертого століття. Він мав подвійну форму – самітників-одинаків і монастирів. Святий Антоній, перший відлюдник, народився в Єгипті близько 250 року і віддалився від мирського життя близько 270 року. Цілих 15 років він прожив на самоті в хатині поблизу своїх рідних місць, потім ще 20 років – у віддаленому відокремленому місці в пустелі. Та слава святого Антонія поширилася, і натовпи людей жадали почути його пастирське слово.

Це призвело до того, що близько 305 року він залишив своє усамітнення, щоб навчати людей та спонукати їх прийняти самотній спосіб життя. Святий Антоній дотримувався найсуворішого аскетизму, скоротивши їжу, питво і сон до мінімуму, необхідного для підтримки життя. Диявол безперестанку спокушав його хтивими бажаннями, але він мужньо протистояв зловмисним підступам сатани. В останні роки життя святого Антонія його Фіваїду наповнили відлюдники, які були натхненні його прикладом і його настановами.

Кілька років потому – близько 315 або 320 року – інший єгиптянин, Пахомій, заснував перший монастир. Ченці тут проживали спільно, без приватної власності, із загальними трапезами і загальними релігійними ритуалами. Саме в цій формі, а не в тій, що розпочав святий Антоній, чернецтво завоювало християнський світ. У монастирях, походження яких пов'язане з ім'ям Пахомія, ченці багато працювали переважно на сільсько-господарських роботах, замість того, щоб „марнувати свій час на боротьбу із спокусами плоті.“

Приблизно в той же час чернецтво виникло в Сирії та Месопотамії. Тут

аскетизм набрав навіть ще більш крайні форми, ніж в Єгипті. Святий Симеон Стовпник та інші відлюдники були сирійцями. Саме зі Сходу чернецтво проникло в грецькомовні країни. Головна заслуга належала святому Василю (близько 360 року). Засновані ним монастирі дотримувалися не такого суворого аскетизму; при них були сирітські притулки та школи для хлопчиків (не лише для тих, хто мав намір стати ченцем).

Спочатку чернецтво було стихійним рухом, що знаходився зовсім поза церковною організацією. Примирив церковників із чернецтвом святий Афанасій. Частково завдяки його впливу встановилося правило, що ченці повинні бути водночас священиками. Він же під час свого перебування в Римі в 339 році переніс ці погляди на Захід.

Багато позитивного зробив для розвитку чернечого руху святий Ієронім, а святий Августин переніс його в Африку. Святий Мартін Турський заснував перші монастирі в Галлії, а святий Патрік – в Ірландії. В 556 році святий Колумбан заснував Іонський монастир. Спочатку, доки ченці не були включені до церковної організації, вони стали джерелом смуту.

Насамперед, не можна було відрізнити справжніх аскетів від тих людей, які, не маючи засобів до існування знайшли чернече життя для себе вигідним. Іншим джерелом протиріч стало те, що ченці підтримували своїх улюблених єпископів, змушуючи синоди (і майже змушуючи собори) робити еретичними. Єфеський синод (не собор), який виніс рішення на користь монофізитів, знаходився під впливом ченців. Якби папа не виступив проти цього рішення, перемога монофізитів, могла б виявитися довговічною. Пізніше такі смуту не виникали.

Мабуть, черниці з'явилися раніше, ніж ченці: не пізніше середини третього сторіччя. Деякі з них замурували себе в гробницях. На охайність вони дивилися з огидою. Вошей називали "божими перлинами" і вважали ознакою святості. Святі, як чоловічої, так і жіночої статі, зазвичай хизувалися тим, що вода ніколи не торкалася їхніх ніг, за винятком тих випадків, коли їм доводилося переходити вброд річки.

У пізніші часи ченці служили багатьом корисним цілям: вони були майстерними землеробами, а деякі з них підтримували або навіть формували традицію релігійного знання. Та на початку чернечого руху, особливо в відлюдницькій його гілці, нічого цього не було. Більшість ченців зовсім не працювала, ніколи нічого не читала, окрім того, що вимагала нова релігія, а чесноти розуміли виключно в негативному сенсі: як утримання від гріха, в першу чергу від гріхів плоті. Правда, святий Ієронім узяв із собою в пустелю свою бібліотеку, але пізніше і він визнав це гріхом.

Найвизначнішою фігурою західного чернецтва був святий Бенедикт, засновник бенедиктинського ордена. Він народився близько 480 року поблизу Сполето, в знатній умбрійській сім'ї; у віці 20 років утік від розкоші та насолод Риму до віддаленої печери, де прожив три роки. Надалі святий Бенедикт вів не таке усамітнене життя, а близько 520 року заснував знаменитий монастир Монте Кассіно, для якого склав "бенедиктинський статут". Цей статут був пристосували до західних умов і він не вимагав такого суворого аскетизму, що був звичайним

серед ченців Єгипту та Сирії. Ченці того часу намагалися перевершити один одного в аскетичних крайнощах, і той, хто перевершував всіх у подібному змаганні нікчемним, шанувався стовпом святості.

Святий Бенедикт поклав цьому край, сказав, що до аскетичних обмежень, котрі виходять за рамки статуту, можна вдаватися з дозволу абата. Абат був наділений великою владою: він вибирався довічно і (в межах статуту і в рамках ортодоксії) користувався правом майже деспотичної влади над своїми ченцями, яким вже не дозволялося, як колись, переходити зі свого монастиря в інший, коли вони того бажали. Пізніше Бенедиктинці прославилися вченістю, але спочатку їхнє читання обмежувалося релігійно-службовою літературою.

Монастирські організації жили своїм власним життям, незалежно від цілей, встановлених їхніми засновниками. Вражаючим прикладом цього факту служила католицька церква, яка б здивувала не лише Ісуса, але навіть Павла.

Іншим прикладом того ж факту був бенедиктинський орден. Ченці приймали обітницю бідності, послуху і цнотливості. З цього приводу Гібон зауважував: "Я десь чув чи читав, що один бенедиктинський абат зробив наступне визнання: "Моя обітниця бідності дала мені щорічний дохід в сто тисяч крон; моя обітниця покори довела мене до становища самодержавного государя ". Не пам'ятаю, що доставила йому обітниця цнотливості".

Та відхід ордену від цілей свого засновника заслуговував жалю не в усьому. Особливо щодо знання. Бібліотека Монте Кассіно користувалася загальною славою, і Європа зобов'язана вченим смакам пізніх бенедиктинців.

Святий Бенедикт жив у Монте Кассіно з моменту заснування монастиря і до самої своєї смерті в 543 році. Незадовго до того, як Григорій Великий (він теж належав до бенедиктинського ордену) став папою, монастир розграбували лангобарди. Ченці бігли до Риму, та коли лють лангобардів вляглася, вони повернулися в Монте Кассіно.

Із „Діалогів“ папи Григорія Великого, написаних в 593 році, ми дізнаємося багато про святого. Бенедикта. Він "був вихований в Римі, вивчав вільні науки. Спостерігаючи, що люди від того знання впадають у розпущене і розбещене життя, він вирішив залишити будинок батька та з непохитним рішенням подався служити єдиному Богові.

Із такими думками він попрямував у дорогу, переконаний у вченому невігластві і невченій мудрості. "Святий Бенедикт відразу спромігся творити чудеса. Першим із вчинених ним чудес було поладження рваного сита за допомогою молитви. Мешканці того місця, де це відбулося, повісили сито над церковними дверима, і воно "багато років залишалося там перед очима всіх і навіть до навали лангобардів висіло на церковних дверях".

Залишивши сито, святий Бенедикт пішов у свою печеру, про існування якої ніхто не знав, окрім одного товариша, який таємно постачав його їжею; він спускав їжу на мотузці, до котрої був прив'язаний дзвіночок, дзвоном своїм давав знати святому, коли йому приносили трапезу. Але сатана кинув у мотузку камінь, обірвавши її разом із дзвіночком. Однак задум ворога людства було зірвано. Коли Бенедикт пробув в печері стільки, скільки входило в розрахунки Бога, Господь наш

явився у видінні в день воскресіння Христового одному священикові, розкрив йому місцезнаходження самітника і наказав розділити своє пасхальне бенкет зі святим.

У той же самий час святого. Бенедикта знайшли пастухи. "Спочатку, коли вони побачили його між чагарниками, обтягнутого шкірою, вони визнали його за звіра, але потім, дізнавшись про служителя Божого, звернулися до милосердя, благочестя і віри". Як і інші пустельники, Бенедикт мучився від спокус плоті. "Одного разу він бачив він жінку, яку злий дух привів перед очі і виглядом її так розпалив душу служителя Божого, що полум'я пристрасті ледве поміщалося в його серці і він майже побажав вже залишити пустелю. Але раптом, із ласки Божої, він схаменувся і, побачивши неподалік густі зарості шипшини та кущі кропиви, зірвав з себе одяг і кинувся в саму гущу їх, довго валявся він серед кущів, а коли піднявся, вся шкіра і м'ясо на ньому були розідрані до жаху.

Та завдяки ранам тіла він уздоровив рани душі". Слава святого Бенедикта широко розповсюдилася, і ченці одного монастиря, абат якого незадовго перед цим помер, стали старанно просити його бути у них новим абатом. Він почув їх благання, але став вимагати від них дотримання найсуворішої дисципліни; це так розлютили ченців, що вони вирішили отруїти його, наточили до вина отрути. Але святий Бенедикт зробив над склянкою хресне знамення – і склянка розлетівся на шматки, після чого святий Бенедикт повернувся в пустелю.

Чудо із ситом було не єдиним практично корисним дивом, створеним святим Бенедиктом. Одного разу благочестивий гот розчищав садовими ножицями кущі шипшини, раптом залізка злетіла з рукояті і впала в глибоку річку. Коли гот розповів про те, що трапилося святому, той кинув рукоять у воду, після чого залізо виплило на поверхню і саме собою приліпилося до рукояті.

Сусідній священик, заздючи славі святого чоловіка, послав йому хліб, спечений із отрутою. Але Бенедикт чудесним чином розпізнав, що хліб отруєний. У нього був звичай годувати хлібом одного ворона, і, коли в той день ворон прилетів, святий звернувся до нього зі словами: "В ім'я Ісуса Христа, Господа нашого, візьми цей хліб і забери в таке місце, де б ніхто з людей не міг знайти його". Ворон послухався, а після повернення отримав звичайну частину хліба. Грішний священик, бачачи, що він не зміг знищити тіло Бенедикта, вирішив погубити його душу і послав у монастир сім оголених дівчат. Святий злякався, як би це спокуса не схилила до гріха кого-небудь із його молодих ченців, і тому сам залишив монастир, щоб ніщо більше не змогло спонукати священика до подібних вчинків.

Та в кімнаті священика обвалилася стеля і задавила його. Один з ченців на радісах поспішив услід за Бенедиктом, щоб повідомити йому про цю подію і просити повернутися до монастиря. Бенедикт оплакав смерть грішника, а за те, що монах радів погибелі грішника, наклав на цього монаха покуту. Григорій оповідає не лише про чудеса, а й час від часу розповідає і про факти з життя святого Бенедикта. Заснувавши дванадцять монастирів, він прибув до Монте Кассіно; тут було капище, в якому жителі навколишніх місць продовжували, за звичаєм язичників, віддавати почесні Аполлону. "Навіть у той час божевільна юрба невірних приносила мерзенні жертви". Бенедикт зруйнував жертвник, капище

перетворив на церкву, а навколишніх язичників навернув на християнство. Сатана був розлючений: "Але стародавній ворог роду людського не міг спокійно перенести сього: він не таємно, не уві сні, але відкрито вже з'явився перед очима цього святого отця і гучними стогонами оплакував свою втрату, так що його голос чули і ченці, хоча й не бачили образу його. Але цей ворог, як казав поважний папа своїм учням, з'явився тілесним очам його страшний і лютий, і здавалося, що він хоче своїм вогненным ротом і палаючими очима розтерзати його на шматки.

Що ж говорив диявол, всі ченці і самі чули: він назвав його по імені, коли ж святий чоловік не відповів ворогові, диявол негайно став вивергати прокляття на нього. Він кричав: "Бенедикте, Бенедикте!" - І не чув від нього ніякої відповіді, знову закричав: "Проклятий, а не благословенний!" (В оригіналі гра слів – "maledicle, поп bcnedictc!"), заснована на етимологічній зв'язку слів Benediclus (Бенедикт) і benedictus (благословенний). Чому ти переслідуєш мене? " На цьому розповідь обривається, треба думати, що сатана в розпачі капітулював.

Я навів досить розлогі витяги з „Діалогів“ Григорія, тому що вони мають трояке значення. По-перше, вони є нашим головним джерелом для вивчення біографії святого Бенедикта, статут якого став взірцем для всіх західних монастирів (окрім ірландських або тих, що були засновані ірландцями). По-друге, діалоги Григорія дають живу картину духовної атмосфери, що панувала серед найбільш культурних людей кінця шостого століття. По-третє, автором цих „Діалогів“ був папа Григорій Великий – четвертий і останній доктор Західної церкви і в політичному відношенні один з найбільш видатних пап.

До нього ми й повинні звернути свою увагу. Преподобний У.Х. Хаттон, архідиякон Нортгемптона наполягає на тому, що Григорій був найвизначнішою особистістю шостого століття; єдиними претендентами, які могли б, за його словами, конкурувати з Григорієм, були Юстиніан і святий Бенедикт. Не можна не погодитися з тим, що всі ці три діячі зробили глибокий вплив на наступні століття: Юстиніан – своїм кодексом (а не своїми завоюваннями, що стали ефемерними); Бенедикт – своїм монастирським статутом, і, нарешті, Григорій – збільшенням влади папства, яка стала результатом його політики.

У процитованих мною „Діалогах“ Григорій постає наївним і легковірним, але як політик він був проникливим, деспотичним і прекрасно розумів, чого можна досягти в тому складному і мінливому світі, в якому йому доводилося жити. Цей контраст різкий, та найвидатніші люди часто не вражають особливим розумом.

Григорій Великий, перший папа, який носив це ім'я, народився в Римі близько 540 року в багатій і знатній родині. Є підстави припускати, що дід його, після того як став удівцем, займав папський престол. Сам Григорій у молодості володів палацом і величезними багатствами. Він отримав освіту, що на ті часи вважалося найкращою, хоча вона не включала знання грецької мови, мови цієї він так ніколи і не опанував, незважаючи на те, що прожив шість років у Константинополі. В 573 році Григорій займав пост префекта міста Риму. Та релігія поставила перед ним свої вимоги: він відмовився від посади, роздав багатство на користування монастирів і благодійні цілі, а палац свій перетворив на чернечу обитель, сам долучився до ордену бенедиктинців. Григорій серйозно замислився

над при значенням людини та почав аскетичний спосіб життя, який постійно ставив під загрозу його здоров'я. Однак папа Пелагій від друга почув про політичні таланти Григорія і послав його в якості свого посла до Константинополя, у формальній залежності від якого Рим перебував з часу Юстиніана. Подальша кар'єра Григорія розглядається в наступній книзі.

А.С. Вязігін. ПАПА ГРИГОРІЙ ВЕЛИКИЙ, ЯК НАСТАВНИК І ЦЕРКОВНО-ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

24 (11) вересня 2009 року виповнилося 90 років від дня смерті видатного російського громадського діяча-патріота, професора Андрія Сергійовича Вязігіна. За останні роки "Російська лінія" опублікувала ряд матеріалів, пов'язаних із його життям і діяльністю. (Див.: Пам'яті професора Андрія Сергійовича Вязігіна, "Я вже давно сердечно бажаю з Вами познайомитися", Він служив "великій, неподільній Росії і нашим віковим святиням", "Для мене дорога і безцінна лише одна істина ..."). Сьогодні ми публікуємо доповідь А.С. Вязігіна, прочитану ним 13 березня 1904 року на засіданні Харківського відділу Російського зібрання. Публікацію підготували А.Д. Кап-лін і А.Д. Степанов. Друкується (за правилами сучасної орфографії) за книгою: Вязігіна А.С. У тумані туманних днів. – Харків, 1908. – С. 455-479.

Сьогодні виповнилося рівно 1300 років від дня блаженної кончини святителя Григорія Двоєслова, папи римського, пам'ять якого святкується 12 березня нашою Православною Церквою. На стягу ж Російського Зібрання написані священні для нас слова – "Православ'я, Самодержавство, Народність", а тому великі подвижники християнства повинні притягувати особливу увагу Відділу: в їхньому способі дій ми можемо знайти цінні керівні вказівки для нашої діяльності, в їхніх ідеалах – вічний світоч, у їхніх творіннях – відгук і відповідь на хвилюючі нас питання. Так і Григорій Двоєслов у багатьох відношеннях може дати нам повчальний приклад, але й так зрозуміло, що в короткому нарисі не можна з вичерпною повнотою вказати на всі заслуги великого папи, а тому доводиться задовольнятися роз'ясненням його основних поглядів, які представляють для нас найбільший інтерес.

Належачи за своїм походженням до знатного і старовинного римського роду Аніційв, св. Григорій був глибоко проникнутий любов'ю до рідного міста у рідній країні. Він гірко нарікав із приводу її негараздів і всією душею віддавався турботам про поліпшення її становища, про захист своїх "коханих синів – римських громадян". Із болем у серці він говорить про страшну небезпеку, яка загрожувала Риму від лангобардів, гірко шкодуючи про побачених його власними очима римлян, пов'язаних на зразок собак мотузками за ноги і призначених на продаж у далекій країні франків.

Переживаючи разом з паствою тяжкі незгоди варварського нашестя, він докладно дбайливо піклується про викуп полонених, про постачання Риму хлібом, про заспокоєння лангобардів і не шкодує ні сил ні коштів. Позбавлений бойової підтримки з боку Візантії, обсипаний жадібними вимогами лютого вождя варварів, він стійко бореться з ворогами, відстоюючи уламки "римської республіки" від

напору язичників. Він готовий скоріше вмерти, ніж поступитися правами Римської церкви. Він стоїть на сторожі її звичаїв і не допускає нововведень, дотримуючись місцевих зразків. Від своїх римських предків він успадкував прихильність до старовинних звичаїв, наполегливо дбає про їх збереження, а тому, з притаманним римлянам "консерватизмом" поводить у найскладніших ситуаціях.

Як відомо, ця риса, властива й попередникам папи Григорія, зумовила дотримання Римом сталих поглядів у століття розколів і ересей, що породжуються релігійної допитливістю та вільнодумством. Як справжній римлянин, Григорій не покладається на власну думку і в справах віри ґрунтується на визнанні авторитетів, високо ставлячи, до речі, бл. Августина, якому він дуже багатьом зобов'язаний. Але ця залежність від інших не завадила Григорію залишити свій дуже помітний слід у вітчизняній літературі.

Йому належать такі твори, як "Пастирське Правило", свого роду настільна книга для священнослужителів, перекладена за його життя на грецьку, алегоричні тлумачення св. Письма (Бесіди на книгу св. Пророка Єзекіїля, Повчальні тлумачення на книгу Іова, Бесіди на Євангелія), "Співбесіди про життя італійських отців і про вічність душ", (Діалоги) що дали йому прізвисько Двоєслова і представляють улюблене читання для середньовічних ченців.

Більша частина творів св. Григорія перекладена на російську мову, що є красномовним доказом їх значення для православного християнина. Крім літературної діяльності, Двоєслов залишив після себе й іншу спадщину, особливо цінну для західного християнства: За свідченням джерела, добре обізнаного, папа Григорій доклав багато турбот для збільшення краси церковного богослужіння і ввів особливий наспів у церковні піснеспіви.

Володіючи скарбом православного вчення, що зберігається Вселенською, ще не розділеною Церквою, святитель Григорій Двоєслов не в одних лише призначених для віруючих творах намагався просвітити світлом істинним шлях у темряві, але присвятив всю свою діяльність святій справі повчання язичників, євреїв і еретиків. Його ставлення до них заслуговують докладного розгляду, бо західно-християнський світ перебував під сильним впливом мистецтва папи Григорія, та й наступне потомство може витягти корисні вказівки з його відповідей на запити сучасності.

Пройнятий ревним прагненням до розширення області, населеної віруючими християнами, до "самого краю землі", папа звертає свій погляд на Персію, бо перемоги візантійської зброї вселяли надію на підпорядкування цієї імперії владою Христа. Але Схід не обіцяв настільки багатих жнив, як західний світ, переповнений ще язичницькими народами.

Григорій завчасно підготовляє женців ниви Господньої, яка дозріває Британії, – в "закутку світу", куди в дні юності було захопив його самого полум'яний порив до проповідництва слова істини. Дізнавшись, що англійський народ пристрасно хоче обернутися в християнську віру, папа споряджає на далекий острів, що знаходиться за ворожими землями, цілу місію, керує нею, своєю наполегливістю долає всі перешкоди, пам'ятаючи, що "краще не починати добру справу, ніж розпочавши, віддалятися від неї назад".

Уважаючи за керівне правило, що Св. Церква, навертаючи на християнство язичників, одне виправляє із завзяттям, інше переносить із поблажливостю і на третє обдумано не звертає уваги, Григорій дає ряд порад і вказівок, які свідчать про велику гнучкість і пристосування, що застосовуються аби була досягнута головна мета – хрещення язичників.

Папа радить не забувати, що неможливо вирвати все разом у неотесаних людей, бо той, хто хоче піднятися нагору, піднімається не стрибками, а сходами і йде кроками. Григорій постійно діє відповідно до обставин: у Британії, яка лежить на краю світу, він не хоче своєю вимогливістю погубити ніжні паростки християнських вірувань, але зате зовсім по-іншому діє там, де може спертися на силу християнської влади – в областях, що не порвали зв'язку з Римською імперією.

Так він, переконаний, що всі язичники повинні стати рабами Христа, переконує вожда барбарицінів (племені, в якому не було християн за винятком одного лише вожда), – всіх приводити до Христа і змушувати хреститися і любити вічне життя. Із цим же язичницьким плем'ям візантійський полководець Забарда уклав мир під умовою навернення на християнство, що викликало схвалення у папи. Та не лише сила зброї повинна була збільшувати кількість новонавернених, а й ряд інших примусових заходів: незадоволений тим, що в рахунку церковних рабів церкви м. Кальярі перебували язичники, Григорій наказує піклуватися про відхід їхній від зневіри: "Якщо ж виявиться настільки наполегливий і віроломний раб, що не погодиться прийти до Господа, то слід його обтяжити такою вагою оброку, щоб він сама кара спонукала його поспішити до істини.

Григорій ось що думав із цього приводу: раби довірені панам для земного користування і служби, але на панах теж лежить обов'язок турбуватися про вічне надбання для їхніх душ. Тому отримання доходів і водночас залишення рабів ідолопоклонниками неприпустимо. Треба, щоб обидві сторони виконували свої обов'язки, бо що ж скажуть пани на Страшному суді, коли з'ясується, що вони, отримавши під ворогів Божих у рабство, зневажливо не подбали про їхній порятунок.

Очевидно, язичництво розглядається як ухилення від споконвічної правдивості, а навернення на християнство визнається простим поверненням до істинного Бога. Виходячи з цього положення, Григорій вважає дозволеними суворі заходи "проти ідолопоклонників, ворожитів і віщунів", бо вони підтримували забобони в народі. Так він наказує викривати їх перед народом і відволікати їх від такого безбожного бруду нагадуванням про Страшний суд Божий. Тих же, хто не побажає виправитися і відмовитися від подібних занять, слід, на його думку, з полум'яною ретельністю приборкувати і, якщо вони раби, карати ударами і муками, завдяки яким вони прийшли б до віри. Якщо ж це – вільні, то вони заслуговують тюремного ув'язнення і повинні бути піддані суворому покаянню, щоб муки тілесні могли б повернути до жаданого духовного здоров'я.

Отже, бажаючи врятувати душі від вічної загибелі, Григорій уважав можливим удаватися до впливу шляхом погроз і встановлених законами покарань. Проте, таке втручання мирської влади привело до зловживань, світські чиновники

брали хабарі з тих, хто приносив жертви ідолам і навіть після хрещення язичників вимагали від них цих "звичайних поборів". Таким чином, зусилля папи викоринити язичництво зустрічали протидію в умовах навколишнього його дійсності і зовнішні заходи не приводили до бажаного успіху.

Поруч з ідолопоклонниками в межах римської держави жили й інші "невірні", про включення яких до лона церкви Григорій вважав за необхідне. Це були "споконвічні вороги Христові" – євреї. Міцно тримаючись один за одного, вони в пору руйнації єдиної імперії зуміли зберегти за собою і значний вплив і незліченні багатства, зазвичай не рахувалися з вимогами закону, намагалися отримати вигоду з праці рабів і користувалися нелегким становищем християн, щоб відірвати їх від віри у Спасителя світу.

У ту пору невиразну єврейські громади були розпорошені не лише по великим торговим центрам, як Рим або Неаполь, але і по дрібним містечкам середньої і південної Італії, в Сицилії, Сардинії, Галлії, Іспанії, на власних землях і в "маєтках св. Петра". Користуючись своїм багатством і потуранням підкупленої влади євреї дозволяли собі пряме порушення законів, купляли рабів-християн, займаючись навіть їх скуповуванням з комерційними цілями. Окрім того, вони насильно примушували своїх рабів обрізатися, насаджували в середовищі християн духовну ворожнечу і намагалися навіть із їхнього релігійного зав'язання здобути для себе вигоду.

Григорій у своєму ставленні до євреїв дотримувався закону і вимагав його неухильного виконання, звертаючись до світських сановників і єпископів з умовляннями і побажаннями "йти по шляху правди". Там, де посилення на римські закони не могли мати особливо переконливої сили, папа висував закон Христовий, указуючи, наприклад, Брунгільді на те, що "всі християни – члени Христові, отже не можна шанувати й одночасно дозволяти ворогам зневажати братів по вірі, а тому слід звільняти вірних Богові від ворогів Його", "щоб не християнська віра не допускала підпорядкуванням християн іудеям".

Григорій не шкодував грошей для викупу тих, хто потрапив до юдейської неволі, коли "не міг їх звільнити за допомогою законного насильства", через продажність або слабкості „людей влади.“ Але, оберігаючи християн від іудейського насилля, папа не схвалював відібрання у євреїв тих прав, котрі дані були їм діючими і нескасованими законами.

Євреям дозволялося мати синагоги, але не зводити їх знову. Тому Григорій засуджує захоплення християнами синагог. Так, коли в Кальярї, головному місті Сардинії, новонавернений іудей Петро, на другий день після свого хрещення увірвався в синагогу і помістив там ікону Пресвятої Діви і Чесний Хрест, папа доручає єпископу Кальярї "з належною пошаною винести із синагоги християнські святині". Але іноді старанність християн заходила так далеко, що вони, наприклад, в Палермо, відбирали єврейські синагоги і освячували їх. Дізнавшись про це, папа наказав своїм уповноваженим оцінити вартість захопленого майна та сплатити її євреям, бо "раз освячене не може переходити назад до іудеїв".

"Захоплені ж у синагогах книги і прикраси повинні бути повернуті без жодного коливання, бо хоч євреям не дозволяється в своїх синагогах робити щонебудь, окрім встановленого законом, але і їм не повинні завдавати, всупереч

правді і справедливості, будь-якого збитку". Цю ж думку Григорій розвивав із приводу перенесення террачинської синагоги в інше місце. Погоджуючись зі справедливістю віддалення євреїв від християнських храмів, бо голоси співаючих у синагозі було чути в церкві, папа знаходить необхідним відвести для їх святкувань інше місце, бо "римськими законами їм дозволено жити і безперешкодно розташовувати свої святилища, , а тому ми забороняємо обтяжувати євреїв всупереч вимозі права".

Але там, де закон не встановлював пільг для євреїв, папа був суворим. Григорій не довіряв особливо ширості єврейських хрещень, але керувався суто практичним міркуванням: зменшуючи оброк для тих, хто бажав охреститися, він розраховував, що за їхнім прикладом підуть й інші, "хоча вони прийдуть в лоно Церкви недостатньо віруючими, їхнє потомство буде вже охрещене по правилам". Але, охрестившись, євреї не залишали свої хижацькі звички і Григорію доводилося займатися розслідуванням їхніх проступків“. Непоодинокими були повернення в іудейство новонавернених, що змушувало папу висловлюватися проти примусового хрещення, тоді як у той же час франкський король Хільперіх наказує євреям хреститися і вживає насильство для приведення у виконання свого наказу, а Зігберт вестготських євреїв наказує піддавати тілесному покаранню і вигнанню з Іспанії.

На противагу таким крайнім заходам Григорій, висловлюючи незгоду із насильницьким хрещенням, вважав, однак, що "слід наvertати до єдиної віри лагідністю, шляхетністю, умовляннями й порадами, щоб погрози і муки не відвернули тих, кого солодкість проповіді і страх прийдешнього пришествя Судді могли б залучити до віри ".

Неодноразово євреї зверталися до папи за допомогою під час утисків із боку влади. Але багато скарг виявлялися нещирими і навчений досвідом папа завжди вимагав точної перевірки їхніх показань і строго викривав хитрощі та підкупи, до яких вдавалися іудеї. Вони навіть вестготського королю Реккареда давали безліч золота, аби він не здійснював обмежувальних заходів, спрямованих проти іудейського користолюбства й жадібності. Реккаред не піддався спокусі, і папа вітав його стійкість і прагнення діяти відповідно до вимог закону, виробленого досвідом великої Римської імперії. Отже, ставлення Григорія Великого до іудеїв визначалися з одного боку прагненням просвітити їх за допомогою християнської істини, а з іншого – бажанням залишатися завжди у руслі законності та римського права.

Таке ж визнання закону яскраво проходить через всі вчинки і розпорядження папи щодо еретиків. Багаторазово Григорій вказує, що сановникам імперії повинно бути "дуже добре відомо, як наполегливо переслідує закон нечестиву ницість еретиків". Обурений потуранням тодішніх правителів, папа обрушує на них свої звинувачення: "Насамперед, зверніть увагу, – пише він префекта Африки Панталеон, – яка думка про Вас залишиться у людей, якщо завдяки Вам знаходять шлях для своїх правопорушень ті, кого, за часів інших, загнздували справедливим чином. Отже, нехай буде Вам відомо, що Бог наш стягне від руки Вашої – душі загиблих, якщо Ви не відійдете від такого беззаконня".

Не обмежуючись умовляннями сановників, Григорій звертається з викриттями і до самого імператора, наполягаючи на ухваленні дійсних заходів до виконання вимог закону. Боротьба проти еретичних помилок представлялася папі війною з нечестивими ворогами небесного Царя або лікуванням небезпечної хвороби. Григорій наполягає на доцільності лише під час розпочатого лікування: "Ми знаємо, що якщо протиставити на початку захворювання турботу обізнаних лікарів, то хвороба припиняється раніше, ніж вона встигає нашкодити людині. Тому ми повинні всіляко поспішити, щоб встигнути на початок хвороби душ і передбачливою турботливістю захистити кошару, до якої ми приставлені правоохоронцями".

Григорій виявляв у той же час терпимість до місцевих особливостей та обрядів. Так, наприклад, він пише одному іспанському єпископові: "При єдності віри анітрохи не шкодить святій церкві через відмінності в обряді". На цій підставі він і допускав одноразове занурення у воду при таїнстві хрещення для іспанських християн, щоб відвернути їх від "аріанської нечестивості". Він із щирим співчуттям поставився до прохання нумідійців, які висловили бажання, щоб "були збережені в повній недоторканності їхні стародавні звичаї": "Ми дозволяємо існування всякого вашого звичаю, аби він ні в чому не порушував основ православної віри". Подібно блаженному Августину папа Григорій наполягав, звертаючись до світських властей з закликом, "як воїнів Господніх", "придушити спроби повсталіх проти Православної Церкви еретиків і стиснути їхні горді шії ярмом справедливості".

У цих суворих словах чути глибоке і непохитне переконання людини, далекої від терпимості неправди і готової постояти до кінця за істину вчення Св. Церкви. Він сам пише про себе Сабініану: "Я готовий скоріше вмерти, ніж допустити, щоб в мої дні була б збезчещена церква св. Петра. Ти добре знаєш мій характер, бо я довго терплю, але якщо раз вирішу не терпіти, то спокійно йду проти всіх небезпек". Звідси зовсім не випливає, що папа завжди і всюди йшов на пролом, не озираючись, бо він визнавав, що "на гору не піднімаються стрибками, потрібно йти помірними кроками".

Так життєва мудрість, властива римлянам практичність уживалася в ньому з полум'яною вірою, властивою жителю спекотного Півдня, навіть при вирішенні складних питань, пов'язаних із відстоюванням Православ'я серед мінливостей того світу. Проти нього піднімалися не лише підступні іудеї, а й численні розкольники, які через неосвічену впертість не хотіли підкорятися голосу Вселенських Соборів, порушували заповіданий Спасителем світ, відко-лювалися від даної ним єдиної Церкви і спотворювали Євангельську правду.

Серед всіх цих ускладнень Григорій високо ніс священне знамено ідеалу, успадковане ним від своїх великих попередників і притягував до нього серця сучасників. Так, подібно до свого духовного керівника і зразка – блаженного Августина, папа Григорій з особливою любов'ю і докладністю зупиняється на роз'ясненні правильного поняття про Світ, як головну ознаку істинно християнського ладу.

Із найбільшою повнотою він розкриває свої погляди з даного питання в

настільній книзі середньовічного духівництва, "Пастирському правилі", що дає поради і повчання з усіх проблем. Тут, між іншим, папа наставляє, як "слід наставляти сварливих і миролюбних". Грунтуючись на підборі місць св. Писання, він показує, що світ є заповітом Божим і необхідною умовою спасіння. Суперечки заважають приносити жертву Богові, а тому ведуть до згубних наслідків, "бо добро не може прийти раніше остаточного викорінення зла". Глухим до божественних настанов, за його порадою, слід зазначати, що нерозумна природа не відкриє, якої шкоди завдають собі розумні істоти своїми суперечками: "Адже птахи збираються в зграї для перельоту й безмовні тварини пасуться стадами, чому ж люди їм не наслідують?".

Проте папа цілком далекий від проповіді миру з усіма любою ціною: він відрізняє земний світ від небесного (superna). Не можна, потураючи безбожникам заради миру людського, відділятися від Бога, який встановив свій світ. "Світ минуций –лише відображення світу вічного. Що ж може бути безглуздіше любові до відображення, залишеного на тлі, при відсутності любові до Того, хто залишив це відображення? Не повинно боятися порушити минуций тимчасовий мир словом осуду, коли приклади із Старого завіту свідчать, що навіть вживання насильства проти злих завгодно Богові. Ось чому сама істина промовляє: "Не мир прийшов Я принести, а меч!".

Ворогів Божих треба ненавидіти досконалою ненавистю, тобто пригнічувати звичай злих і виправляти їхнє життя. Правда, апостол наказує миритися з усіма, але він робить і застереження: "Наскільки це можливо з нашого боку". Порушуючи зовнішній мир в серцях злих своїм осудом, ми намагаємося зберегти їхній світ внутрішній: належить показати їм, що вони слідуєть Дияволу і є ворогами Божими.

Якщо миротворці – сини Божі, то порушники світу, безсумнівно, сини сатани, поєднуються в світі зі злими, віддають свої сили неправді. Погано, якщо немає єдності між добрими, але ще гірше, коли вона є між злими. Спочатку потрібно вселити злим любов до внутрішнього миру: від любові до ближнього сліпі в злості підійдуть до світу Творця. – У своїх посланнях Григорій також неодноразово повертається до Миру і розкриває його значення для загальноцерковного життя.

На його думку, всередині Церкви має панувати любов і єдине віросповідання для підтримки єдності. Пастирі повинні докладати особливих зусиль для збереження миру і єдності Церкви, не подавати приводу до розбрату: "Єдиним засобом для дотримання заповіді миру, пише Григорій константинопольському патріарху, – є смиренність, що вимагає усунення спокусливих і гордих титулів, щоб ви не виявилися відокремленими від мирного спілкування з нами. Хай буде у нас єдиний дух, єдиний розум, єдина приязнь, єдина зв'язок згоди у Христі, який бажав, щоб ми були Його вівцями".

У всій своїй діяльності Григорій і стояв на сторожі миру, намагаючись усунути приводи до розбрату і загасити палкі пристрасті. Але він бачив ясно, що за людського неможливо домогтися справжнього миру. Лише Христос мав досконале розуміння миру, а тому мир наш – в Ньому, у покорі та покорі Богу. Отже, мир із

Богом веде до безперервної боротьби з древніми ворогами. Григорій Великий, подібно блаженному Августину, відокремлює світ "земний", "тимчасовий", "минуций", "помилковий", "людський" від "повного", "вічного", "істинного", "досконалого", "Божого" і визначає останній, як послух Богові.

Супутником миру в Григорія, як і у блаженного Августина, є єдність: "Церква зміцнює себе миром і пов'язує себе єдністю, щоб бути міцнішою для ворогів". Єдність служить предметом особливих турбот і клопотів папи, бо Христос пішов на смерть заради зміцнення єдності між дітьми Церкви. У свою чергу єдність спочине на "корені благочестя" – правді, і по її вимогам папа намагається вершити всі справи й залагоджувати всі труднощі.

Поклоніння Григорія правді зазначено в одній із найхарактерніших середньовічних легенд, яка оповідає, що папа не міг примиритися з думкою про загробні муки "справедливого" імператора Траяна. Його гоніння проти християн, зафіксовані мучеництвом таких подвижників, як св. Климент, папа римський, св. Ігнатій Богоносець, св. Симеон Праведний, пояснювалися прагненням до підтримки повною мірою букви закону, а тому Григорій, сам ревнитель законності, тужив про оману Траяна і хотів звільнити його від вчинених, через незнання істини, гріхів. Збережене життєписами сказання свідчить, що папа викликав із могили прах імператора, щоб охрестити душу. Прах розсипався, а охрещена ним душа імператора була покликана на небо.

Надаючи таке велике значення справедливості, Григорій слідував її вказівкам і в галузі економічних відносин. Так, він ввів ретельну перевірку звітів управителів церковним майном, "щоб скарбниця церковна не була занечищена надходженням в неї нечистивого прибутку". Тому він вважав за необхідне захищати від зловживань селян-хліборобів і точно визначав розмір оброків, що лежали на кріпаках. Папою були заведені особливі книги, в яких записувалися всі належні податки.

Полегшуючи всіляко становище залежного люду, Григорій вважав себе зобов'язаним дбайливо піклуватися про власність св. Петра, бо був переконаним, що повинен дати відповідь самому Богу "за майно бідняків, яке йому доручено для роздачі". Тут він наслідував традицію християнської давнини, за якою церковне майно є "надбанням бідних", а духовенство лише управляє "маєт-ками" одного із святих, пожертвованих благочестивою ретельністю віруючих.

Григорій витрачав величезні кошти Римської церкви на допомогу стражденним і нужденним, відкривав для прочан притулки, щедро роздавав милостиню, не зупиняючись навіть перед продажем церковного інвентарю у випадках крайньої потреби. Життєпис повідомляє, що одного разу в притулку був знайдений небіжчик. Григорій подумав, що ця людина померла від голоду, і так засмутився, що сам відлучив себе на деякий час від священнодійства, "наче умертвив цього чоловіка власними руками".

Списки будинків, які отримували від папи допомогу, вражали своїми величезними розмірами і у вдячній пам'яті нащадків Григорій відомий, як "батько родини Христової". Багато йому доводилося витрачати грошей і на викуп нещасних, кинутих тодішніми військовими бурями і життєвими негараздами в

ланцюги рабства. Не задовольняючись своєю допомогою, він радить іншим наслідувати його приклад, бо "добро має той, хто зглянеться над долею людей, яких від початку природа зробила вільними, а звичайне право довело до рабства, і добро їхнє, повернути їм ту свободу, в якій вони народили-ся, бо Спаситель наш, Творець всьому створінню, зволив по Своїй милості прийняти людську плоть, щоб відновити нас у колишній свободі, розірвавши своєю божественною добротою кайдани рабства".

Отже, неправда, за тлумаченням папи, порушувала встановлений Хрис-том закон і зневажала споконвічну свободу. Ось чому він і звертається до одного з перших сановників імперії з таким повчанням: "Щоб Ви не робили, Ви повинні перш за все дотримуватися правди і в усьому берегти свободу ... Ви повинні зберігати свободу тих, хто довірений Вашому нагляду, як свою власну, і якщо Ви не хочете, щоб Вашу свободу порушували Ваші начальники, то поважайте і оберігайте свободу своїх підлеглих".

Ця дуже повчальна і для нашого часу настанова дана Григорієм із досить знаменного приводу: один із сановників дозволив собі, всупереч закону, самоправно піддати тілесному покаранню поважного і вільного громадянина. Обурення папи було дуже сильним: "Тим, що вільно піддають інших тілесному покаранню, нехай пам'ятають, що вони ображають Всемогутнього Бога, знищують свою добру славу, заплямовують нашого благочестивого імператора, бо відмінність між царями інших народів і римським імператором полягає в тому, що царі народів – володарі рабів, а римський імператор – володар вільних".

Так, 1300 років тому затаврував самоуправство святитель Христовий, а й у наш час наші брати не позбавлені ганьби тілесного покарання в християнській країні, що іменує себе "Святою Руссю"! Погляд папи Григорія на свободу, як ознака підвладних християнському імператору, на протиположність язичницьким государям, має також велике значення для нашого часу, затьмарених багатьма зловживаннями "можновладців" на шкоду правильному уявленню про християнського самодержця.

Одним із побажань, висловлених Григорієм при сходженні на престол нового імператора, було: "Хай буде для кожної окремої особи відновлена свобода під владою благочестивої імперії". Це побажання пов'язане з думкою Августина про правду, яка вимагає, щоб "кожному віддавалося те, що є його".

При таких управлінських поглядах, звичайно, немає і не може бути мови про уподібнення християнського володаря римському абсолютному володарю, який не був навіть пов'язаний законом, або деспоту, котрий втілює повне свавілля. За папою Григорієм уявленням християнської давнини сенс і мета існування світської влади полягали у виконанні певних обов'язків, у піклуванні про дотримання великих заповітів Єдності, Миру і Правди, як основних ознак християнської держави. Він часто нагадував про це іншим володарям і висловлював їм грізні істини з приводу розпоряджень і наказів, що порушували вимоги цього високого ідеалу.

Особливо цікавими є його листи до імператора Маврикію. В одному з них йдеться про розпорядження, викликане важким становищем, в якому

знаходилося держава, пригнічена звідусіль ворогами, однак обмеження свободи окремих осіб і ганьбило інтереси Церкви. Справа в тому, що Маврикій заборонив вступ до монастиря воїнам до закінчення терміну служби, бо такий вступ прикривав часто просте небажання воювати. Григорій визнав неможливим не висловити перед імператором своїх почуттів, викликаних цим указом. "Винен перед Господом Богом, – пише папа Маврикію, – той, хто не є щирим у всіх своїх словах і вчинках перед світлою государями, а не той, хто віддав подібний наказ". "Я зізнаюся своєму володарю, що сильно переляканий цим наказом, бо завдяки йому для багатьох замикається шлях до небес. Багато хто може вести благочестиве життя, залишаючись навіть у мирському одязі, але ще більше таких, які не можуть врятуватися, якщо не залишать все мирське. Я ж, хто такий, як не хробак і попіл? Але я все-таки не можу мовчати перед своїм государем, бо відчуваю, що цей наказ зазіхає на Бога, винуватця всього. Адже, влада над усіма людьми понад дарована моему государеві, щоб отримували підтримку до благості, щоб ширше відкривалася дорога в небесну височінь, щоб царство земне служило Небесному царству. І ось привселюдно говорить-ся: "Хто раз занесений до списків земного воїнства, тому не можна служити у воїнстві Христовому". На це ось що відповідає Христос через мене, останнього раба свого та Вашого: "Я тебе зробив із секретарів міністром двору, із міністрів двору – цезарем, із цезарів імператором, і навіть, батьком імператор-рів. Я довірив твоїй долоні священників Моїх, а ти Відволікаєш воїнів своїх від служби Мені ". Відповідай, государю, рабу своєму, як відповіси ти на ці слова Господа, що прийшов на останній суд?"

Нагадавши, що подібний наказ був даний вперше Юліаном відступником і, намалювавши яскраву картину майбутнього страшного суду, на якому імператору доведеться постати перед очима всемогутнього Бога, Григорій закликає змінити несправедливий закон, бо "тоді зростає сила війська володаря проти ворогів, коли збільшується Боже військо тих, хто молиться за нього". "Втім, покірний Вашим наказам, я розіслав цей наказ по різних областях, бо цей закон аж ніяк не узгоджується з волею всемогутнього Бога, то я й звернувся до ясновельможного государя зі словами вмовляння. Отож, я виконав свій обов'язок перед двома сторонами, докоряв імператору в ім'я Бога".

Із цього листа випливає, що папа був покірним владі навіть тоді, коли визнавав її розпорядження несправедливими, невідповідними Божественним передписанням. Та, слідуючи апостольським заповітам: „нехай кожна людина підкориться тим, хто при владі", Григорій стояв за відкрите висловлювання правди і сміливе викриття несправедливого наказу, пам'ятаючи, що "Богу належно віддавати Боже".

Неважко, однак, відзначити, що подібно блаженному Августину, папа відводить світській владі, по суті, службове місце, бо земне царство визнається призначеним до служіння небесному. Природно тому, що Григорій звертається до світських сановників для здійснення своїх рішень і розпоряджень із приводу язичників і еретиків.

Імператор був у його очах "стражем церковного миру", охорона якого лежала й на сановниках, а мірилом повинні були служити канони і постанови папи,

дотримання яких було обов'язковим для самодержавних повелителів і всіх християнських государів. Так, Григорій наставляє франкську королеву Брунгільду, щоб вона "виправила все вчинене всупереч канонам і не допускала жодного порушення церковних законів". А кожна міра, що протидіє канонам, обіцяла накликати біди на християнський світ, бо "гнів Божественної помсти погубить тих, кого Божі заповіді не повертають на шлях справедливості". Навпаки, виправлення скоєного всупереч Божій волі приносить у всьому царствам користь, а боротьба з ворогами Бога дає земне щастя і небесні радості.

Всім своїм єством Григорій був переконаний у справедливості цієї точки зору, а тому пильно стежив за всіма порушеннями канонів і звертав на них увагу імператора, вимагаючи виправлення помічених помилок та усунення церковних суперечок. Так він пише імператору Маврикію: "Благочестивий і від Бога поставлений государю наш, у числі інших турбот, через які ти не спиш, бо думаєш про збереження любові між святителями, по справедливості, з духовним завзяттям, благочестиво і розсудливо міркуючи, що ніхто не може правильно управляти земним, якщо не вміє досліджувати небесне і судити про мир держави через Уселенську Церкву. Бо, ясновельможний пане, яка доблесть людська, яка міць плотської долоні насмілиться підняти нечестиву руку проти величі Вашої християнської імперії, якщо одностайний помисел святителів ревно постане, – як належить, підносити устами своїми благання за Вас перед Відкупителем? Або який меч дикого племені буде лютувати з нечуваною жорстокістю для смерті праведних, якщо наше життя, життя тих, хто називається, але не є насправді священнослужителями, буде забрудненим самими дурними діями? Але коли ми залишаємо належне нам і мріємо про те, що нам не належить, ми приєднуємо свої гріхи до сил варварів і наша вина гострить мечі ворогів, послаблюючи сили держави".

Яскравими і різкими штрихами Григорій змальовує невідповідність способу дій інших святителів з їхніми проповідями та заповідями Христовими. "Ось все в країнах Європи потрапило в підпорядкування варварам, зруйновані міста, знищені бойові стани, цілі області позбавлені жителів; не видно жодного хлібороба, лютують і панують щоденно служителі ідолів, б'ючи вірних, а святителі, яким би лежати зі сльозами в поросі на каменях, вимагають для себе суєтні найменування і хизуються новими і язичницькими прізвиськами?" – Папа має на увазі прийняття константинопольським патріархом титулу "вселенського" – і звинувачує його в зухвалості, що порушила євангельські святі канони.

Щоб зрозуміти обурення Григорія, треба знати особливості світогляду того часу. Для Григорія та його сучасників весь світ, весь всесвіт представлялися єдиним цілим, яке має бути освічене світлом християнського віровчення і знаходитися під владою одного християнського государя. Природно, що єдиний "всесвіт" міг мати лише одного "вселенського єпископа". Папа був глибоко переконаний в тому, що це звання "на честь святого Петра, князя апостолів, було піднесено високоповажним Халкідонським собором римському первосвященникові, але жоден із них не погоджувався користуватися настільки винятковим найменуванням". Григорій, подібно блаженному Августину вірив, що "земне

Царство Боже" – "свята Церква", а "град Господній", був довірений Богом апостолу Петру, "верховному патріархові і князю апостолів". Григорій ототожнює зі святим Петром римську кафедру – "очільницю віри"; на його переконання, сам апостол сидить на ній в особі своїх наступників".

"Примат римської церкви "для папи удався споконвіку встановленим і не потребував доказів. У силу цього коло турбот римського первосвященника поширюється на всі церкви, йому підпорядковані всі єпископи, не виключаючи константинопольського патріарха, його сповідання служить мірилом істини в справах віри; до нього, як до вищого судді, згідно з канонами, повинні приходити апеляційні скарги. Отже, Григорій вважає всі переваги "апостольського престолу" закріпленими постановами святих Отців і Соборів.

Папа прямо пише Маврикію: "Хіба я в цьому питанні, благочестивий государю, захищаю власну справу, хіба я мшусь за особисту образу – я відстоюю справу Всемогутнього Бога, справу Вселенської Церкви". Ця заява глибоко щиро і душевна чистота намірів і прагнень папи стоїть вище всяких підозр, бо всім своїм багатостраждальним життям Григорій показав, що він був справжнім світочем єдиної Церкви Христової, хоч і припускався помилок, властивих часу, та дійсно щиро був переконаним у правильності своїх ідеалів.

Папа був досвідченим і гнучким дипломатом, тонким і далекозорим політиком, глибоким і різнобічним знавцем запитів людського серця, він абсолютно свідомо часом ішов назустріч стихійному пристосуванню, робив певні поступки язичникам, щоб піймати їхні душі в межах наступників галилейського Рибару. Він це робив заради віри прийдешніх поколінь.

Аскет, який відрікся від спокус грішного світу і постійно зітхав за принадами тихого споглядання в обителі, "раб рабів Божих", Григорій, у силу обов'язків вселенського пастиря, вдається до засобів, які вважає найбільш придатними для порятунку його пастви. Найкраще улаштування земного царства Божого – Церква, на його думку, що обіймає і добрих і злих, справи скоєні і нескоєні. У цьому прагненні є ключ до правильного розуміння його значення для історії. Велика й плідна діяльність папи Григорія знайшла, по-суті, однакову оцінку з боку Сходу і Заходу: і Православна і Католицька церкви визнали його святим, як і інших славних подвижників, які з честю потрудилися на великій ниві Христовій.

Запитання:

1. Дайте визначення терміну реноваційна педагогіка.
2. Що собою представляла діалектика перехідної епохи?
3. Яку роль відіграли монастирські школи в становленні середньовічної педагогічної думки?

**КРІЗЬ ТЕМІНЬ ВІКІВ: ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ
НАСТАВНИКІВ ЗАХІДНОЇ ЦЕРКВИ**

У двох книгах

**(Григорій Великий, Симеон Метафраст,
Алкуїн Йоркський).**

КНИГА 2.

**Посібник для студентів педагогічних навчальних
закладів**

Полтава 2012

Книга 2

ЗМІСТ

Від автора-укладача	74
Папа Григорій I Великий	76
Симеон Метафраст. Житіє святого Григорія Великого	77
Григорій Великий. Бесіди на Євангелія	79
Григорій Великий. Пастирське правило	84
Клара Гудзик. Григорій Великий	87
Востоков М. Григорій Великий	90
Перевезенцев С. Поборники віри і наставники: святий Григорій Великий	93
Алкуїн Йоркський	96
Алкуїн. Лист до Карла Великого (796 г.)	97
Алкуїн. [Інший] лист до Карла Великого	99
Алкуїн. Про святителів і святих Церкви Йоркської	100
Алкуїн. Розмова про справжню філософію	100
Алкуїн. Суперечка шляхетного юнака Піпіна з Альбіном Схоластиком	102
Алкуїн. Про риторику і чесноти	103
Алкуїн. Енхирідіон, або про граматику	103
Алкуїн. Лист до короля Нортумбрії Етельреда 793 року	105
Перевезенцев С.. Алкуїн	106
Дворкін О. Алкуїн	100
Піков Г. Реноваційна педагогіка Каролінгського відродження і педагогічні ідеї Алкуїна	112
Уколова В. Культурне піднесення й освіта в імперії Карла Великого	142
Післямова	146
Література	148

Від автора-укладача. До другої книги посібника ввійшли праці християнських наставників раннього Середньовіччя Симеона Метафраста, папа Григорія I Великого та Алкуїна Йоркського. Ті уривки із всесвітньовідомих трудів, які склали основу монастирсько-шкільної системи, якнайкраще характеризують великих сподвижників західноєвропейської релігійної світи, їхнє світосприйняття і світорозуміння, особистий стиль мислення.

„Бесіди на Євангеліє“ папи Григорія Великого є завершеним циклом лекцій для духовно-морального виховання чернецтва. Вони якнайкраще передають атмосферу того часу, алегоричне сприйняття Біблії Слова Божого, є відображенням тих стихійних лих, які переживала Західна Європа і Рим зокрема, в жахливе століття варварських нашествь.

„Пастирське правило“ – твір Григорія, який і сьогодні не втратив своєї актуальності, показує високу відповідальність папи, його моральне обличчя, розуміння ним тієї нелегкої місії, котру мають нести справжні пастирі та єпископи за своїх прихожан перед Богом і власною совістю. Ця праця також знайомить нас із баченням папи місії правителя.

Уривки з педагогічних творів Алкуїна Йоркського, першого європейського схоласта та предтечі університетської науки розгортають перед нами світ кафедрально-єпископальної школи вищого рівня на рубежі VIII-IX століть. У центрі педагогічної системи Алкуїна знаходився метод діалогу, що стимулював юнаків до мислення, вміння правильно й логічно формулювати запитання, давати відповідь; наведені уривки також показують нам надзвичайно високу логічно-мовленнєву культуру школярів, яку вдалося сформувати Алкуїну в своїх вихованців.

Про Симеона Метафраста Автор даного „Життя Григорія I Великого“ (Двоєслова), преподобний Симеон Метафраст, є однією з найвідоміших – і одночасно загадкових фігур візантійської історії та літератури. До цього часу не встановлено з повною достовірністю, чи є Симеон Метафраст і Симеон Логофет (або Магістр), яких часто ототожнюють, однією особою. Так, автор статті в Енциклопедичному словнику Брокгауза-Ефрона стверджує, що це дві абсолютно різні людини, а слова "Метафраст" і "Логофет" всього лише прізвиська, користуючись, очевидно, аналогічними думками російського академіка А.А. Кунікова, виказаних ним ще в 1848 році. В силу відсутності точних хронологічних даних немає єдиної думки і щодо дати його народження і смерті. Так, один з найвизначніших католицьких істориків XVI століття Ч. Бароній вважав, що Симеон Метафраст жив у першій половині IX століття. Проте в результаті ретельних досліджень видатний російський представник візантистики В.Г. Василевський встановив, що автор життя святого Григорія Великого жив у другій половині X ст. і помер між 990 та 1000 роками.

Ототожнюючи Симеона Метафраста і Симеона Логофета, В.Г. Василевський, характеризуючи персону цього історичного діяча, повідомив, спираючись на відомості, почерпнуті з творів візантійського хроніста, вченого і державного діяча Михайла Пселла, що Симеон Метафраст народився в столиці імперії, Константинополі, прославився вмінням поєднувати філософію і риторичку, був багатим, займав високі посади при дворі: він був і держсекретарем, і політичним радником імператора, і Логофетом дромом. Прозвання Метафраст (від грецьк. "оповідач") він отримав за воістину історичну працю ("великий подвиг", за висловом В. Г. Василевського) – переклад, переробку, зведення воедино та видання стародавніх текстів про мучеників і життя святих. У тих, що були в той час житіях, із його точки зору, існувало багато недоліків – вони були написані грубою, нелітературною мовою, їх тексти були перевантажені іноді зовсім безглуздими "чудесами", спотворювали образ того святого, якому вони були присвячені. Під керівництвом преподобного Симеона Метафраста була виконана величезна робота по переробці „житійного“ зводу. На жаль, до кінця вона доведена не була.

Завдання ж стояло наступне: зберігаючи дух даних „житій“, привести їх текст у відповідність до літературних вимог і духовних запитів сучасного суспільства, тобто змінити лише стиль і характер викладу. Прибрано було довгі і схожі один на одній вступ і висновок. Залишалися головним чином лише розповідні частини та опис чудес, здійснених за життя праведника. Всі ці „житія“ після переробки об'єднувалися простотою викладу, стислістю, достовірністю, доступністю для читання та розуміння.

Точно невідомо, скільки „житій“ було складено таким чином, а скільки переписано заново самим преподобним Симеоном Метафрастом. Повного зібрання їх не існує й сьогодні. На думку Л. Алляція (XVII століття), Симеон власноруч виправив і написав 122 житія.

Нові принципи побудови агіографічних творів позначилися і на даному житії святого Григорія Двоєслова. Відразу треба зазначити, що воно виділяється з решти текстів, зокрема, тим, що в ньому не простежується весь життєвий шлях Григорія. Через компоновання двох фрагментів єдиного сюжету автору вдалося створити дійсно піднесений образ святого, обірвавши розповідь на описі моменту найвищого духовного піднесення її героя.

Ще необхідно сказати й про джерела, на підставі яких було створено це житіє, яке не є повністю оригінальним твором. Судячи з усього, преподобний Симеон Метафраст використовував два фрагменти з біографії Григорія, написаної в 870-х рр. Іоанном Дияконом, колишнім монахом монастиря в Монте-Кассіно. На відміну від житія папи, створеного Павлом Дияконом, цей твір було написано з чітко виражених просвітницьких позицій. Симеон Метафраст об'єднав і переробив матеріал двох розділів: сюжет про ангела в образі жебрака, сюжет про ангела і тринадцяти учасників трапези. У такому переробленому вигляді житіє святого

Григорія Великого з'явилося на Русі, де пізніше було включено (знову в переробленому вигляді) в Житіє святого Григорія в березневій книзі житійного зводу святого Димитрія Ростовського.

Незважаючи на все вище зазначене, в науці досі немає повної єдності щодо приналежності даного житія святого Григорія перу візантійського агіографа. Безпосередньо автором преподобний Симеон названий в Патрології Ж.-П. Миня, укладачі ж болландістського довідника-показчика з середньовічної латинської агіографії утримуються від визначення особистості автора: вони просто вказують на те, що це – латинська версія грецького житія Григорія, древній варіант якого був знайдений в cod. Bruxellensi 64.

Папа Григорій I Великий

Григорій Великий або Григорій Двоєслов (лат. Gregorius I Magnus, 540-604 роки), папа римський у 590-604 роках, відомий нам тим, що йому вдалося закласти фундамент церковної держави, зміцнити духовну й світську владу папства, яка отримала назву *папацезаризму*, визначити пріоритетні напрями політики майбутнього Ватикану, здійснити шкільну та музичну реформи, спрямовані на уніфікацію в західному світі церковного обряду, єдиної латинської мови, єдиної шкільної системи підготовки духовенства.

Найстародавніші свідчення про життя й діяльність святого Григорія великого містяться в „Церковній історії франків“ Григорія Турського, сучасника папи, в „Церковній історії англів“ Беди Достопочтимого (VII століття), в „Житіях“ істориків Павла Диякона (VIII століття) та Іоанна (872 рік). Це джерела, що дають діяльності Григорія всебічну вичерпну характеристику.

За *монастирсько-шкільною реформою* Григорія у церковно-монастирських школах виключно для кліриків і ченців, окрім семи вільних мистецтв, які швидше вивчали за спрощеною системою Кассіодора, ніж Боеція, ченці почали вивчати *юриспруденцію, медицину, економіку* (агрономію). У такому виборі дисциплін знову відчувається вплив „Настанов“ Кассіодора. Із семи вільних мистецтв найбільшу увагу приділяли не риторичі, а граматиці, яка засобами переконливого і грамотного слова здатна впливати на людей.

Григорій був талановитим викладачем-лектором і вихователем вищого кліру, для якого він спеціально розробив кілька циклів лекцій і в системі читав їх виключно для єпископів. Найвідоміші з цих циклів — „Моральні коментарі на книгу Йова“ (35 читань) та „Моральні коментарі на книгу Іезекіля“, „Бесіди на Євангелія“. Він був лектором вищого порядку і навчав найвищих за саном учителів.

Симеон Метафраст. ЖИТІЄ СВЯТОГО ГРИГОРІЯ ВЕЛИКОГО.

Переклад здійснено за виданням: Vita s. Gregorii Magni per Simeonem Metaphrastem // Patrologiae cursus completus. Series latina. T. 75, Paris, 1862, cols. 496-498.

Блаженний Григорій, колишній понтифік Святої і Божої Римської Церкви, до того як стати патріархом, був ченцем у монастирі св. апостола Андрія біля підніжжя Скаури, недалеко від храму святих мучеників Іоана і Павла. До того ж і сам він стояв на чолі монастиря. Матір'ю його була блаженна Сільвія, яка жила тоді біля воріт святого апостола Павла, в місці, що дісталася їй у спадок від батька. Називалося воно Целль Нова.

Коли майбутній Папа сидів у своїй маленькій келії й писав, з'явився йому жебрак і промовив із печалю в голосі: „Змилуйся наді мною, о рабе Бога Величного, колись був я керманичем корабля, та зазнав катастрофи, втративши все своє й чуже добро”. Григорій, як справжній раб Христовий, котрий був надзвичайно щедрим до бідняків, покликав управляючого й сказав: „Дай йому, брате, шість золотих монет”. Брат же, якому доручив цю справу Григорій, виконав доручене й дав небагато грошей.

У той же день той же бідняк знову приходить до Григорія й говорить йому: „Змилуйся наді мною, о рабе Бога Величного, бо я дуже багато втратив і мало від тебе отримав”. Блаженний же Григорій знову покликав свого слугу й сказав йому, щоб він так само відрахував цьому біднякові шість монет. І цей брат скорився йому. Одержавши дванадцять монет, бідняк пішов, та незабаром, у цей же день, знову повернувся до блаженного Григорія. „Змилуйся наді мною, – сказав він, – рабе Бога Величного, і дай знову що-небудь по щедрості твоєї, тому що я дуже сильно змучився

Втретє призвав Григорій управляючого й сказав: „Дай, брате, цьому біднякові ще шість монет”. А той йому відповідає: „Повір мені, отче, у скриньці не залишилося жодної монети”. І говорить йому Григорій: „А хіба немає в тебе хоч чого-небудь у коморі, посудини якої, або одягу, що ти б міг віддати тому бідняку?”. „Ні, – відповідає той, – ніякого посуду, хіба що один срібний глек, котрий надіслала одна пані, повний, відповідно до звичаю, бобів”. „Иди, – Григорій, – і подай його тому біднякові”. Брат виконав доручену Григорієм справу. Тоді бідняк, одержавши дванадцять монет і срібного глека, вийшов і більше не повернувся.

Коли ж Григорій був патріархом найсвятішої і найбільшої Церкви Божої стародавнього Риму, то, як було в її звичаї, одного разу наказав він скарбнику скликати до свого столу людей із дванадцяти будинків, щоб вони змогли поснідати з ним. Той послухався і скликав цих людей. Проте коли вони зайняли місця за столом разом з патріархом, то виявилось, що їх – тринадцять. Внаслідок чого

Григорій покликав зберігача казни і запитав: "Хіба не дванадцять чоловік наказав я тобі покликати? Чому ж тут, всупереч моїй указівці, скликано тринадцять?". Той же я побоявся його, відповідає: "Повір мені, про вельмишановний пане, їх – дванадцять".

І дійсно, ніхто, крім патріарха, не побачив тринадцятого. Цього тринадцятого, який сидів на чолі столу, з усіх тих, що куштували трапезу бачив лише він. І ось, образ його приймав різні форми. То приймав він вигляд старого, то личину юнака. І ось, коли всі вони встали з-за столу, блаженний Григорій, відпустивши інших, цього тринадцятого, що постав у такому дивовижному вигляді, схопив за руку, ввів до спальні і звернувся до нього з такою промовою: "Благаю тебе ім'ям Бога Всемогутнього, відкрий мені, хто ти і як тебе звати?". А той і відповідає: "Чому ти розпитуєш про моє ім'я? Що тут дивного? Я – той бідняк, який прийшов до тебе на притулок до церкви святого апостола Андрія у підніжжя Скаури, коли ти сидів у своїй кімнаті і писав, якому ти дав дванадцять монет і посудину, прислану тобі з бобами блаженною матір'ю Сільвією. Оскільки ж очевидно, що ти постійно перебував у смиренні серця, через що ти і віддав мені це, то порішив Господь – бути тобі понтифіком Святої Церкви твоєї, заради якої Він також пролив Свою кров, і наступником Петра, князя апостолів 12-ти, щоб зміг ти доставити кожному все, що ні знадобиться".

"А звідки, – каже блаженний Григорій, – ти дізнався тоді про слова Господа і вирішив, що я стану понтифіком?". "Тому що, – відповідає той, – я ангел Бога Всемогутнього, того й дізнався я це. І тоді Господь послав мене дослідити намір душі твоєї, твориш ти милостиню по доброті своїй, або ж робиш щось з облуди". Почувши ці слова, блаженний Григорій злякався, бо не знав він раніше, що це ангел, а тому чинив і говорив з ним, як з людиною.

І сказав ангел блаженному Григорію: "Не бійся, бо послав мене Бог, щоб із тобою перебував я в цьому житті". Він же, почувши це, припав обличчям до землі і прославив Господа і сказав: "Якщо я, недостойний, заслужив і Господь Найвеличніший проявив таку велику щедрість до мене, пославши ангела Свого, що став моїм охоронцем вічним, то якою ж буде велич слави тих, хто підкоряється Його вказівкам і шанує справедливість? Істинно говорять, що милосердя виявляється в суді і що корисне Богу здійснюється на допомогу біднякам. Та й сам Господь ангелів, Творець блага людського, тих, що праворуч поставлені будуть, так підбадьорює: "Прийдіть, благословенні Отця Мого, прийміть уготоване вам від створення світу і спадщини царства". І: "Їв Я, і ви дали Мені їсти. Прагнув і ви дали Мені пити. Був Я чужаком, і підібрали ви Мене. Хворів, і відвідали Мене. Був голим, і ви покрили Мене. У в'язниці був, і ви прийшли до Мене. Як ви зробили одному з братів Моїх молодших, так і Мені зробили". О, якби всім нам почути цей блаженний голос, який ми і чуємо вухами, і сприймаємо зі священних книг. Так підемо ж до вічного блага, яке приготував Бог, вшануємо Його милістю, а також

добротою Господа нашого Ісуса Христа, Чия слава на віки віків. Амінь ".

Григорій Великий. БЕСІДИ НА ЄВАНГЕЛІЯ

Джерело: Бібліотека батьків і вчителів Церкви. Т. VII. Святитель Григорій Великий Двоєслов. Вибрані твори. - М.: „Паломник“, 1999. (Бесіди на Євангелія святого отця нашого Григорія Двоєслова у двох книгах. Перекладені з латинської мови на російську Архимандритом Климентом. СПб: друкарня Струговщикова, 1860 р.)

Тексти цитат із Біблії замінені на тексти Синодального перекладу.

БЕСІДА XXX,

вимовлена до народу у храмі Святого Апостола Петра в другий тиждень після Різдва Христового. Читання Святого Євангелія: Лк.21 :25-32

Ісус сказав своїм учням: і будуть ознаки на сонці і місяці і зірках, а на землі проти зневіри народів і здивування, і море зашумить і обуриться; люди помертвіють від страху й очікування того, що прийде на весь світ, бо сили небесні захитаються, і тоді побачать Сина Людського, що йтиме на хмарі з силою і славою великою, коли ж стане збуватися це, то випростуйтеся і підійміть свої голови, бо наближається ваше. І сказав їм притчу: Погляньте на фігове дерево, і на всілякі дерева: коли вони вже розпускаються, то самі знаєте, що вже близько літо. Так, і коли ви побачите, що діється таке, то знайте, що Боже Царство. Істинно кажу вам: не закінчиться цей рід, аж усе це буде.

1. Господь і Спаситель наш, улюблені браття, бажаючи знайти нас готовими, сповіщає ті лиха, які повинні відбутися в відживаючий вік свій для того, щоб відвернути нас від любові до нього. Наперед дає знати, які потрясіння повинні передувати наближенню смерті його, для того, щоб ми, якщо не хочемо боятися Бога в спокої, принаймні боялися близького суду Його, уражені такими потрясіннями. Трохи вище, попереду цього читання Святого Євангелія, яке тепер лише чуло ваше братерство, Господь каже: Повстане народ на народ, і царство на царство; піде війною мова на мову, і царство на царство. Будуть великі землетруси по місцям, і голод, та смерть, і жажливі явища, і великі ознаки на небі. (Лк 21.10-11).

З усіх цих подій одні ми вже бачимо, а інших страшимся, як мають скоро відбутися. Бо повстане народ на народ і битву їхню на землі ми бачимо в наш час більше, ніж читаємо в книгах. Що землетрус руйнує незліченні міста, про це, ви знаєте, як часто чуємо з інших частин світу. Морові виразки терпимо невпинно. Але знамень на сонце, місяці і зірках досі ще ясно не бачимо, а що і вони не далеко, про це відсуваємо вже з самих змін повітряних.

Втім, перш ніж Італія віддана була язичницького мечу на спустошення, ми бачили на небі вогняні вістря, що вилискували тою самою кров'ю роду людського,

яка після пролита була. Шум же морський і обурення аж ніяк не новина. Але якщо багато передбачень вже справдилися, то немає сумніву, що здійсняться і ті, які залишаються ще не здійсненими; бо за безсумнівність наступних подій ми можемо запоручитися тими, що вже відбулися.

2. Це ми, улюблені браття, говоримо для того, щоб ваші душі розбудити до посиленої обережності, щоб ви не віддавалися безпечності, щоб не розслаблялися від невідання, але щоб завжди вас і страх турбував, і дбайливість про добро зміцнювала, особливо, якщо ви будете думати про те, що за сим говорить Спаситель наш: люди будуть мертвіти від страху й очікування того, що йде на світ, бо сили небесні захитаються. Що Господь називає силами небесними, якщо не Ангелів, Архангелів, престолів, панування, владу, які під час пришествия Праведного Судді мабуть з'являться очам нашим, щоб вимагати від нас точного звіту в тому, що тепер ще зносить від нас нам невидимий Творець. Тут же й додає: і тоді побачать Сина Людського, що йтиме на хмарі з силою і славою великою. Ясніше сказати можна так: у силі і славі побачать Того, Кого не хотіли слухати в приниженні, щоб сильніше вони відчули тоді владу Його, бо неохоче нині прихилиють шию до послуху Йому.

3. Але це сказано для безбожних; а за сим негайно мова Його звертається до утіхи обраних. Бо зараз йдеться: Коли ж стане збуватися, то випростуйтеся і підійміть свої голови, бо зближається ваше. Істина перестерігає своїх обраних, кажучи їм, як би прямо так: коли помножаться лиха світу, коли з'явиться страшний Суддя, тоді підніміть голови, тобто зрадійте, тому що, коли скінчиться світ, якого ви не любили, тоді близько спокутування, якого ви бажали. Бо в Святому Писанні голова часто приймається за розум: як голова керує членами, так розум розпоряджається помислами.

Отже, підняти голови – означає підняти уми до радості Небесної Вітчизни. Отже, ті, які люблять Бога, отримують наказ радіти і веселитися через кінець світу, бо вони одразу знаходять Того, Кого люблять, коли приходить той, кого вони не любили. Неможливо, щоб праведний, бажуючий бачити Бога, сумував через потрясіннях світу, знаючи, що в цих потрясіннях він помре. Але написано: Якщо побажає один знищити світ, це ворог Божий (Як 4.4). Отже, хто не радіє наближенню кінця світу, той показує, що він друг цього останнього, а через це саме є ворогом Божим. Але геть ці думки від умів віруючих, геть від тих, які по вірі знають, що є інше життя, а у справах люблять його. Бо сумувати про руйнування світу властиво тим, в серцях яких живе любов до Нього, які не бажують майбутнього життя, які навіть не вірять в буття його. Ми ж, знаючи про вічні радощі Вітчизни Небесної, повинні якомога швидше поспішати до нього. Ми повинні бажати йти швидше і найкоротшим шляхом дійти до нього. Бо яким нещастям не піддається світ цей? Яка скорбота, яка мінливості не тіснять нас? – Що таке це смертне життя, якщо не шлях? – І подумайте, браття мої, що означає:

втомлюватися від труднощів цього шляху, та не хотіти, щоб він коли-небудь скінчився. Викупитель наш додає: Чи не кажете ви: Ще чотири місяці, і настануть жнива? А Я кажу вам: зведіть очі, та гляньте на ниви, як вони побіліли і достигли до жнив. Очевидно, думка Його є наступна: як за плодами дерев пізнається близькість літа, так по руйнуванню світу пізнається близькість Царства Божого. Цими словами ясно показується, що плодом світу є його руйнування. Він височіє для того, щоб впасти, вирощує для того, щоб все винищити смертю. Але добре порівнюється Царство Боже з літом, бо на початку його проходять хмари нашої скорботи, і дні життя осяюються світлом вічного Сонця.

4. Все це стверджується, як безперечна істина, коли Він додає ще таку думку: Істинно кажу вам: не перерветься цей рід, аж перенесеться на небо і земля мине, але слова Мої не минуться. У природі речей чуттєвих нічого немає твердіше неба і землі, і ніщо в природі так швидко не проходить, як слово. Бо слова, аж поки вони не вимовляються, є суттю, а коли вимовлені, тоді їх вже немає, бо вони не інакше можуть бути вимовлені, як у послідовному порядку одне за іншим. Отже, (Спаситель) говорить: небо і земля минуться, але слова Мої не минуться. Сенс слів Його наступний: все, що для вас є твердим, то без не є твердим для вічності, а все те, що проходить, то є вічним і тримається без зміни; бо Моє слово висловлює думки, а вони постійно перебувають без зміни.

5. Ось, браття мої, ми вже бачимо те, про що чули. Щодня світ піддається новим лихам. Озирніться, скільки вас залишилося з незліченної народу, і незважаючи на те, бичі ще щодня покривають нас, несподівані випадки тіснять, нові й непередбачені удари вражають. Як в юності тіло цвіте, груди міцні і неушкоджені, шия мускулиста, жили повні, а в літах старечих стан скривляється, висохла шия згинається, груди відзначаються прискореним диханням, сили слабшають, і слова перериваються хапанням повітря, і хоча б не було втоми, але для почуттів є вже хвороба – так і світ в перші свої роки, як би в юності, був могутнім, до поширення потомства роду людського сильним, тілесним здоров'ям квітучим, великою кількістю у всьому огрядним, але нині він стомлюється самою своєю старістю та як би нудиться від близької смерті. – Отож, браття мої, не любіть того, хто не в силах стояти довго. Відчуйте в душі настанови Апостола, які він дає нам, кажучи: Не любіть світу, ні того, що в світі: хто любить світ, у тому немає любові Батьківської (1Ів 2.15). Три дні тому, браття, ви дізналися, що раптово смерчем багаторічні виноградники спустошені, будинки зруйновані і Церкви до підстав повалені. Скільки людей, здорових і неушкоджених, із вечора думали, що вони завтра будуть робити те і те, а в цю саму ніч померли ненавмисною смертю під руїнами!

6. Але нам, улюблені, потрібно міркувати, що для здійснення цього невидимий Суддя спрямував дихання самого слабкого вітру, порушив бурю з одної хмари і – вразив землю, похитнувши підстави стількох будівель. Що ж буде, коли

Сам особисто прийде, і гнів Його запалиться на помсту грішникам, якщо і те нестерпно, коли Він вражає нас однією хмарою? Яка плоть встоїть перед гнівом Його, якщо Він наслав лише вітер і вже поруйнував стільки будівель? – Розмірковуючи про таку могутність, Павло говорить: страшно потрапити в руки Бога живого!

Отже, улюблені браття, невпинно майте перед очима той день, а що здається важким для вірування, бо полегшується порівнянням. Бо про цей день у Пророка сказано: Близький день Господній, він близький й дуже швидко стане чути голос дня Господнього; гірко кричатиме навіть хоробрий! (Соф 1.14-16). Про цей день Господь ще говорить через Пророка: І трони царств, і знищу силу царств язичницьких, поперевертаю колісниці і тих, хто сидить на них, і попадають коні та їхні верхівки, один проколе мечем іншого (АГГ 2.22). Отже, якщо Він, як сказали ми колись, потряс повітря – і земля не встояла, – хто ж встоїть, коли Він потрясе небо? – Але як ми назвемо ті страхіття, які бачимо, якщо не провісниками майбутнього гніву? Тому й необхідно нам подумати, що нинішні страховиська настільки ж відрізняються від останнього страху, наскільки провісник різниться від могутності Судді. Отже, улюблені браття, з увагою думайте про цей день, тому виправляйте життя, змінюйте звички, спокуси до зла перемагайте опором, а малі гріхи очищайте сльозами. Бо тим безпечніше буде побачити Пришестя вічного Судді, чим у більшому страху нині перебуватимете, відчуваючи Його поривання.

Сорок бесід на Євангелія. Джерело: Бібліотека Отців і вчителів Церкви. Т. VII. Святитель Григорій Великий Двоєслов. Вибрані твори. (М.: «Паломник», 1999. (Бесіди на Євангелія отця нашого Григорія Двоєслова у двох книгах. Перекладені з латинської мови на російську Архимандритом Климентом. СПб: друкарня Струговщикова, 1860 р.)

Тексти цитат з Біблії замінені на тексти Синодального перекладу.

БЕСІДА XXXI,

вимовлена до народу у храмі Св. Мученика Лаврентія в четверту суботу
місяця вересня. Читання Св. Євангелія: Лк.13 :6-13

І Він розповів оцю притчу: Один чоловік у своєму винограднику мав посаджене фігове дерево, і прийшов шукати на ньому плодів, але не знайшов і сказав винареві: Оце третій рік приходжу шукати плодів на цій смоківниці і не знаходжу; зрубай її: на що вона і землю займає? А той йому у відповідь: Пане! залиш її і на цей рік, поки я обкопаю довкола її і обкладу гноєм, – чи не принесе плоду, а як ні, то в зрубаєш її. В одній з синагог навчав Він у суботу. Там була жінка, що вісімнадцять років була немічною, і була скорченою і не могла ніяк випростатись. Ісус, побачивши її, то покликав і сказав їй: Жінко, ти звільняєшся від недуги своєї. І поклав на неї руки, і вона зараз випросталась, і стала славити Бога.

1. Господь і Спаситель наш в Євангелії Своєму говорить іноді словами, іноді речами, іноді про одне – словами, а про інше – речами, а іноді про те ж словами, про що і речами. Бо ви, браття, чули про два предмета: про безплідну смоківницю і про скорчену жінку, і тій, і іншій надана любов. Але перше висловив Він у притчі, а друге здійснив на ділі. Але безплідна смоківниця означає те ж, що і скорчена жінка; і залишена на місці смоківниця – те ж, що і випрямлена жінка. Пан виноградника три роки приходив до смоківниці і не знаходив плода, а випрямлена жінка була скорченою вісімнадцять років. Але числом вісімнадцяти років означається те саме, що виражається і трирічним клопотанням хазяїна винограднику до безплідної смоківниці. Отже, ми наперед коротко пояснили взагалі все, а тепер обговоримо зокрема кожен думку по порядку читання.

2. Хтось у своїм винограднику мав посаджене фігове дерево, і прийшов шукати на ньому плоду, і не знайшов. Що означає смоковниче дерево, якщо не природу людську? Що образно означає скорчена жінка, якщо не ту ж природу? Ця жінка й була народжена здоровою, як смоківниця, і створена добре, як жінка, але з власної вини добровільно занепала, вона не має ні плодів справ, ні рівного стану. Тому що, по волі падаючи в гріх, не хотіла принести плоду слухняності, і тому вона позбулася стану прямої. Створена на подобу Божу, вона, не вистоявши у своїй гідності, знехтувала і збереженням того, чим була насаджена, або сотворена. Пан винограднику приходив три рази, бо шукав природу роду людського перед Законом, під Законом і під благодаттю.

3. І сказав винареві: Оце третій рік приходжу шукати плоду на цій смоківниці і не знаходжу. Бо відповідно до закону, кожен повинен виконувати щось по відношенню до ближнього свого. Вимагав здійснення Закону, бо вчив заповіді. Приходила після Закону благодать, тому що ясно показав присутність любові Своєї. Але незважаючи на те, Він скаржиться, що в три літа не знайшов плоду, бо душ деяких нечестивців натхненний природний закон не виправляє, ні заповіді не навчають, ні чудеса втілення Його вони не звертають уваги. Але що виражається через виноградаря, якщо не порядок настоятелів? Вони, управляючи в Церкві, саме мають піклування про виноградники Господні. Бо для цього винограднику Першим був Апостол Петро. За ним дотримуємося ми, недостойні, скільки працюємо для навчання вашого в навчанні, молитві, у викритті.

4. Але з великим страхом вже треба сприймати те, що говорить винареві про безплідне дерево: зрубай його: на що й землю займає! Кожен в міру свою, просто займає місце в цьому житті, коли не приносить доброго плоду діяння, займає землю, як безплідне дерево, бо на тому місці, на якому стоїть, не дає можливості діяти іншим. Але в цьому столітті всякий сильний, якщо не має доброго плоду діяння, перешкоджає й іншим мати, бо ті, які знаходяться під його владою соромляться прикладом нечестивості його, тінню його розбещення.

Якщо нагорі стоїть безплідне дерево, то внизу земля лежить безплідною.

Зверху безплідного дерева відкидається густа тінь і ніяк не дозволяє сонячним променям проникати до землі, бо коли всі підлегли розпусного покровителя бачать його приклад, тоді й самі, залишаючись безплідними, позбавляються світла істини. І вони, обмежені тінню, вони не приймають теплоти сонячної, бо залишаються холодними до Бога з того боку, з якого в цьому столітті зле їм пропонують. Але зі всякого лукавого і сильного Бог вже майже не стягує. Бо після того, як він загубився, треба лише питати, для чого він і інших обмежує? – Тому пан того ж винограднику добре говорить: зрубай дерево: на що й землю займає. Бо землю займає той, хто обтяжує чужі душі; землю займає той, хто займане ним місце не виправдовує добрими для інших справами.

5. Але, незважаючи на це, наш обов'язок – молитися за таких. Бо послухаємо, що говорить виноградар: Пане! залиш її і на цей рік, доки я обкопаю довкола її і обкладу гноєм. Що означає обкопати смоківницю, якщо не викривання безплідної душі. Бо всяке буває обкопування знизу. І викриття, показуючи душу їй самій, саме принижує. Отже, скільки разів ми викриваємо кого-небудь за гріхи його, стільки разів, як і обкопуємо безплідне дерево. Але послухаємо, про що йдеться після окопування: і осиплю гноєм. Ти звільняєшся від недуги своєї.. Амінь!

Григорій Великий. ПАСТИРСЬКЕ ПРАВИЛО (Уривок)

Друкується за: "Керівництво для сільських пастирів", 1871, т. 1, № 6, с. 183-192.

Багато домагаються влади, на виправдання свого вибагливого прагнення вдаються до слів Апостола, який говорить: "Якщо хто єпископства бажає, доброї справи бажає" (1 Тим. 3, 1), хоче знайти в них для себе опору. Але Апостол, похваливши це бажання, негайно ж показує його небезпечну сторону, додаючи до своїх слів і наступні: Треба єпископу бути непорочним (1 Тим. 3, 2). А далі він показує, в чому саме полягає ця непорочність, послідовно перераховуючи один за одним необхідні для пастирів і взагалі священнослужителів досконалості.

Таким чином, Апостол і схвалює бажання єпископства, і лякає бажуючих його необхідними для цього вимогами. Він ніби так говорить: я хвалю ваше бажання, але спершу дізнайтеся про те, чого ви бажаєте, інакше, якщо ви зневажите самовипробуванням, то тим ганебнішим буде для вас падіння, коли зійдете ви на висоту духовних почестей, відкрити для погляду всіх. Як досвідчений у справі духовного управління, Апостол своїм схваленням спонукає нас прагнути до цього високого служіння, а зображенням його труднощів приборкує в нас усяку поспішність і необачність. Думка про те, яким непорочним повинно бути життя єпископа, має у Апостола мету оберекти всіх і кожного від гордості й самовпевненості.

Утім, потрібно зауважити, що Апостол говорить так у той ще час, коли кожен настоятель своєї Церкви першим стає жертвою мучителів. Виходить, тоді

похвально було бажати єпископства тому, що з ним поєднувалася небезпека піддатися найтяжчим стражданням. Тому Апостол і саму посаду єпископську вшанував назвою „доброї справи“, сказавши: "Якщо хто єпископства бажає, доброї справи бажає" (1 Тим. 3, 1-12; Тит. 1, 1-9).

Таким чином, всякий, знаючи себе, може судити неупереджено: чи має його власне бажання стати єпископом якесь відношення до істинного єпископства, якщо він дивиться на це звання не як на служіння добрій справі, а лише як на засіб до досягнення почестей і слави? Єпископське служіння є служінням священним, але цієї святості його не лише не любить, але і зовсім не розуміє той, хто, мріючи и про високий сан, захоплюється потай думкою, як інші будуть перед ним схилитися, звеличує себе власними похвалами, дихає одним честолюбством і в захваті наперед думає не про тяжку попередню працю, а про розкоші серед достатку благ земних.

Він шукає мирських вигод у тому званні, яке зобов'язане викорінювати в людях всяку пристрасть до них. Зрозуміло, що така людина, яка обирає саме смиренне служіння засобом до задоволення своєї гордості і своїм особистим вигодам, всередині буде не та, якою здається ззовні: з нього може вийти не пастир овець Христових, а розбійник, котрий не через двері входить у кошару, а перелазить деінде, який під покровом пастирського одягу, подібно вовкові, грабує і розлякує стадо Христове (Ін. 10, 1-6, 12). Але часто, і дуже часто ті, хто шукає пастирської влади і начальницького управління в Церкві Божій шукають цього служіння тому, що бажають зробити на цих високих теренах важливі і корисні для неї справи, і хоча вони шукають цього власне з бажання піднятися, але заспокоюють себе тим, що саме тут вони багато зроблять для Церкви. Таким чином, істинні наміри їхні прикривається слухним міркуванням про цілі другорядні, щоб лише заспокоїти себе. Бо душа наша легко може бути обдуреною і уявити собі, що вона любить добрі справи, які не завжди любить, і що вона не любить мирської слави, яку між тим не перестає любити.

У такому стані людина, домагається влади, буває боязкою, доки прагне до неї, а коли досягає бажаного, тоді вона стає сміливою. Спершу боязкість її відбувається від побоювання невдачі, але після того, як вона досягає своєї мети, в ній негайно народжується впевненість, що так і повинно бути і що вона мала на те повне право. Нарешті, після досягнення нею влади, користуючись і зловживаючи нею для задоволення своїх суєтних бажань, вона вже охоче забуває свої благочестиві і богобоязливі міркування (*quid quid religiose cogitavit*). Тому, коли душа захоплюється занадто сміливими і надзвичайними заходами, необхідно в той же час звернути погляд на свої минулі справи: нехай кожен у подібному стані поміркує про те, про що він думав раніше, перебуваючи в підпорядкуванні (*subjectus*); лише тоді дізнається, чи здатний він на ті добрі справи, які передбачає здійснити на високому посту начальницького служіння (*praelatus*). Бо ніколи не навчиться смиренню на висоті почестей той, хто й на нижчій посаді не переставав

пишатися. Не зуміє він уникати похвал, коли вони посипаються на нього з усіх сторін, якщо він був жадібний до них і тоді, коли їх зовсім не було. Ніколи не переможе він у собі зажерливості, маючи в своїх руках способи для підтримки багатьох, якщо він і раніше не вмів задовольнятися нижчим станом. Отже, нехай кожен розглядає своє колишнє життя, щоб у прагненні до високого сану не зачаруватися помилковими мріями.

Серед численних і різноманітних турбот пастирського служіння, особливо з управління, людина іноді втрачає і ті навички до добрих справ, які мав раніше в спокійному житті. Так, на морі в тиху погоду і починаючий корабельник може добре правити кораблем, але коли підніметься буря і роз'яряться хвилі, то й управний керманіч може розгубитися. А що таке справді висока влада управління, як не уявна буря? У ній корабель душі нашої постійно потрясає бурхливими хвилями різних думок, невпинно вдаряється то в той, то в інший бік, щохвилини йому загрожує небезпека розбитися і загинути від якихось необдуманих промов чи вчинків, подібно до того, як на морі гинуть від непередбачених підводних каменів.

Тому на висоту пастирського служіння може піднятися лише той, хто має досконалі чесноти, а хто не має потрібних для цього якостей, той хай і не береться за це високе служіння, навіть коли б його до того й примушували! І тому, хто наділений благодатними дарами, але зовсім відмовляється від свого покликання, той все-таки мусить спробувати, щоб не залишитися в бездіяльності і неробстві, відмовитися від дару, отриманого від Господа, бо це те ж саме, що закопати талант в землю (Мф. 25, 15-30). А той, хто не лише не має здібностей для управління, але і схильний до слабостей, нехай не забуває того, що він своїм спокусливим прикладом може послужити для ближніх лише перешкодою в досягненні Царства Небесного, подібно фарисеям, які, за словами Божественного Вчителя, і самі не входять в нього і іншим загороджують доступ (Мф. 23, 13). Так само слід йому пам'ятати й про те, що духовний пастир, який бере на себе пастирське служіння в Церкві Божій, є разом із тим і лікар від душевних недуг. Отже, якщо він сам одержимий такими недугами і страждає від них, то як наважиться він лікувати виразки інших, сам маючи виразки на своєму обличчі?

Отже, треба всіляко намагатися, щоб на посадах пастирів і єпископів й знаходилися такі мужі, для яких померли всі плотські пристрасті, які живуть духом, які відклали всяке піклування про мирські блага, які не бояться ніяких лих, які думають лише про благо інших. Цілком відповідаючи благочестивим намірам і прагненням таких людей, їм не суперечить уже ні тіло їхнє під тиском немочі, ні дух їхній під погрозою образи. Вони не зазіхають на чуже добро, навпаки, вони охоче роздають своє власне. Вони завжди готові від чистого серця і любові вибачати і прощати ближнього, не терплячи, втім, злочинів і дотримуючись законів правосуддя.

Вони нічого не дозволяють собі протизаконного, а протизаконні дії інших

оплакують, як свої власні гріхи. Вони щиро співчують чужому нещастю, добробуту ж ближнього так радіють, наче воно становить їхнє власне благо. У всьому, що не роблять вони, показують себе перед іншими прикладом, гідним наслідування, викликаючи до себе повагу, ніхто не може дорікнути їх життя ні в чому, за що вони винні були, і за що можна червоніти. Вони намагаються жити так, щоб найчествіші душі ближніх могли пом'якшуватися і розчулюватися, коли чують із їхніх вуст благодатне вчення, виправдане ними насправді.

Вони досвідчені в молитві, бо з минулих прикладів життя пізнали вже, чого можуть просити і чого не повинні просити, і тому мають право отримати від Господа все, чого б вони не попросили, а їм особисто іноді чується відрадний глас Божий.

Такі саме мають бути пастирі і єпископи! Бо, коли і до нас хтось приходить із проханням клопотатися за нього перед тим чи іншим начальником, який на нього розгнівався і незадоволений, а цей начальник нам незнайомий, то ми одразу ж відповідаємо йому: "Ні, любий, не можна нам клопотатися за тебе перед ним, бо ми й самі не користуємося його особливим благоволінням". Якщо ж, таким чином, і людина за людину, на яку мало сподівається, не наважується заступитися, то як наважиться брати на себе клопотання перед Богом за гріхи народу той, хто не знає і не впевнений, чи заслужив він своїм життям благовоління Боже до себе самого? Або як він буде просити у Нього прощення та помилування для інших, якщо не сподівається отримати від Нього прощення та помилування для самого себе? Тут треба навіть побоюватися, щоб замість передбачуваного „залагоджування“ гріхів на спонукати Господа до більшого ще гніву через свої гріхи, бо всі ми добре знаємо, що коли за людей береться клопотати така особа, яка їм не подобається, то їхній гнів через те лише більше посилюється. Отже, хто ще не зрікся зовсім від земних пристрастей, той нехай остерігається приймати на себе звання посередника або заступника в Церкві Божій, інакше він своїм посередництвом може викликати надмірний гнів і роздратувати Верховного Суддю і замість примирення з Божественним правосуддям може знищити паству свою і розорити її. [...]

Клара Гудзик. ГРИГОРІЙ ВЕЛИКИЙ.

На початку вересня Католицька церква вшановує одного з найшляхетніших і відомих святих – Римського папу Григорія I Великого (540 – 604 роки). Цей святий шанується і православними церквами, де його називають Григорієм Двоєсловом, завдяки здатності писати у формі діалогу.

Григорій народився близько 540 року в Римі в багатій і впливовій сенаторській сім'ї. У 572 році за розпорядженням імператора Юстиніана, він став префектом (перша особа адміністративного управління) міста Риму. Після смерті батька Григорій перетворив свій палац у Римі на бенедиктинський монастир св. Андрія і усамітнився там з 12-ма своїми послідовниками. Ще шість монастирів він

заснував в Сицилії, на землях, успадкованих від батька. Незабаром папа Пелагій I висвятив Григорія в сан диякона регіонального, а папа Пелагій II відправив його, як свого уповноваженого до імператорського двору, в Константинополь. Григорій продемонстрував тоді ту незвичайну дипломатичну мудрість, яка пізніше відрізняла його діяльність – як духовну, так і світську. На римську кафедру він був обраний в 590 році.

Навіть сьогодні, через майже півтора тисячоліття, історики вважають, що це був найвпливовіший і наймудріший Папа першого тисячоліття. Діяльність Папи Григорія I була спрямована, в першу чергу, на християнізацію Західної Європи, в тому рахунку на викорінення аріанської ересі, яку сповідували тоді багато народів (вестготи, лангобарди та ін.) Йому також вдалося здійснити навернення англосаксів, заради чого він відправив до Англії 40 ченців з монастиря св. Андрія. Діяв Папа не силою чи загрозою, але, зазвичай, словом, проповіддю. Він зумів навіть укласти мирну угоду з лангобардами, які оточили Рим в 592-593 роках, що істотно полегшило становище Італії і посилило вплив Римського престолу в напівдикій тоді Західній Європі.

Важливу роль в його політичних успіхах відіграла, як пишуть сучасники, „розумна великодушність“ і врахування національних особливостей тих народів, які наверталися до християнства. Папа Григорій займався не лише хрещенням народів Західної Європи – як голова Римської області і частини Італії, він боровся з голодом та епідеміями, реорганізував використання церковної земельної власності, захищав орендарів земель від експлуатації, піклувався про бідняків, – все це сильно випереджало його час. (Візантія, в яку номінально входила тоді Італія, мало цікавилася такими проблемами.) Джерела свідчать, що цей дивовижний Римський папа захищав також права євреїв.

Сам же папа завжди відрізнявся незвичайною схильністю до аскетизму і жив бідніше і простіше майже всіх своїх підданих. Відомий Григорій I і як церковний письменник – із кінця першого тисячоліття його стали називати (нарівні з прославленими святими – Августином, Амвросієм і Ієронімом) „обраним учителем церкви“. Відразу після появи його книги „Бесіди, або діалоги про життя і чудеса італійських отців“, Григорія стали називати (особливо греки) „Двоєсловом“, тобто „співрозмовником“. Багато з його творів дійшли до наших днів і мають успіх. Це, наприклад, „Правило пастирське“ („Про пастирське служіння“), де автор всебічно і повно описує спосіб життя і діяльності істинного пастира.

„Моральні тлумачення на книгу Іова“ святого Григорія стали для середньовічної думки головним авторитетом в області релігійної етики, придатні практично для всіх можливих життєвих обставин. Григорій Великий склав також канонічний список семи смертних гріхів, який включає: похіть (хіть), гнів, заздрість, обжерливість, смуток, гординю, пожадливість. Це не найтяжчі з усіх гріхів, але, на думку автора, вони неминуче тягнуть за собою інші гріхи – набагато

важчі перерахованих.

Спискам гріхів протиставляється перелік чеснот. Гордині протиставляється смиренність; жадібності – щедрість; заздрості – любов; гніву – доброта; похоті – самоконтроль; обжерливості – помірність і стриманість. Окрім своїх літературно-проповідницьких талантів, святий Григорій відрізнявся незвичайною музикальністю і любов'ю до музики. Він створив особливу школу церковного співу, що дійшла до наших днів і відому як „григоріанський спів“ (Cantus Gregorians). Все своє життя Григорій збирав наспіви різних християнських церков і різних народів, які включив до збірки „Антифонарій“. Він так цінував і любив цей збірник, що наказав прикріпити його до вівтаря церкви св. Петра в Римі ланцюгом – як невід'ємну частину церковного життя.

Цікаво відзначити один дуже актуальний сьогодні – коли в православ'ї не вщухає боротьба за першість, за місце в диптихах – факт. Мова йде про те, що Римський папа Григорій I послідовно виступав проти титулу „вселенського патріарха“ або „вселенського папи“. Незважаючи навіть на те, що цей титул неодноразово надавався не лише патріархам Константинополя, але і римським папам. Григорій щиро прагнув до збереження єпископської колегіальності у Вселенській церкві, а не до зміцнення одностороннього авторитету Римської кафедри. І закликав „відкинути слова, що роздувають марнославство і ранять нашу братську любов“. Тому не дивно, що саме він увів у вживання один із найвідоміших титулів Римського папи: „Раб рабів Божих“ (Servus servorum Dei), тобто – Раб людей.

Знамениті і надзвичайно сучасні його висловлювання, що стосуються методів християнізації або проповідницької діяльності. Так, доручаючи своєму учневі Августину проповідувати серед англосаксів, він настійно просив його враховувати належною мірою звички тамтешніх язичників і використовувати їхні (звички) з розумом і обережністю.

Цього року Римський папа Бенедикт XVI присвятив спеціальну проповідь цій „майже унікальній фігурі, яка до цього часу є зразком як для людей Церкви, так і для світських адміністраторів. Адже Григорій Великий вже в 30-річному віці обіймав найвищу цивільну посаду префекта, а пізніше став єпископом Риму. При цьому він ніколи не змінював – залежно від посади – свій стиль життя. Навіть тоді, коли перебував, як представник Папи, при розкішному імператорському дворі Візантії, святий Григорій і там вів монастирське, просте і майже злиденне життя. І завжди пам'ятав, що він є „слуга слуг Божих“.

Помер св. Григорій в 604 році. Його мощі спочивають у Соборі апостола Петра в Римі.

"День", № 151, п'ятниця, 8 вересня 2006.

М.А. Востоков. СВ. ГРИГОРІЙ ВЕЛИКИЙ

Одним з найвизначніших Пап, пам'ять яких шанує Церква, був Григорій I, прозваний Великим, а також Двоєслова.

Він народився в Римі близько 450 року, на рубежі християнської давнини і Середньовіччя. Слушно його називати "останнім римлянином" і, звичайно, він мав величезний вплив на перехід народів з варварського стану на висоту цивілізованих народів сучасної Європи. Він заслужив звання „Великого“ силою свого характеру, своєю відданістю благополуччю Церкви й держави, своїм вельми мудрим і вмілим правлінням. Здобувши блискучу освіту, він, у 30 років від народження, був претором в Римі, але незабаром йому набрид цей світ. Він віддав своє майно на монастирі і пішов в один з семи монастирів, створених ним за статутом св. Бенедикта.

У 579 році він був посланий до Константинополя апокрисіарієм або представником Папи при Імператорі. Ця посада була дуже важкою, бо в цей самий час доводилося відстоювати першість Римського Престолу і єдність Католицької Церкви проти зростаючого честолюбства Константинопольських Патріархів і сепаратистських тенденцій Сходу. В 584 році ми вже знаходимо Григорія в Римі на посаді секретаря папи Пелагія II, після якого він успадкував Престол св. Петра 590 року, коли його обрав народ і римський клір.

Від 590 до 604 років, тобто в порівняно короткий строк свого понтифікату, він проявив надлюдську діяльність як на Сході, так і на Заході, як у сфері управління Церкви, так і в області навчання. Він був одночасно аскет, оратор, літургіст, адміністратор, верховний суддя, отець усіх вірних і "раб рабів Божих", як він сам любив себе називати.

Святий Григорій почав свою перетворювальну діяльність із перебудови папського двору. Він вилучив мирян і поставив на їхнє місце кліриків і ченців, які були його слугами й одночасно його радниками у важливих справах. Потім він зайнявся церквами Італії та Сицилії, заснував правильну ієрархію і знищив в Аквілеї схизму. Засновуючи на Євангелії своє тверде переконання, що кафедра святого Петра є непорушною скелею, на якій Христос створив Церкву Свою, він вимагав від приватних церков підпорядкування Риму. Він визначив положення єпископів щодо митрополитів. Він це зробив особливо для Африки, єпископи якої апелювали до його престолу, просячи захистити їхні права, і поклав кінець їхніх чвар для загального задоволення тим, що послав легатів. Равеннському єпископу Іоанну він заборонив носити паліуми поза богослужінням, і коли його наступник Марініан затіяв суперечку з абатом Клавдієм, він викликав їх на суд до Риму.

У той же час погляди його зверталися і на варварів, розпорошених по всій Західній Європі. В Італії він навернув до християнства ломбардів та їх королеву Теоделінду і послав проповідувати Євангеліє до африканського племені берберів,

яких вандали відтіснили до Корсики й Сардинії.

У 599 році король вестготів Реккаред написав папі Григорію з Іспанії, що він і народ його відмовляються від аріанства і повертаються в лоно ортодоксального християнства. Папа Григорій звернув свою апостольську ревність особливо на Англію і на англосаксів, які тільки-но завоювали Великобританію. Ще до того, як стати папою, він був якось раз вражений красою рабів англосаксонської раси, яких продавали в Римі, і висловив жаль, що ці англи не можуть за допомогою благодаті хрещення зробитися ангелами.

Тому, коли він став Папою, в 596 році він взяв із монастиря св. Андрія, який він заснував у власному будинку на Monte Coelius, 40 ченців і послав їх до Англії під начальством їх ігумена Августина. Кілька місяців потому, король Етельберт із великим числом підданих висловив бажання прийняти хрещення. З того часу Григорій був у постійній переписці з єпископом нової церкви Августиним, якому він передає і практичні висновки, точні та ясні, на всякі найважчі питання, що свідчать про розум ясний і глибокий. "Я вирішив, – пише він відносно англійського народу – кілька важливих питань: по перше, не слід руйнувати ідолські капища, а треба їх окропити святою водою і спорудити в них вівтарі і внести моці. Якщо ці капища міцно збудовані, то це добре і корисно, щоб вони від служби сатані перейшли в служіння істинного Бога, бо народу, бачачи, що його молитовні будинки продовжують існувати, охочіше буде в звичному їм місці молитися правдивому Богу. По-друге, кажуть про цих людей, що вони продовжують приносити в жертву биків – треба, щоб цей звичай перетворився для них в християнське свято, і щоб на день освячення храмів, а також у свята святих, моці яких будуть у них спочивати, їм як і раніше надано було будувати біля цих же церков хатини з листя, в яких вони будуть збиратися зі своєю худобою. Останніх будуть заколювати не як жертву дияволу, але для християнської трапези в ім'я і честь Бога, Якому вони будуть віддавати подяку за свою їжу. Поступаючись їм, таким чином, деяким зовнішнім задоволенням, ви їх легше приведете до внутрішньої духовної радості". Таким чином, він радив уникати будь-якого насильства. "Володарю, добротою і вченням, – говорив він – треба залучати невірних до християнської віри, а не погрозами чи залякуванням".

Святий Григорій зустрів у справі звернення англосаксів серйозну перешкоду там саме, звідки він чекав допомоги, тобто з боку кельтів і бретонців, колишніх християн уже з давніх часів, і яких англосакси відтіснили на північ Великобританії. У них були свої релігійні та народні звичаї і свій особливий обряд, але їх розділяло із новонаверненими питання не обряду або навчання, а расова ненависть. Бретонці не могли забути, що саксонець був традиційним ворогом, і католицизм його не заважало їм дивитися на нього, як на ворога. Почуття це було так сильно, що впливовий ігумен знаменитого Богородського монастиря від імені всіх казав: "Ні, ми не будемо проповідувати віру жорстокому племені цих чужинців, які

зрадницьким шляхом відняли у наших предків їхні рідні поля, а нас позбавили їхньої спадщини".

Діяльність святого Григорія не обмежувалася приєднанням Англійської Церкви. Голос його лунав і в Константинополі. Він енергійно протестував проти домагань Іоанна Постника, патріарха Константинопольського, який шукав собі титул "вселенського патріарха", як робили вже і його попередники на Сході, такі жадібні на гучні і звучні титули. "Хто сумнівається – писав святий Григорій – що Константинопольська Церква підвладна Апостольському Престолу, бо я не знаю жодного єпископа, який не був би йому підпорядкований". Із тією ж метою він звертає до імператора Маврикія наступну пророчу промову: "Ти гостриш меч варварів проти Держави".

Його дії завжди узгоджуються з його словами. Користуючись своїм правом верховного судді в церковних питаннях, він переглянув процес двох священників: Івана Халкідонського та Анастасія Лікаонійського, засуджених за ересь судом Константинопольського Патріарха. Вони апелювали до Папи, приїхали в Рим разом зі своїми обвинувачами і добилися виправдання. "Після детального дослідження на Соборі – писав св. Григорій Патріархові – ми не знайшли жодної провини священника Івана. Доповідь, представлена ним суддям, тобою призначеним, у всьому узгоджується з православним ученням. Ми скасували вирок їхній, і в своєму визначенні оголосили право віруючим і не заплямованим ересю".

У 592 році святий Григорій відновлює Адріана, єпископа Фівського і карає двох його ієрархічних начальників: Іоанна, митрополита Лариси й Івана, примаса Юстиніани. У цій самій Іллірії, майже відповідної теперішньому Балканському півострову, він намагається утвердити вчення Халкідонського Собору. Тут він діє швидше як Західний Патріарх, ніж як Папа, чому служить доказом 21 його лист. Він сповіщає митрополитів цього округу про своє призначення, він їм посилає римські паліуми, затверджує або скасовує їхні рішення, скидає їх або виправдовує, довідується про віру кліриків і матеріально підтримує єпископів, вигнаних варварами.

Одним словом, від Іспанії і до Кавказу, від Англії і до Африки він, подібно своїм попередникам і наступникам, захищає права Апостола Петра. "Петро – говорив він, – був на чолі апостольства ... Йому доручено піклування про Церкву і верховенство". Він стверджує, що Римський єпископ – голова віри, що в питаннях віри він – верховний суддя, що Римський Престол є головним у Вселенській Церкві, що Константинопольська Церква підвладна йому, як і всі інші, що без згоди і незважаючи на владу Апостольського Престолу не входить в силу жодна соборна постанова.

Таке було вчення святого Григорія про владу Римського Папи, і такого ж навчання дотримувалися завжди його наступники. Як же можна після цього говорити, що "ідеї Григорія Великого про папську владу були досить невизначені"

(Як це стверджує Православна Духовна Енциклопедія).

Діючи як істинно вселенський отець вірних, він матеріально допомагає усюди: місіонерам Англії, іллірійським єпископам, Синайським ченцям, лікарям в Єрусалимі, монастирю в Ісаврії, Олександрійському Патріархові.

У той же час він проповідує, пише, реформує римську Літургію і церковний спів, які до цього часу носять його ім'я. Його "Пастирське правило" за життя його перекладається на грецьку мову Антіохійським Патріархом Опанасом II (599-609), а його "Діалоги" півтора століття по тому Папою Захарієм (741-759). Він залишив також багато листів, бесіди на Євангеліє, на Книгу пророка Єзекіїля, на Книгу Іова і різні твори, сповнені високих аскетичних думок і православного вчення.

Не зважаючи на це, Фотій намагався видати Папу святого Григорія за прихильника сходження Святого Духа від одного лише Отця, спираючись на такі слова грецького перекладу "Діалогів": "Дух Святий походить від Отця і перебуває у Сині". Не входячи в суперечку про недоторканність тексту і про те, який сенс мають слова "перебуває у Сині", зауважимо, що в латинському оригіналі "Діалогів" читається: "Так виявляється, що Дух Утішителя вічно походить від Отця і Сина, чому Син і каже, що Він повинен піти, щоб прийшов Той, який ніколи не відокремлювався від Сина ". Утім, сходження Святого Духа від Отця і Сина стверджується Григорієм у багатьох його творах.

Таким чином, марно Фотій спирався для виправдання своєї помилки на авторитет Папи, православ'я якого визнається Церквою. Вона в таких висловлюваннях прославляє пам'ять його 12 березня: "Начальник пастирів Христа". Його вшановують як "того, хто сидить на Верховному Престолі Риму", як "путівника в священних таємниці, мудрого наступника Петра Верховного". І ще: "Святійший Пастирь, ти став наступником його завзяття на Престолі Петра Верховного". "Перша з Церков, маючи тебе в лоні своєму, наповнює всю землю піднебесну божественним потоком священного вчення."

С.В. Перевезенцев. ПОБОРНИКИ ВІРИ І НАСТАВНИКИ: СВЯТИЙ ГРИГОРІЙ ВЕЛИКИЙ

Сьогоднішню розмову з циклу „Поборники віри“ ми присвячуємо іншому великому реформатору, здійснившому, слідом за святим Бенедиктом Нурсійським, про якого ми говорили минулого разу, величезний вплив на Церкву і на свій час: а саме, святому Григорію Великому, Папі Римському.

Народився він в 540 році в знатній римській сім'ї, що дала вже Церкві двох Пап: Фелікса III, (роки правління 483-492) і Агапіта (535-536 роки). Його благочестива сім'я жила в християнському дусі: дві тітки з батьківського боку прийняли чернецтво, так само як і його мати, яка, після смерті чоловіка, пішла в монастир святого Сави, на Авентійському пагорбі в Римі. Не поступаючись нікому своєю освітою, Григорій вже з молодих років негативно ставився до світської

науки та літератури, захоплюючись читанням Святого Письма і вивченням Отців Церкви, особливо бл. Августина, св. Амвросія та Ієроніма.

Призначений в 573 році Юстином II в Префекти міста Риму, Григорій обтяжувався життям в миру і по смерті батька використав усе своє майно на релігійні цілі, засновуючи монастирі: шість у Сицилії і сьомий у Римі, на честь святого Андрія, ченцем якого він сам став. У монастирі, Григорій старанно молився і постився, внаслідок чого все життя страждав від сильних болів у шлунку. Згодом, згадуючи роки проведені в цьому монастирі, Григорій написав: „Подумки повертаюся до того життя. Тоді я зневажав все минуше і душа моя панувала над усім мінливим світу цього; душа моя, звикла думати лише про небесне, навіть серед матеріального світу, як би на крилах споглядання підносилася над темницею тіла мого“.

Біограф і полум'яний шанувальник святого Бенедикта Нурсійського, Григорій увів в засновані ним монастирі бенедиктинський статут. Всупереч схильності Григорія до аскези, святий Бенедикт висвятив його в диякони в 577 році, а Папа Пелагій II послав його своїм „апокрісіарієм“ (Апостольським легатом) у Константинополь, де Григорій домогся визнання „законним“ обрання Пелагія, але не зміг отримати допомогу проти лангобардів.

Повернувшись до Риму і ставши абатом свого монастиря, Григорій продовжив з волі Папи брати участь у справах Церкви. 5-го лютого 590 року, Папа Пелагій помер від чуми під час страшної повені, коли Тібр затопив значну частину міста. Тоді сенат, клір і народ, уражені голодом і чумою Риму, обрали Григорія в Папи. Після рішучих відмов і спроби сховатися, він вступив на папський престол, пройнятий найвищими уявленнями про обов'язки Єпископа і Папи. Політичне становище Італії в кінці VI і на початку VII століття змусило папство тимчасово відігравати політичну роль і виконувати певні державні функції.

Цьому найбільше сприяли завойовницькі прагнення лангобардів. Папа Григорій переважно виступав у ролі посередника, працюючи на користь миру, в той же час прагнучи до навернення лангобардів у християнську віру. Папа досягає своєї мети в 599 році, коли імператор укладає мир із лангобардами. Втручання Папи Григорія Великого в політичні відносини було явищем тимчасовим: у ньому не можна бачити начало світської влади пап, але воно було дуже важливим, бо розкриває зв'язок між значенням Римського Єпископа і тим, що почалося значно пізніше – його перетворенням в Государя.

Для зростання папства набагато більшого значення мала церковна діяльність Григорія Великого. Жоден із його попередників не втручався настільки систематично у справи всієї Церкви. Найбільшим впливом Папа Григорій користувався в середній і південній Італії, де назустріч його домаганням йшло тяжіння населення до Риму, особливо в місцевостях, в яких, як у Сицилії, латинські церкви були суперницями грецьких. На півночі Італії панування лангобардів

зломило опір Милану, він тепер тяжів до Папи, а єдиним серйозним противником Риму була Равенна, архієпископи якої претендували на певну незалежність.

У 595 році Папа Григорій Великий призначив архієпископом Равенни свого друга, римського пресвітера Марініана. Зазвичай, Григорій Великий, не загострюючи розбіжностей, втручався у справи церков всього Заходу, керуючись інтересами загальноцерковним, але не забуваючи про значення папства і його зміцнення. Прекрасно усвідомлюючи, що східна Імперія не була в змозі впоратися з проблемами Риму й Італії загалом, Григорій Великий взяв на себе роль захисника населення, ввіреного його пастирській турботі. Головна ж його пастирська діяльність ґрунтувалася на проповіді Слова Божого, яку він вважав першим обов'язком Єпископа, а також на заохоченні чернечого життя, з нагадуванням священникам про їх головну обов'язки і про необхідність свідцтва святого життя.

Місіонерське завзяття Григорія Великого спонукало його поширити свою діяльність далеко за межі древніх кордонів Імперії, сприяючи, наприклад, зустрічі між християнством і населенням німецького світу. Таким чином, він досяг відмови від аріанської ересі короля Агілульфа і зумів організувати молоду англійську Церкву, пославши до Англії місіонера Августина, який згодом став примасом цієї Церкви. У Іллірії Григорій продовжив римську політику, відстоюючи перед Константинополем зв'язок цієї провінції з Римом.

Папа надавав особливе значення розвитку системи римських вікаріатів: скрізь, де тільки було можливо, він встановлював вікаріїв, митрополитів, обдарованих „паліями“, які й були заступниками Папи. Реально, святий Григорій Великий пішов далі своїх попередників, але формально він стояв за ними, менше підкреслюючи папське верховенство. Він вважав себе „рабом рабів Бога“ і був сповнений свідомості високого значення „служіння“ Римського Єпископа, якому „доручена турбота про всю Церкву“.

Святий Григорій Великий зробив величезний вплив на все Середньовіччя своїми творами. Його погляди визначили догматику Середніх Віків, але вони виявили також глибоке падіння богословської думки. Особливий вплив на наступні століття мали його праці, що виражали його пастирську діяльність і його ідеали чернечого життя. Збірки листів становлять важливу частину його літературної творчості, але великий інтерес викликають також такі його твори, як „Проповіді“, „Пастирське правило“ і „Діалоги“, що складають чотири томи, їх яких другий містить життє святого Бенедикта Нурсійського. У плані літургійному, ім'я Папи Григорія пов'язано із заснуванням „Скола канторум“ і з відомим співом, названим „григоріанським“, на честь цього великого Папи.

В одній з його проповідей про пророка Єзекіїля ми знаходимо таке визначення проповідника: „Коли Господь посилає когось на проповідь, Він називає його „вартою“. І справді, варта завжди стоїть на піднесеному місці, щоб із далека бачити все те, що може статися. Той, хто стоїть насторожі в народі Божого, у

своєму житті повинен знаходитися на висоті, щоб приносити користь своєю передбачливістю.“

Але в творах святого Григорія Великого зустрічаються і такі сторінки, в яких проступає туга за монастирським життям: „Зрозуміло, що коли я жив у монастирі, я вмів стримувати свій язик від зайвих слів і розумово перебувати в стані майже безперервної молитви. Але з того часу, як на мої плечі поклали тягар пастирського служіння, я позбувся звичайної зібраності душевної ...

Який же я вартовий, я, який замість того, щоб працювати, стоячи на горі, ще покоюсь у своїй немочі і лежу? Проте, Творець і Викупитель людського роду має владу дарувати мені, недостойному, піднесений приклад життя і красномовство, так що з любові до Нього, я невпинно говорю про Нього, не шкодуючи самого себе“. Помер Папа Григорій Великий в 604 році.

Воістину, Григорій, справедливо прозваний Великим, здійснив вилив на життя народу Божого живим потоком євангельського Слова. Голос його продовжує звучати в християнському світі, і не випадково він шанується, поряд зі святими Амвросієм, Августином і Ієронімом, одним з чотирьох великих Отців західної Церкви.

Питання для самоконтролю студентів:

1. Назвіть педагогічні твори папи Григорія Великого.
2. Для чого папа Григорій створював виховальні ситуації?
3. Яке було призначення шкільної реформи початку VII століття?
4. Як мислив папа Григорій складові компоненти освіти для ченців?

КАРОЛІНГСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ. АЛКУЇН ЙОРКСЬКИЙ.

Від автора-укладача. В історії філософії і педагогіки Алкуїна вважають засновником європейської шкільної традиції і схоластики, хоча це не зовсім відповідає істині. Основи церковного шкільного знання ми були закладені теорією та практичною діяльністю Северина Боеція та Магна Флавія Кассіодора, дещо змінені та закріплені церковною реформою папи Григорія I Великого, доповнені структурою знань Исидора Севільського для практичної діяльності кафедральної школи, вдосконалені на практиці єпископом Егбертом Йорським, учителем Алкуїна.

Флакк Альбін (Алкуїн, 730-804 роки), улюблений учень Егберта Йорського, не був винахідником чогось принципово нового. Народившись недалеко від Йорку (Нортумбрія) в знатній англосаксонській родині, він отримав найфундаментальнішу для тих часів освіту, тим більше, що його вчителем був сам єпископ Егберт. Він досконало вивчив тривіум і квадріум (перший і другий шкільні рівні) і блискуче склав іспит у присутності найвищих церковних осіб Нортумбрії, серед яких були Єпископи Егберт і Еанбалд.

У Пармі вченому довелося зустрітися з Карлом Великим і ця зустріч суттєво змінить останні два десятиліття його дещо одноманітного життя, зробивши їх найплототворнішими. Після бесіди з Алкуїном він був дуже вражений всебічною освіченістю вченого та його загальною ерудицією. Наступного дня Карл запрошує і навіть умовляє Алкуїна на службу до свого палацу.

При палаці Карла при участі Алкуїна відкрили особливу школу — „Палаціум“, де готували кадри для управління державою. У Палаціумі для юридичної підготовки дітей короля та підлітків зі знатних родин Алкуїн розробив спеціальну навчальну систему. Тут професійно вивчали римське право: „Інституції“ Гая, а також „Презумпції невинуватості.“ Окреме місце займала п'ята книга з „Етимологій“ Ісидора Севільського — „Про закони і часи.“ Окрім дослідження діяльності легендарних законодавців усіх часів розглядалися загальні розділи законодавства: цивільного, природного, сімейного, зародки процесуального тощо. Алкуїн спонукає Карла до будівництва собору в Ахені та єпископальної школи при ньому на зразок Йорської. Саме під його впливом за наказом короля був побудований костел в Ахені.

Ахен відвідували освічені люди з усіх кінців неписьменної Європи, щоб запропонувати свої знання і вміння. Великою заслугою Карла можна вважати збирання античних рукописів. Вони переписувалися в спеціально організованих Алкуїном скрипторіях (спеціально облаштованих чернечих кімнатах Ахенського собору для переписування Святого Письма з ілюстраціями та вичинки й обробки шкіри). Тут працювали ченці, які виробляли особливий почерк – заокруглений і каліграфічний (каролінгський мінускул). Рукописи тих часів ставали художніми та й до наших днів вважаються великою мистецькою цінністю.

Біля 800 року Алкуїн повністю усамітнюється в Турському монастирі. Однак, до кінця свого життя він не припиняє листування з королем Карлом та своїми друзями по Академії і Палаціуму.

Алкуїн. Лист до Карла Великого (796 рік)

... Ніколи Бог не забував нагороджувати за добру волю і добрі зусилля: тих, хто багато працює, згідно з Божою волею, він буде нагороджений у царстві небесному. Час цього життя швидко летить і не повертається ніколи; але могутнє милосердя Боже подбало про рід людський і визначило йому працювати короткочасно, а нагороджуватися вічно. Тому час земного життя для нас дорогоцінний: не втратимо через недбалість тієї вічної нагороди, якою ми можемо досягти короткочасним добродійним життям. Та не полюбимо ми чогось минушого на землі так, як можна буде лише на небі любити те вічне блаженство: хто бажає досягти його там, повинен тут заслужити добрими справами. Всякому без відмінності відкриті ворота царства небесного, але увійде в них лише той, хто стане

перед ними з численними плодами добрих справ.

Я ж, Флакк, згідно вашій волі і вашим переконанням, працюю тепер під покровом св. Мартіна над тим, щоб одних медом священного писання інших напувати, напувати чистим старим вином стародавньої науки: одних я починаю жити яблуками дієтичних тонкощів, а деяких намагаюся просвітити наукою про зірки з вершини якого-небудь найвищої будівлі. Працюючи багато над чим для того, щоб виховати багатьох на користь св. божої церкви для прикраси вашої імператорської влади (*imperialis regni vestri*), я дбаю, та не буде марна милість до мене всемогутнього Бога, і щедрість вашого благодушності та не буде безплідна.

Та мені, вашому незначного рабу, бракує ґрунтовних навчальних посібників (*exquisitores eruditionis scholasticae libelli*), які я мав на батьківщині по доброму і благочестивому старанню мого наставника, а деякі придбав своїм власним потом. Кажу ж про те вашій високості в надії, чи не буде завгодно вам при вашому прагненні до всякої мудрості, щоб я послав деяких зі своїх учнів привезти нам звідти найнеобхідніше і пересадити таким чином квіти Британії до Франції: нехай сади ростуть не в одній країні Йорка (*in Eubogica*), нехай і в околицях Тура (*in Turonica*) з'явиться рай з плодами яблунь, нехай зефір колише сади річки Луари, і потечуть аромати, і знову повторяться, що сказано в Пісні Пісень, звідки я і запозичив своє порівняння: "Нехай прийде мій коханий в свій сад і скуштує плоди своїх яблунь". І скаже своїм учням: "Їжте, друзі мої, пийте і впивайтеся, дорогі. Я сплю, але серце моє не спить" (Пісня Пісень 5:1,2). Або ось ще відозву пророка Ісайю, що спонукає до вивчення мудрості: "Всі стражденні приходите до джерела: і ви, що не маєте срібла, поспі-шайте, беріть і їжте: приходьте, беріть, без срібла і молоко і вино" (Іс. 55:1).

Вашим благородним прагненням не злукавив, як на кожній сторінці Священного Писання ми переконуємося до вивчення мудрості: ніщо не веде так до блаженного життя, ніщо не буває приємніше для вправи, ніщо не діє сильніше проти вад людських, ніщо не може бути похвальнішим, як велика Гідність людини; а за виразами філософів ніщо так не необхідно для управління народом, для влаштування життя за правилами моральності, як саме мудрість, порядок і наука. Ось тому-то наймудріший Соломон віддає всьому цьому хвалу, кажучи: "Мудрість краще всіх коштовностей, і ніщо бажане не може зрівнятися з нею. Вона звеличує смиренних, що вищий Бог прикрашає. Нею царі правлять, і законодавці стверджують" правду. Нею князі панують і сильні творять суд; блаженні, інші зберігають шляхи її і щодня стоять на варті біля її воріт" (Притчі 8:11 і їв.).

Я завжди переконував, государів, королів, юнаків, що знаходяться при дворі вашої величності, всіма силами вивчати витoki такої мудрості, і щоденними трудами засвоювати їх, бо мудрість надає послуги і тому, хто в квітучому віці, робить його гідним досягнення поважної сивини, і мудрістю ж можна досягти вічного блаженства. Я ж не втомлюся сіяти насіння мудрості за допомогою свого

невеликого розуму (*ingenioli*) між вашими слугами і в цій країні, пам'ятаючи відому думку: "На ранок посіваю насіння твоє, і ввечері та не зупиниться рука твоя, бо не знаєш, що краще зійде: те чи інше. А якщо обоє зійдуть, тим краще" (Екклез. 11:6).

На ранку мого життя в квітучу епоху віку я сів в Британії. Тепер же, ввечері, коли починає в мені висихати кров, я не перестаю сіяти у Франції. І якщо Богові буде завгодно, я бажав би, щоб обидва посіви зійшли. Для мого розбитого тіла залишається втішатися словами св. Ієроніма, висловленими в його листі до Непотіану: "У старців змінюються майже всі тілесні сили, і лише одна мудрість зростає, коли все інше почало вже вмирати" (Піс.52). Трохи нижче він додає: "Старість тих людей, які наставляли свою юність чесною працею і вдень і вночі думали про Бога, з віком робиться вченою, від практики досвідченішою, з плином часу вона пожинає солодкі плоди свого вивчення древніх". У цьому листі про "похвалу мудрості і заняттях стародавніми письменниками" кожен, хто забажає, може прочитати і зрозуміти, до якої міри стародавні дбали про прикрашення себе мудрістю у почесному віці. <...>

Переклад із латини. Стасюлевича М. М. Історія середніх віків. – Т. 2. Спб., 1906. – С. 72-74.

[Інший] лист до Карла Великого

... Ось той порядок, на мою думку, якому має слідувати в повчанні вірі людина доросла, і який був встановлений блаженним Августином в книзі, "Про навчання оголошуваних" (*De catechizandis rudibus*). Спочатку людина наставляється на безсмертя душі, в майбутньому житті, на відплату добрих і поганих справ перед вічністю. Потім їй пояснюється, за які гріхи та злочини які призначені вічні муки з дияволом, і за які добрі справи і благодіяння досягається нескінченна слава з Христом.

Після того слід дуже ретельно навчати вірі в св. Трійцю та викласти про пришествя в цей світ Сина Божого, Господа нашого Ісуса Христа, для порятунку роду людського. Нарешті, дух новачка повинен зміцнитися в таїнстві Його страждань, у правді воскресіння і славі вознесення на небо, і в майбутнє Його пришествя для суду над всіма людьми, і у воскресінні наших тіл, й у вічність, як ми сказали, мук для грішників і нагород для праведних.

За час приготування і зміцнення в такій вірі, людина повинна бути хрещена. І таким чином слід свого часу давати якомога частіше євангельські настанови, старанно їх проповідуючи, поки не зміцніє людина і не зробиться достойним пристанищем для Духа святого, і хай буде Син божий в справах милосердя так само здійснений, як досконалий Отець, який і царює у найдосконалішій трійці і Преблагословенній єдності, Бог і Господь на віки віків. Амінь.

Алкуїн. Про святих і святих Церкви Йоркської.

.. . Вчений Ельберт напуває закрубілі уми прямо з джерела різних наук; одним він намагався повідомити мистецтво і правила граматики, перед іншими піднімав хвилі риторики, інших вправляв в дебатах судових, інших в піснях Аонії. Багато навчалися у нього грати на флейті Касталії або ударяти ногою по вершині Парнасу, інші знайомилися через нього з гармонією небесного зводу, шляхами сонця і місяця, п'ятьма поясами полюса, сьомома планетами, законами перебігу зірок: їх сходом і заходом, рухом моря, землетрусами, природою людини, звірів, птахів і всього населення лісів; він розкривав перед ними різні якості і поєднання чисел: навчив з достовірністю вираховувати час паски, і особливо пояснював таємниче в Св. Письмі.

Переклад із латини Стасюлевича М. М. Історія середніх віків. – Т.2. Спб., 1906. – С. 79.

Алкуїн. РОЗМОВА ПРО СПРАВЖНЮ ФІЛОСОФІЮ.

Учень. О, премудрий наставнику, ми чули від тебе, що філософія є наставниця всякої чесноти і вона одна, між усіма тимчасовими багатствами, ніколи не залишала в бідності свого володаря. Ми зізнаємося, ти пробудив нас такими промовами до досягнення вищого благополуччя; ми бажаємо тепер знати, в чому полягає її суть і якими сходами можна піднятися до неї. Наш вік ще ніжний, і якщо ти нам не подаси руки, ми не зійдемо одні. Ми розуміємо, що душа наша мітиться в серці, як очі в голові. Але очі можуть розрізнити ясно предмети лише за допомогою сонця або якого-небудь іншого світла. Кожен знає, що без світла ми й з очима залишалися б у темряві. Точно також і мудрість буває доступна нашій душі, коли хтось на неї проллє світло.

Учитель. Ви зробили, мої діти, хороше порівняння душі з очима. Але Той, "хто просвічує кожну людину, що йде в світ" (Іоанн 1:9), просвітить ваші думки, і для сприйняття філософії, яка ніколи, як ви сказали, не залишала свого володаря жебраком.

Учень. Знаємо, наставнику, знаємо напевно, що просити треба у Того, хто подає щедро і нікому не перешкоджає. Але нас потрібно наставити і вести під руку, доки не розвинеться в нас сила. Звичайно, кремень має в собі вогонь, що вискакує при ударі, як і розум людини розкриває світло науки; але поки на нього не посиплються удари обізнаної людини, іскра буде також переховуватися, як вона ховається в кремені.

Учитель. Мені легко буде показати вам шлях до мудрості, коли ви полюбите її для Бога, заради душевної чистоти, заради пізнання істини і заради її самої, а не заради людської слави, тимчасових нагород і брехливих зваблень багатствами. Хто

більше любить останнє, тим він далі блукає від світла науки: так, п'яний не може переступити порога свого ...

Учень. Веди ж нас, жени і приведи божественними шляхами розуму на вершину досконалості; хоча і нерівним кроком, але ми підемо за тобою.

Учитель. О, людина – це розумна тварина, безсмертна кращою своєю частиною, образ свого Творця. Скажи, людино, навіщо ти втрачаєш свої багатства і намагаєшся придбати чужі? До чого ти шукаєш внизу і не дивишся вище?

Учень. Але що своє, і що чуже?

Учитель. Чуже – що шукається поза, як, наприклад, накопичення багатств; своє – що всередині, пошуки до розуміння знань. Чому ж тоді, о смертні, ви шукайте поза, коли маєте те, що шукаєте, всередині себе.

Учень. Ми шукаємо щастя.

Учитель. Добре робите, якщо шукайте постійного, а не минушого. Подивіться, якою гіркотою окроплене земне щастя; нікому воно не дістається цілісним, нікому воно не залишається вірним, тому що в цьому житті немає нічого незмінного. Що прекрасніше світу? Але й він затьмарюється від часу мороком. Що гарніше влітку квітів? Але і вони гинуть від зимового холоду. Що легше здоров'я тіла? Але хто користується ним постійно? Що приємніше спокійного світу? Але вибухи сумних чвар і його порушують.

Учень. Ми ніколи не сумнівалися в тому, що все це так і буває, як ти сказав. Але, скажи, чому це так?

Учитель. Щоб із великого ви пізнали мале.

Учень. Яким чином?

Учитель. Якщо небо і земля, якими всі милуються і користуються, у постійних змінах, то що вимагати від інших минущих речей? І до чого любити те, що не може залишатися з нами. До чого слава, почесі, багатства? Ви читали про багатства Креза, славу Олександра, велич Помпея? А що з усього цього може допомогти засудженим на погибель? ... Набагато краще прикрашати себе всередині, ніж із зовні, і просвіщати безсмертну душу.

Учень. Які ж можуть бути прикраси душі?

Учитель. Насамперед мудрість, і до її отримання я переконую вас прагнути.

Учень. Звідки ж ми знаємо, що мудрість вічна? І якщо все перераховане тобою минуше, то чому ж і наука не може пройти?

Учитель. Чи думаєте ви, що душа безсмертна?

Учень. Не лише думаємо, але і напевно знаємо.

Учитель. А мудрість прикрашає душу?

Учень. Без сумніву.

Учитель. Отже, вони обидві безсмертні, і душа, і мудрість. Ось, багатства часто залишають людину, і почесі зменшуються; хіба ви цього не бачили?

Учень. Ми бачимо, що навіть і могутність держав не вічна.

Учитель. Що ж означають багатства без мудрості?

Учень. Те ж, що й тіло без душі, як сказав Соломон: "Що приносять дурному його багатства, коли він не може купити на них розуму?"

Учитель. Чи не мудрість піднімає смиренного, і жебрака піднімає, щоб посадити його над царями, і підтримує престол слави?

Учень. Все це так, але вона широка, і важко її придбати.

Учитель. Але який воїн увінчається без битви? Який хлібороб без праці добуває хліб? Хіба не знаєте старого прислів'я: корінь навчання гіркий, але плоди його солодкі ...

Учень. Покажи ж нам перші щаблі мудрості, щоб Божою і твоєю допомогою ми могли після перейти від нижчих до вищих.

Учитель. Ми читаємо в Соломона, вустами якого говорила сама мудрість: "Мудрість сотворила свій дім і вирубала для нього сім стовпів". Хоча власне цей вислів відноситься до божественної премудрості, яка збудувала собі в невинній утробі будинок, тобто тіло, і підкріпила його сім'ю дарами Духа святого, це і є церква, прославлена тими дарами, але й книжкова мудрість (*sapientia liberalium literarum*) точно також стверджується на семи стовпах, і не інакше можна довести до досконалості своє пізнання, як піднявшись на ті стовпи або, краще сказати, щаблі ...

Учень. Веди ж нас і визволи коли-небудь із нори невігластва, щоб ми могли сісти на гілки мудрості, даної тобі Богом. Звідти ми побачимо світло правди, покажи ж нам, як ти обіцяв, сім ступенів науки.

Учитель. Тих ступенів, про які ви запитуєте, сім, і якби для осягнення їх ви виявили таку ж спрагу, яку тепер показуєте для того, щоб поглянути на них; – ось вони: граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, музика і астрологія. Над ними потрудилися всі філософи, ними вони просвітили, перевершили славою царів і вихваляють на вічні часи; цими ж науками святі наставники і захисники нашої католицької віри брали гору над усіма єретиками під час публічних диспутів із ними. Хай по ним пройдесть і ваша молодість, мої люб'язні діти, поки більш зрілий вік і нові душевні сили не дозволять вам приступити до вершини всього – Священного Писання. Озброївшись таким чином, ви виступите після нездоланими захисниками і захисниками істин віри.

Переклад із латини. Стасюлевича М. М. Історія середніх віків. Т. 2. Спб., 1906, С. 84-86.

Алкуїн. СУПЕРЕЧКА ШЛЯХЕТНОГО ЮНАКА ПІПНА З АЛЬБІНОМ СХОЛАСТИКОМ.

„1. Піпін: Що таке літера? – Алкуїн: Сторож історії.

2. Піпін: Що таке слово? – Алкуїн: Зрадник душі.

3. Піпін: Хто народжує слово? – Алкуїн: Язык.
 4. Піпін: Що таке язык? – Алкуїн: Батіг повітря.
 5. Піпін: Що таке повітря? – Алкуїн: Зберігач життя.
 6. Піпін: Що таке життя? – Алкуїн: Щасливим радість, нещасним горе, очікування смерті.
 7. Піпін: Що таке смерть? – Алкуїн: Невблаганний кінець, невідомий шлях, для живих ридання, виконання заповіту, хижак людей.
 8. Піпін: Що таке людина? – Алкуїн: Раб смерті, подорожній, що проходить повз, гість в своєму домі.
 9. Піпін: На що схожа людина? – Алкуїн: На плід.
 10. Піпін: Як розміщена людина? – Алкуїн: Як лампада на вітрі.
 11. Піпін: Чим вона оточена? – Алкуїн: Шістьма стінами.
 12. Піпін: Якими? – Алкуїн: Зверху, знизу, спереду, позаду, справа і зліва.
 13. Піпін: Скільки в неї супутників? – Алкуїн: Чотири.
 14. Піпін: Які? – Алкуїн: Жар, холод, сухість, волога.
 15. Піпін: Скільки є нею відбувається? – Алкуїн: Шість.
 16. Піпін: Які саме? – Алкуїн: Голод і ситість, спокій і праця, активність і сон.
- Стасюлевич М.М.. История средних веков: 3-е изд. – Т. 2. Спб., 1906. – С. 86-88.

Із трактату Алкуїна „ПРО РИТОРИКУ ТА ЧЕСНОТИ“, написаного у формі діалогу між Алкуїном (Альбіном) і Карлом Великим

Альбін: – Легше і розумніше користується мовою той, хто озброєний наукою і звичний до вправи. Адже мова всім дана від природи, але правильна мова дає деяким велику перед усіма перевагу.

Карл: Ти добре говориш, вчителю, адже й у всьому нашому житті науки приносять користь, а досвід – силу. Тому виклади нам правила науки риторики, бо навіть потреби повсякденних занять змушують нас управлятися в цьому мистецтві. Перш за все скажи, скільки розділів містить риторика?

Альбін: Мистецтво риторики складається з п'яти розділів: ... перше – знайти, що сказати, друге – розташувати знайдене, третє – розташоване поділити в слова, четверте – утримати в пам'яті знайдене, розташоване і прикрашене словами і, нарешті, найважливіше – вимовити все, що запам'ятав .

ЕНХІРІДІОН, або про граматику

Були в школі наставника Альбіна два учні, один Франк, інший Сакс, ще недавно вступили в густі хащі граматики; тому вони й вирішили вивчати на пам'ять деякі з її правил за допомогою питань і відповідей.

І спочатку франк звернувся до Сакса: Ну, Саксе, відповідай на моє запитання, бо ти старше мене літами: мені чотирнадцять, а тобі, я вважаю,

п'ятнадцять років. – На це відповідав Сакс: Добре, але з умовою, якщо ти не запитаєш зверхньо. Краще я звернуся до наставника.

Учитель зауважив: Я схвалюю, діти, ваш намір і охоче допоможу вам. Але спочатку скажіть, із чого, ви думаєте, має розпочатися ваша бесіда?

Учні. Із чого ж, пане наставнику, як не з букви?

Учитель. Це було б правильно, якби ви не згадали перед тим про філософію. Розмову має почати з дослідження про звук, заради якого винайдені букви; а ще перед тим маємо поставити запитання: яким чином взагалі повинна пройти ця бесіда (*disputatio*)?

Учні. Це вже ти, наставнику, поясни нам, будь ласка, сам: зізнаємося, ми зовсім не знаємо, в якому порядку треба вести бесіду.

Учитель. Кожна розмова і бесіда (*collocutio disputatioque*) повинні складатися з трьох частин, які постають у предметах: 1) про речі (*res*), 2) про її сенс (*intellectus*) і 3) про її назву (*voces*). Річ є те, що ми сприймаємо розумом душі; сенс – те значення, яке ми надаємо речам; назву, – як ми бажаємо досягнути річ; для назви речей, як я сказав, були винайдені літери.

Учні. Так як ти пояснив нам порядок бесіди, то, будь ласка, поясни і різні форми назви речей.

Учитель. Є чотири роду проголошення назв: *articulata*, *inarticulata*, *literata*, *illiterata*. *Articulata* називаються ті, які в поєднанні один з одним представляють сенс, наприклад, *Anna virumque cano* etc. *Inarticulata*, які не представляють ніякого сенсу, як, наприклад, *crepitus mugitus*. *Literata*, – які можуть бути написані; *illiterata* – яких не можна написати.

Учні. Звідки походить слово *vox*, назва?

Учитель. Від дієслова *vocare*, називати. Ось все, про що ви запитували. Тепер, діти, починайте з літери, *litera*.

Франк. Скажи мені колись, Саксе, звідки походить слово *litera*, буква?

Сакс. Я думаю, що *litera* є скорочена форма від *legitera* (*leg* + *itera*) і означає те, що буква служить для читаючих (*legentibus*) шляхом (*iter*).

Франк. Дай визначення літери.

Сакс. Буква є найменша частина вимовленого звуку.

Учні. Чи немає, наставнику, іншого визначення літери?

Учитель. Є, але в тому ж сенсі: літери є неподільною, бо мова складається з частин, частини зі складів, і склади поділяються на букви, але букву розділити не можна.

Учні. Чому букви називаються елементами?

Учитель. Бо, як елементи у своєму поєднанні складають тіло, так промовлені разом літери утворюють звук.

Франк. Уяви мені, товаришу, поділ букв.

Сакс. Букви бувають приголосні і голосні, і приголосні поділяються на

півголосних й німі.

Франк. На чому ґрунтується такий поділ?

Сакс. Голосні вимовляються окремо й самі утворюють склад; приголосні ж не можуть бути ні вимовлені, ні скласти слова.

Учні. Чи немає, наставнику, іншого підстави такого поділу?

Учитель. Є: голосні становлять душу, а приголосні – тіло; душа приводить в рух і себе, і тіло, тіло ж нерухоме і бездушне. Такі бувають приголосні без голосних: вони можуть бути написані самі по собі, але не можуть бути без голосних вимовлені і не мають сенсу ...

Франк. Яка різниця між півголосних і німими?

Сакс. Наскільки півголосні поступаються голосним, настільки вони перевершують німі літери: півголосних починаються голосною буквою і повертаються до неї, тому вони благозвучні, і тому набагато частіше вираження закінчуються півголосних, а не німими. Німі ж виходять від себе і закінчуються голосно, тому вони і не благозвучні.

Франк. Я пам'ятаю, на підставі Доната, в кожній букві треба звертати увагу: 1) на її назву (nomen), 2) фігуру (figuram) і 3) властивість (potestatem). Про назви і фігурах не будемо говорити, скажи мені про властивість і почни з голосних.

Сакс. У латинян голосних п'ять, бо шоста голосна Y запозичена для грецьких слів, як і згодна Z. ...

Франк. Чи не мають деякі з приголосних особливої властивості?

Сакс. Мають, бо в кожній є своє властивість, назва і фігура; деякі ж з них, плавні, зовсім втрачають властивість приголосних; навіть змінюють в прозі наголос.

Франк. Які саме?

Сакс. L, R, M, N. Навіть і S має особливу властивість. H – є знак придиху. X і Z – подвійні букви. Втім, я вважаю, що міркування про все це належить тонкошам метрики, якої ми ще не навчалися, а тому не питай мене про це; перейдемо краще до питання про склади ...

Переклад з латини. Стасюлевича М. М. Історія середніх віків. – Т. 2. Спб., 1906. С. 86-88.

Алкуїн. ІЗ ЛИСТА ДО КОРОЛЯ НОРТУМБРІЇ ЕТЕЛЬРЕДА 793 РОКУ

Король так називається за родом свого правління, і той король, хто керує своїми підданими добре, він отримає стократ від Господа Бога нашого і увійде в Царство Небесне.

Дві сили, які керують світом: священна влада пап і королівська влада. Влада священників, зрозуміло, більша і важливіша, бо вона змушує государів людських тримати відповідь перед вищою Божественним судом, і тому

правителі повинні схилити свої голови перед тими, кому довірені обов'язки божественні. Духовна володіє ключем до Царства небесного, а світська володіє мечем для покарання порушників закону. Він теж віддає перевагу "сакральній" владі: "Миряни – це захисники служителів божих на землі", а останні, в свою чергу, захистять перших перед Господом.

Питання для самоконтролю студентів:

1. Який внесок Алкуїна у європейську освіту?
2. Які ви можете назвати твори Алкуїна?
3. Що собою представляла палацова Академія Карла Великого?
4. Яку роль відігравала літургія в педагогічній системі Алкуїна?
5. Чим можна пояснити освіченість монахів Ірландії?

С.В. Перевезенцев. АЛКУЇН

У VI-XI століттях християнство поширюється по території всієї Європи, стаючи офіційною, державною релігією практично у всіх європейських країнах. Нерідко навернення в нову віру якихось племен передувало їхнє приєднання до тієї чи іншої європейської держави. Настільки ж частими були факти насильницької християнізації, пов'язані із захопленнями племінних територій, що не входили ще до жодної держави. Так, насильницької християнізації піддавалися племена прибалтійських слов'ян, які довгий час чинили опір експансії сусідніх з ними німецьких країн.

У цей час наймогутнішими і впливовими церковними організаціями в Європі стають Східна і Західна Церкви. Обидві вони з однаковим завзяттям вели боротьбу з язичницькими релігіями різних племен. У цьому сенсі можна сказати, що християнські Церкви прагнули до знищення язичницьких культів і багато в чому їм це вдалося – багатий світ язичницької культури і міфології був у результаті витіснений міфологією і культурою християнською. Однак саме язичництво було настільки вкорінене в свідомості людей, що довгий час християнство співіснувало з язичництвом, поступово пристосовуючи його до своїх вимог, а окремі прояви язичницьких вірувань та обрядів збереглися у багатьох європейських народів до цього часу. Також наполегливо викорінювалися і еретичні християнські вчення, які поширені в Європі, наприклад, аріанство.

Але поступово все більше посилювалися розбіжності і між Східною і Західною Церквами. З одного боку, це було пов'язано з їх боротьбою за політичне домінування в європейських державах. З іншого боку, – з особливостями самосвідомості тих народів, які потрапляли в сферу впливу Константинополя і Риму. Наприклад, східним і південним слов'янським племенам ближче виявилось християнство в тому вигляді, як його розуміли на Сході і в них воно утвердилося у вигляді православ'я. А німецьким племенам – західне християнство, яке й понині

існує в його римсько-католицької версії.

І саме християнство, яке було по суті позанаціональною релігією, виявилось в підсумку пристосованим до різних національних особливостей тих чи інших народів, що значною мірою вплинуло на остаточний розкол між християнськими Церквами, що стався в 1054 р.

Протягом VI-XI століть на Сході та Заході формується різна християнська догматика. Римсько-католицька Церква взагалі визнає принцип догматичного розвитку, згідно з яким Церковні Собори мають право приймати нові догмати. Православна Церква не приймає цього вчення.

Вже говорилося, що на Заході Нікейсько-Царгородський Символ віри був доповнений поняттям "Філіокве", тобто визнанням того, що Дух Святий походить не лише від Бога-Отця, але "і від Сина". Крім того, аж до XX століття в католицькій Церкві приймалися й інші догмати, не визнані в православ'ї: догмати про чистилище (1439 р.), про запас добрих справ, про непорочне зачаття Богородиці (1854 р.), про тілесне вознесіння Богородиці на небо (1950 р.).

По-різному розумілися й окремі культові обряди. У католицтві, наприклад, утвердився обряд причащення (тобто прилучення віруючого до тіла і крові Христа) в тому вигляді, що звичайні віруючі причащаються лише хлібом, а священники хлібом і вином (хліб – символ тіла Христа, а вино – символ Христової крові). І взагалі, на Заході християнство сприймалося більш ієрархічно, адже сам обряд причастя підкреслює, що священники – це "наближені" до Бога люди, що володіють якимись властивостями, недоступними простим смертним.

Із цим пов'язаний і той факт, що протягом кількох століть церковні служби в католицьких церквах велися латинською мовою, Біблія дозволялася до публікації та поширення теж лише в латинському перекладі, незалежно від того, знає латину місцеве населення тієї чи іншої країни чи ні. Вважалося, що християнські істини можуть бути повністю доступні лише обраним.

У православ'ї церковні служби дозволялося вести на місцевих мовах, і Біблія досить рано переводилася на мови тих народів, серед яких вона поширювалася.

І сама Римсько-католицька Церква була організована на жорстких ієрархічних засадах, із повним підпорядкуванням всіх священників своїм вищим церковним керівникам. Вищу владу мав римський папа. І не дарма в католицтві був прийнятий догмат про непогрішимість римських пап (остаточно затверджений в 1870 р.).

Римсько-католицька Церква, у повній відповідності з ученням Аврелія Августина, завжди претендувала на повний політичний контроль над світськими державами. Середньовічна історія Західної Європи наповнена постійною боротьбою римських пап зі світськими государями, з метою їхнього підпорядкування владі Церкви.

Західна, Римсько-католицька Церква взагалі часто зверталася до войовничих

методів затвердження християнської віри. Для цієї мети, поряд зі звичайними чернечими організаціями, були створені військово-чернечі ордени, які були потужною воєнізованою силою католицизму. У православ'ї таких організацій не було, бо вважалося, що ченцям заборонено навіть торкатися до зброї.

На Сході і Заході склалося різне розуміння і самої суті християнського віровчення. У православ'ї зверталася увага більшою мірою на релігійно-містичні способи осягнення Бога, бо вважалося, що розуміння Божественних істин недоступне розуму. В католицизмі ж досить рано виникає переконання в тому, що справжнє пізнання Бога неможливо без допомоги розуму, а, отже, без допомоги науки. Тому, на основі праць Отців Церкви, протягом VI-XIII ст. в Римсько-католицької Церкви відбувається раціоналізація християнського віровчення, коли догмати віри обґрунтовуються за допомогою науки, і, найперше, з допомогою філософії. Так виникла "схоластика".

Слово "схоластика" походить від грецького "sholia" – школа. Тому, іноді, схоластику іменують "шкільною філософією". Схоластика – це основний релігійно-філософський напрям у католицькій Церкві в IX-XV століть.

Мета виникнення схоластики – упорядкувати і зробити доступною християнську догматику, бо широке поширення християнства зажадало, з одного боку, досить великої кількості священиків, а з іншого – максимального спрощення догматики для її полегшеного сприйняття звичайними віруючими. Християнське віровчення починає викладатися в західноєвропейських навчальних закладах, а з появою університетів (XIII ст.), Богословські факультети в них вважаються головними.

Основним засобом впорядкування християнської догматики була визнана філософія. Теологи на Заході вважали, що, по-перше, за допомогою розуму, науки легше проникнути в істини віри, по-друге, використовуючи філософські аргументи, можна виключити критику святих, християнських істин, і, нарешті, по-третє, за допомогою філософії можна надати релігійним істинам систематичну форму, тобто створити закінчену, повністю доказову систему християнського віровчення.

Спочатку, багато християнських теологів самостійно намагалися розробити подібну систему. Згодом, коли вищі чини Римсько-католицької Церкви переконалися в необхідності систематизації християнства, то така робота виконувалася теологами вже в якості офіційного доручення.

Зазвичай прийнято відраховувати час народження схоластичної філософії в Західній Європі з кінця VIII – початку IX ст. – від початку діяльності Алкуїна (бл. 735-804), філософа англосаксонського походження, що отримав загальноєвропейське визнання за свою просвітницьку діяльність при дворі Карла Великого. Саме Алкуїну належить твір під назвою "Діалектика", в якому Алкуїн вперше сказав, що діалектика – це не просто одне з "вільних мистецтв", а спосіб

систематизації віри.

У VIII-IX ст. найбільшим державою Західної Європи стає імперія, створена франкським королем Карлом Великим. У 800 р. під час перебування в Римі, Карл був коронований римським папою як "імператор римлян". Так виникла знаменита Священна Римська імперія, номінально проіснувала до 1806 року.

Із правлінням Карла Великого пов'язане існування так званого "каролінгського відродження". Величезна імперія вимагала для управління нею великої кількості грамотних людей. Для підготовки імперського чиновництва імператор почав відкривати нові школи. Найчастіше ці школи виникали при монастирях або кафедральних соборах (єпископальної школи), тому велику роль в "каролінгському відродженні" зіграло духовенство. Крім того, школи стали утворюватися і при королівських дворах (придворні школи). Від цього часу і до XIII ст., коли починається формування університетів, монастирські, єпископальної і придворні школи були головними установами культури та освіти в Західній Європі.

Але якщо монастирські школи служили найчастіше місцем, де зберігалися бібліотеки та листувалися рукописи, а єпископальної школи – установами початкової освіти, то в придворних школах окрім традиційної теології, викладалися також "сім вільних мистецтв". "Сім вільних мистецтв" поділялися на тривіум і квадріум. Тривіум, або "три шляхи пізнання", включав граматику, риторику і діалектику. Квадріум, або "чотири шляхи пізнання", складався з арифметики, геометрії, астрономії і музики.

Карл Великий зробив спробу не лише відродити принципи освіти, характерні для античності, а й започаткувати форми навчальних і наукових установ. За його ініціативою, при королівському дворі створили наукове співтовариство, яке за прикладом Академії Платона, також було названо Академією. Звичайно, Академія Карла Великого не відповідала цьому гордому імені в повному сенсі слова. Однак вчені, які зібралися при королівському дворі, збирали рукописи, цікавилися античною літературою, і, головне, намагалися розробляти й удосконалювати принципи християнської теології.

Поглиблене вивчення і знання Священного Писання шанувалося як головне завдання членами Академії. Крім того, мислителями цього кола вперше була поставлено завдання співвіднесення істин віри з існуючим на той період науковим знанням, робилися спроби спрощення християнського віровчення з метою його більшої доступності та логічності. Інакше кажучи, саме Академія Карла Великого стала місцем народження західноєвропейської схоластики.

Провідну роль у цьому процесі на рубежі VIII-IX столітті відіграв Алкуїн Йоркський, який вважається родоначальником західноєвропейської схоластики. За походженням він був англосаксів, народився і прожив більшу частину життя в Англії. У монастирській школі північноанглійського міста Йорка Алкуїн отримав освіту. При дворі Карла Великого Алкуїн виявився в 782 р., тобто у віці 52 років, і

вже незабаром очолив існуюче там вчене співтовариство, ставши своєрідним радником короля і головним провідником його культурних ідей. Недарма Алкуїн говорив: "Хай виростуть на землі франків нові Афіни, ще більш блискучі, ніж у минулому, бо наші Афіни запліднені Христовим вченням, а тому перевершать у мудрості Академію". Втім, сам Алкуїн не встиг виконати поставлене завдання – він покинув королівський двір і став абатом в місті Турі на річці Луара, де теж заснував і очолив монастирську школу.

За своїм теологічними та філософськими поглядам Алкуїн був звичайно продовжувачем вчення Аврелія Августина. У цьому сенсі його можна вважати неплатником, але неоплатонізм Алкуїна був християнізованим. Недарма він стверджував, що прагнення людини до Бога як вищого блага від початку закладено в людській душі. Наставницею всякої чесноти служить філософія, яка і відкриває шлях до істинної мудрості. Алкуїн стверджував, що людина повинна полюбити філософію "для Бога," заради душевної чистоти, заради пізнання істини і заради її самої ". Сходами пізнання та сходження до мудрості служать "сім вільних мистецтв ". На переконання Алкуїна, за допомогою "семи вільних мистецтв " просвітили всі знамениті філософи, тому вони перевершили славою царів і тепер прославлені на вічні часи. За допомогою цих же наук ґрунтуються і християнські істини, а святі отці, захисники віри і наставники в ній, з їхньою допомогою взяли гору над усіма єретиками.

Особливого значення серед "семи вільних мистецтв" Алкуїн надавав діалектиці, недарма свій головний твір він так і назвав – "Діалектика". Діалектика, на його думку, служить способом систематизації релігійної віри, дає можливість людському розуму доторкнутися до всього суцього і до буття Бога. Таким чином, наука стає підставою істинної віри. Але віра, звичайно ж, вище будь-якої науки.

Учні Алкуїна – Фредегіз і Рабан Мавр – продовжили розпочату їхнім учителем справу і розвиток перших схоластичних навчань.

А. Дворкін. АЛКУЇН

Алкуїн (Alcwin) (бл. 730-804), англосаксонський вчений, теолог, логік, педагог періоду Каролінгського відродження. Відомий також під ім'ям Флакк Альбін. Народився в Нортумбрії, навчався в школі архієпископській Йорка. Тут же пройшла більша частина його життя: спочатку – вчитель у школі Егберта Йоркського, а потім, з 778 року – її голова. В 781 році Алкуїн відправився в Рим по справах архієпископа. У дорозі зустрів Карла Великого, який запропонував йому очолити придворну школу в Ахені.

Алкуїн Йоркський був чудовим педагогом, його роль у створенні світської освіти важко переоцінити. Написані ним підручники з граматики, риторики, діалектики та арифметики використовували в школах до кінця Середньовіччя. Досі відомі деякі з його логічних головоломок, особливо головоломка про вовка, козу і

капусту: „Одна людина повинна була перевезти через річку вовка, козу і качан капусти. І не вдалося їй знайти іншого судна, крім як такого, що могло витримати лише двох із них. Завдання, таким чином, полягала в тому, як усіх перевезти на інший берег цілими і неушкодженими. Скажіть, хто здатний: яким шляхом вони можуть перебратися на інший берег неушкодженими“ (переклад з лат. Е. І. Сухінова з трактату „Завдання для відточування розуму юнаків“).

Алкуїн став одним з ідеологів церковної та освітньої реформ каролінгського Ренесансу. Зокрема, він один з авторів програмного циркуляра

Карла Великого „Про необхідність занять науками“ (De litteris colendis). Його трактат „Про істинну філософію“ (De vera philosophia) повернув середньовічній школі античну систему викладання навчальних предметів („сім вільних мистецтв“), що включала 2 цикли: тривіум („три пуття“, нижчий щабель пізнання) – граматики, діалектика (логіка), риторика і квадріум („чотириохропуть“, найвищий ступінь) – арифметика, геометрія, музика й астрономія.

Із трактату Алкуїна „Про діалектику“ (De dialectica) починається відродження логіки, заснованої на працях Аристотеля, стоїків і Порфирія. Діалектика у Алкуїна мала суто конструктивно-мовний характер, це – формальна логіка, „раціональна дисципліна вишукування, визначення та викладу, що володіє також можливістю відрізнити справжнє від фальшивого“. Вона тісно пов'язана з риторикою і відрізняється від неї тим же, як, стиснутий кулак відрізняється від розкритої долоні“. Діалектика формулює предмет мовлення та несуперечливу аргументацію, риторика ж вчить конкретно застосовувати цю аргументацію, тобто викладати вже знайдене.

В 796 році Алкуїн став абатом монастиря св. Мартіна в Турі. Він значно розширив монастирську бібліотеку і уважно стежив за роботою скрипторія. Вважається, що під його керівництвом розроблено новий вид книжкового письма, відомого як каролінгський мінускул – найдосконаліший з усіх типів латинського середньовічного листа, який згодом використовувався в друкарській справі і дожив до наших днів.

Алкуїн ввів в практику каролінгського вченого співтовариства латинську переробку Категорій Аристотеля, назвавши її „Десять категорій“ (Decem categoriae) і помилково приписавши її перу Августина, „Введення в категорії Порфирія“, „Про тлумачення Псевдо-Апулея“, коментарі Боеція до трактату Аристотеля та інші.

Праці Алкуїна мали велике значення для формування римської католицької обрядовості (зокрема, літургії). Після Алкуїна залишилося близько 300 листів латинською мовою, що дають широке уявлення про побут, звичаї, освіченість, заняття, в тому рахунку й наукові, в каролінгську епоху. Помер 19 травня 804 в Турі.

Література:

Dickett E.S. Alcuin, Friend of Charlemagne. His World and his Work. N.Y., 1951
Пам'ятники середньовічної латинської літератури. М., 1970; Антологія

педагогічної думки християнського Середньовіччя, т. 1. М., 1999.

Г.Г. Піков. РЕНОВАЦІЙНА ПЕДАГОГІКА КАРОЛІНГСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ І ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ АЛКУЇНА

„Немає благородніше праці, ніж працювати над книгою святою, і переписувач свою буде нагороду мати. Краще книги писати, ніж займатися виноградними лозами: трудиться заради душі перший, для черева – другий. Мудрості давньої і нової учителем досвідченим стане, хто твори прочитає високоповажних Отців.“

Алкуїн Йоркський

Педагогіка завжди відіграла і відіграє принципово важливу роль в історії суспільства. Звичайно термін „педагогіка“ може бути названий синонімом слова "культура", бо саме педагогіка є механізмом трансляції будь-якої культури в часі і просторі. Ці "механізми" формуються, зазвичай, в перехідні епохи і найвищого розквіту сягають у період класичного етапу розвитку цивілізації.

Зазвичай, історія педагогіки ділиться на етапи, які так чи інакше пов'язані саме з яскравими етапами людського розвитку. Звідси, найчастіше, пропонувалися і пропонуються лише два варіанти історії педагогіки. При використанні формаційного підходу, в якому в завуальованій формі, а іноді й прямо досить часто, виділяють педагогіку первіснообщинної доби, рабовласницьку, буржуазну. Цивілізаційний підхід дозволяє виділити педагогіку грецьку, римську, китайську і т. п. Тим часом історія педагогіки свідчить, що є безліч схожих рис у розвитку педагогічних систем окремих цивілізацій. Це не означає, що краще в даному випадку перевагу формаційному підходу. Однак, подолати однобокості і схематичності навіть у ньому важко.

Так, відомий американський історик педагогіки проф. Пол Монро у своїй "Історії педагогіки", не відмовляючись у цілому від формаційного підходу, намагався поєднати його цивілізаційним і в кожному історичному періоді шукав якусь центральну ідею, яка лежала в основі виховання. Наприклад, первісне виховання у нього є "непрогресуюче пристосування", грецьке – "пристосування прогресивне", в середні віки виховання – це "дисципліна", в епоху Відродження була так звана "гуманістична освіта". Зате далі, мірою наближення до нашого часу, з'являється все більше і більше напрямів або течій: релігійний, реалістичний, натуралістичний, психологічний, природно-науковий, соціологічний і, нарешті, "еклектичний напрям нашого часу". Однак, давно вже відзначені в історії педагогічної думки окремі системи, що знаходяться в складних і неочевидно обов'язкових зв'язках з будь – якими історичними періодами або цивілізаціями. Такі "грецька" пайдейя, "елліністично-римський" риторичний ідеал, біблійно-християнське "вчення" та ін.

На загальному тлі історії педагогічної думки чітко вирізняються "перехідні

епохи". Цим періодам парадоксально не щастить в історії саме в тому сенсі, що "жителі" наступних, "спокійних" часів приклеюють на них ярлик лише якихось містків, сходів, за якими цивілізація йде на "чисте" місце. Свого часу намагався привернути особливу увагу до них великий російський медієвіст Т.Н. Грановський, який назвав їх "сумними", повними "трагічної краси". У нього було гостре бажання саме в них "почути останнє слово кожного періоду, початкову думку зародження в ньому порядку речей". Інші дослідники згодом зазначили, що значення цих епох не лише в боротьбі двох тенденцій – низхідній і висхідній. Вони мають і такі особливості, як інтенсивність духовних пошуків, найвища продуктивність, культурна синтетичність, прагнення до максимальної деідеологізації. Як справедливо було зазначено в листуванні Н. І. Конрада і А. Тойнбі, вони є найбільш плідними з усіх часів. Це так звані "вирішальні історичні етапи", коли людство в цілому або окремі його загони вступають в критичну смугу свого існування. У світлі сказаного вище є сенс прислухатися (на матеріалі ранньосередньовічної західноєвропейської історії) насамперед до педагогічної думки цих епох.

Педагогічній думці раннього Середньовіччя до цього часу приділяється далеко не достатня увага, ставлення до неї спрощено до краю: "Педагогічна думка перебувала в лещатах кількох релігійних догм: люди на цьому світі лише прибульці і мандрівники, тіло людини – посудина диявола; всі мирські бажання і помисли гріховні; головне завдання виховання – умиртвіння плоті і смиренність духу. Ці погляди ворожі науці" (Педагогічна енциклопедія).

В історії педагогіки середньовічна школа, однак, просто займає своє, хай і своєрідне, місце. Досить відзначити хоча б те, що жодна шкільна система не зберігала свої позиції так довго, практично близько тисячі років, що вже говорить про її необхідність і важливість для суспільства. Зрозуміло, мова не повинна йти про будь-яку "реабілітацію" середніх віків. Свого часу відомий французький медієвіст Жак Ле Гофф вже застерігав від заміни традиційної "чорної легенди" про Середньовіччя новою "золотою легендою". Середньовічну культуру в цілому і педагогіку того часу, зокрема, треба спробувати зрозуміти "із середини", у світлі її власної логіки і відповідно її часу.

Особливим етапом розвитку ранньосередньовічної Європи безсумнівно є час існування Каролінгської держави (8-9 ст.). Спочатку нові міста в ній, а потім і монастирі стають центрами нової педагогіки, яку можна назвати умовно реноваційною (від терміна "Відродження"), акцент в якій робиться на особистості. Розглянемо один з її варіантів на матеріалі Каролінгського Відродження, тобто, "реноваційного" процесу, що йде не на "стику" якісно відмінних один від одного історичних періодів, а всередині одного з них.

Перше, що відразу ж впадає в очі – як й у випадку з "Високим" Відродженням, цивілізація звертається до своїх витоків. Причини звернення до

них, зрозуміло, інші, їх місце в історії відрізняється, але сама по собі "реноваційна" ідея в цьому проявляється обов'язково.

В історичній науці вживання терміна "відродження" в застосуванні до культури Каролінгської епохи є суперечливим, хоча відкритих дискусій із цього приводу не велося. Термін "Каролінгське відродження" (Каролінгський ренесанс) був введений зарубіжної історіографією ще в XIX столітті. Це зробили французький історик Ж. Ампер і німецький дослідник К. Бер. Підставою для цього терміна стали слова самих учасників Каролінгського Відродження – Муадвіна ("До стародавніми звичаями знову повертаються звичаї людські / Знову Рим золотий оновити і він відродиться для світу") і Алкуїна ("Не нові чи Афіни створились на франкській землі, лише багаторазово яскравіші, бо вони прославлені наставництвом господа Христа, перевершують всю премудрість академічних вправ").

Саме слово "відродження" вперше з'явилося і міцніше всього закріпилося в науці стосовно італійського культурного руху 14-16 століть. І якщо головною рисою італійського Ренесансу вважати світський антицерковний дух і звернення за зразками до "класичної" епохи античності (демосфенівські Афіни і цicerонівський Рим), то про "відродження" у Каролінгів у цьому сенсі говорити неможливо, бо зразком та ідеалом для них була християнська імперія Костянтина Великого 4 ст. н.е.. Але, якщо "відродження" вважати просто різким і виразним культурним піднесенням після довгого занепаду, коли культура звертається в пошуках зразків не до безпосередньо попередньої епохи, а через її голову до більш віддалених, то, як уважає М.Л. Гаспаров, саме в такому "розширеному сенсі" термін "відродження" з повним правом можна застосувати й культурі Каролінгської епохи.

Само Каролінгське відродження М.Л. Гаспаров визначає, як відродження античної культури на новій християнській основі: античність мала дати блиск форми, християнство повинно було принести їй істинність змісту. Але більшість дослідників культури раннього середньовіччя зверталися до теми Каролінгського відродження, визначаючи його в першу чергу як культурне піднесення, пов'язане майже виключно з політичною консолідацією держави Карла Великого. Таким чином, зокрема, характеризує Каролінгське відродження А.А. Фортунатов, який визначає його як "момент культурного піднесення, що характеризує оформлення феодалної формації", і започаткував основи середньовічного світогляду і школи шляхом переробки і пристосування до нових умов феодалного суспільства ідейної спадщини останніх століть рабовласницької Римської Імперії.

Зовсім інший характер культурного розквіту Каролінгської імперії дав С.С. Аверинцев, визначаючи характер "Каролінгського Ренесансу" як ретроспективний і пов'язаний із заповідями пізньої античності, для нього цей ренесанс не стільки початок нової культурної епохи, скільки кінець старої, прощальна посмішка вмираючої Римської Імперії. Таким чином, культура Каролінгської епохи припадає

на перехідний період, що тривав довго і, як зазначає С. С. Аверинцев, дата 25 грудня 800 року (тобто коронування Карла Великого) має значення для політичної історії, але не для культурної.

Багато істориків, однак, надають цій даті особливе значення, бо з цього моменту було юридично оформлено "оновлення Римської імперії". Саме мета наведення порядку в християнському суспільстві відповідно до августинівської ідеї, ставив перед собою, на думку Стефана Лебекова, Карл Великий і на здійснення цієї мети була спрямована і політична і культурна діяльність імператора. Таким чином, ідея християнської імперії сформована при дворі Карла Великого звернула погляди діячів палацової "Академії" до пошуку образів, моделей, обсягів і перспектив саме в імперській античності. Звідси "велике Каролінгське відродження" – відродження через вторинне відкриття античного мистецтва".

Проти такого "перебільшеного" розуміння Каролінгського відродження виступають деякі дослідники, відводячи йому місце "відомого піднесення культури, що зникла в попередні смутні століття". Жак Ле Гофф, кажучи, що масштаби Каролінгського відродження явно перебільшені, зазначає, що воно не було новаторським; прийнята ним програма навчання була всього лише програмою колишніх церковних шкіл; культура каролінгського двору нічим не відрізнялася від культури варварських королів, а королівська академія була чимось на зразок світського застілля. Обмеженість Каролінгського відродження була зумовлена тим, що воно відповідало потребам неглибоким вузької соціальної групи.

Проте, Ж. Ле Гофф відзначає і значну роль Каролінгського відродження яке "було одним з етапів становлення інтелектуального і художнього арсеналу середньовічного Заходу. Оригінальні твори Каролінгських письменників склали після Ранняго середньовіччя пласт знань, які опинилися в розпорядженні освічених людей наступних століть. Деякі архітектурні пам'ятники Каролінгської епохи стали зразками для наслідування. Нарешті Каролінгське відродження залишило шедеври мініатюри, в яких знову проявився реалізм, смак до конкретних деталей, свобода лінії і яскравість кольору".

Відповідно до теми варто звернути увагу на висловлену Антоною Є.Б. думку про те, що культура Каролінгської епохи була "в першу чергу, шкільною культурою і мала на меті розповсюдження та поглиблення освіченості, як необхідну передумову подальшого культурного розвитку".

Історія культурних підйомів при Каролінгах і Оттонах демонструє, що їх передумовами були політичні об'єднання Європи в рамках двох найбільших в історії середньовіччя імперій і взаємодія наукової латинської культури з варварською і народною культурами. Європа згуртувалася навколо Каролінгів у відповідь на подвійний натиск арабів із півдня і слов'ян і аварів зі сходу.

У 732 р. Карл Мартелл в семиденній битві здобув перемогу над арабами при Пуатьє, а його внук Карл Великий (768-814) збільшив територію франкської

держави в два рази і на Різдво 800-го року поклав на свою голову корону римських імператорів.

У своїй діяльності він надавав великого значення церкві, вважаючи що для побудови граду Божого на землі необхідно підняти моральний і інтелектуальний рівень суспільства. Інакше кажучи, необхідно було в умовах зростаючої ідеологічної інтервенції ісламу і небезпеки з боку варварського язичництва зміцнити позиції релігії і церкви. Зустріч з ісламом була своєрідною репетицією майбутнього зіткнення з міською культурою, бо іслам синтезував цілий ряд міських культур на великому просторі від Гімалаїв до Атлантики. Варварське язичництво було в принципі не знищено, оскільки в умовах аграрної цивілізації багатий досвід "спілкування" людини з природою не міг бути ігнорованим.

Крім того, створений Каролінгам перший варіант державного організму нового типу для свого нормального функціонування потребував освічених людей і освіта їхня неминуче повинна була бути певною мірою світською, а, значить, римсько-язичницьким. Система освіти, що існувала в пізньоримську епоху, була в занепаді. "Коли Карл став єдиновладним правителем в західних країнах світу, заняття науками майже всюди були забуті, і тому люди збайдужіли до шанування істинного божества." "Раніше до короля Карла в Галлії ніхто не займався вільними науками".

Духовенство ж володіло певними світськими знаннями, навичками управління, господарювання, кадри ж світської організації треба було ще створювати. Це і визначило спрямованість культурної політики Каролінгів, починаючи, як мінімум від Карла Мартелла, діда Карла Великого.

Це піднесення духовного і культурного життя й одержав назву "Каролінгське відродження". Зразком "культури до гріхопадіння" для Каролінгського і Оттонівського ренесансів, як показує їх історія, був час Костянтина Великого, час зародження латинсько-християнської цивілізації. Це відзначали і самі середньовічні автори. Візантійський хроніст 9 в. Георгій Амартол прямо вказує на цей час як на час "начала з божою допомогою християнської держави".

Чому саме цей час привернуло увагу "перших" європейських гуманістів? Причин тому, мабуть, безліч. Це був час першого вселенських соборів, появи латинської "Вульгати", Нікейського символу віри, патристики, – тобто час оформлення християнства, Коли, за влучним спостереженням С.С. Аверінцева, оформилися дві великі сили, що підтримували порядок на потопаючому "Титаніку" Західної Римської імперії – цезаризм (імперія) і християнство.

Коли Август на землі запанував, винищується народів багатовладдя; коли Бог від Пречистої воплотився, скасовується кумирів багатобожжя. Єдиному царству країни служать; в єдиного Бога люди вірять. Обчислюються народи волею Кесаря; знаменуються святі ім'ям Господа. Це і час домінації, тобто активного втручання римських правителів в суспільне і економічне життя держави, що не

могло не бути прикладом уже для Каролінгів. Додамо, що це і час остаточного оформлення двох основ середньовічної цивілізації – християнства і "вulгарної", тобто загальноживаної, латини, релігія – набір базисних, культуроформуючих ідей, а мова – форма їх вираження і трансляції. Це і час апогею римської імперської ідеї, коли з'явився досить чітко оформлений варіант імперії.

Рах Романа після розселення на території Римської імперії "варварських" племен (франків, готів, вандалів, лангобардів, англосаксів та ін.) перетворився на латинсько-християнський Рах Europeana, а, отже, "клаптикова" ситуація зберігалася. Це і зумовило в кінцевому підсумку таку специфіку феодальної держави як його "імперський тип".

Із ними буде пов'язана і теорія "трансляції Римської імперії". Мова йде не просто про відновлення якоїсь римської державної традиції, а про духовне Відродження як повернення в первісний стан, тобто стан до гріхопадіння. Це сталося, як вважали середньовічні автори, саме за часів Костянтина Великого (4 ст. н.е.). Саме тоді відбулася реалізація августинівського граду Божого. Духовне "відродження" (regeneratione opus) Риму збіглося з природним "народженням" (generatione) нового типу держави. Про Renovatio Imperii Romanorum (відновленні Римської імперії, 998 р.) буде говорити і Оттон III, який, як і його батько Оттон II, носив титул "імператора римлян" (Imperator Romanorum) замість титулу "імператора августа". Взагалі, якщо бути точним, після падіння Риму в 5 ст. мали місце дві тенденції:

1. Уявлення про те, що Рим так і не був знищений, результатом чого і є ідея Нового Риму.
2. Переконаність у тому, що місце Риму займає відтепер Церква.

На Заході ці дві тенденції парадоксально й вигадливо перепліталися. Візантія реалізовувала, зазвичай, лише першу тенденцію. Саме в цей час остаточно затверджується християнське уявлення про історію. За основу береться саме латинське розуміння її, що сформувалося в імперський період: historia – це дослідження (в даному випадку досягнення істини!), Знання (тобто сукупність та енциклопедія!).

Саме за часів "відроджень", в силу особливо емоційного і трагічного сприйняття історії та звеличення своєї власної цивілізації, з'являється і уявлення про "кінець історії". У восьмому столітті це особливо рельєфно відобразив у своїх творах Беда Високоповажний.

Обов'язковою рисою будь-який "реноваційної" педагогіки, в тому рахунку, зрозуміло, й Каролінгської, буде звернення до педагогічних ідей та досвіду періоду "витоків" цивілізації. Воно добре простежується на прикладі Алкуїна на прізвисько Флакк (на честь Горація близько 730-804), що зіграв велику роль в історії цього Відродження.

Ми не знаємо точно ні дати, ні місця його народження, але можна

стверджувати, що місце це знаходилося в Нортумбрії недалеко від Йорка, а рік народження (згідно з традицією) відноситься до року смерті знаменитого Беди Високоповажного, тобто в 735 р., хоча дату цю не можна вважати точно встановленою. Походив він зі знатного роду англосаксонського, і справжнім його ім'ям було Alhivine (Алхівін, Алхвіне англ.-Сакс.), Проте сам він вважав за краще вживати латинізоване форму свого імені – Alcuinus (Алкуїн) або Albinus (Альбін). Мабуть, Алкуїн із народження був призначений батьками для служіння церкви. Він потрапив в число *pueri oblati* (буквально - "хлопчики, призначені в жертву"), яких батьки з дитинства віддавали до монастиря, де з них і виховували ченців. Але Алкуїн потрапив в школу при Йоркському кафедральному соборі, де архієпископом був учень і послідовник Беди Високоповажного Егберт, який започаткував багату йоркську бібліотеку. Згодом Алкуїн прославився як один з найосвіченіших людей свого часу.

Після закінчення монастирської школи Алкуїн залишився в Йорку і зайнявся педагогічною діяльністю. До 767 р. він уже керував міською школою. Викладання не заважало йому багато подорожувати. Під час однієї з таких подорожей в 772 р. Алкуїн зустрівся з Карлом Великим, після чого в 780 р. Карл і позвав його до свого двору, де призначив придворним учителем. Алкуїн учив королівських дітей латині, віршуванню, астрономії, математиці та іншим наукам. Але цим не вичерпувалася його роль при дворі.

Алкуїн був із королем і під час війн, і під час асамблей, де затверджувалися закони. Карл ніколи не нехтував його порадами. Недарма навіть існує твердження "Без Алкуїна Карл Великий не був би настільки великий". Алкуїн був не лише наставником Карла. Їх пов'язувала взаємна прихильність, заснована на взаємній повазі. Під його впливом Карл Великий задумав широку програму реформ освіти, і Алкуїн розпочав здійснення цього задуму з розробки основ реформи і написання посібників для школи. Реформи охопили всі дисципліни.

Великою заслугою Алкуїна було те, що він чітко сформулював граматичні правила сучасної йому латинської мови і спростив орфографію. Це робилося не стільки для вдосконалення орфографії та граматики, скільки з метою приведення в порядок літургійних книг. Алкуїн із великою ретельністю виправляв помилки і неточності, якими, через неухильність переписувачів, рясніли християнські манускрипти. Він був прекрасним копійстом і не лише сам займався переписуванням книг, але й створив каліграфічну школу в монастирі Сан-Марто в Турі (Франція), з якої вийшли і дійшли до нас чудові копії стародавніх манускриптів. Манускрипти того часу писали уніфікованим шрифтом без будь-яких поділів, що робило читання дуже важким. Алкуїн удосконалив каліграфію, між словами тексту з'явилися пропуски.

Поступово це нововведення поширилося по всьому світу. Алкуїн був одним з найвпливовіших авторів свого часу. Його літературні твори були здебільшого або

анонімні, або виходили під псевдонімом Флакк Альбін, який підкреслював прихильність автора античних традицій. Але ім'я Алкуїн зрештою стало переважати. Він залишив після себе прозові, поетичні, історичні твори. У літературній творчості для Алкуїна було характерно дбайливе ставлення до літературної спадщини античності. Безумовний педагогічний талант Алкуїна, його великий викладацький досвід, відданість традиціям йоркської школи визначили його лідерство в освітній реформі.

Перу Алкуїна належать кілька трактатів – із граматики, діалектики, астрономії, математики, орфографії. Матеріал у них подається у вигляді діалогу між автором та його учнями. Алкуїн спирався на праці Беди Високоповажного, Кассіодора, Ісидора Севільського, Боеція, Цицерона та інших античних і ранньосередньовічних авторів.

Однією з турбот діячів Каролінгського відродження було збирання елементів зразкової культури, систематизація їх і максимально широке розповсюдження цього "знання" вже в якості єдиного педагогічно цілого.

Саме тому в каролінгській педагогіці активно використовували насамперед античну педагогічну спадщину. "Ганебні лінощі учнів не повинні служити оплатою за благодіяння вчителів, і якщо багато хто дуже серйозно поставиться до відомих ваших турбот про науку, то у Франції, можливо, з'являться нові Афіни, набагато навіть краще їх, бо ця наша славна мудрістю Христа Господа, перевершує всяку мудрість академічної науки. Ця остання утворилася з наук платонічних, славилася сім'ю мистецтвами; наша ж понад те наповнена до меж сім'ю дарами Св. Духа, перевершує у своїй гідності світську мудрість". Так писав Алкуїн до Карла Великого і цими словами висловив своє ставлення до "грецької" науки та її значення для християнської держави. Академія Платона Алкуїну представляється верхом досконалості та зразком блискучої організації навчання. Зрозуміло, що в цій школі християнській та богословській має займати перше місце божественна наука, бо "мудрість Господа незмірно вище людської".

Однак, світська наука займає чільне місце в школах доби Карла Великого. Світську освіту вносять у християнські школи і, що особливо цікаво, майже без особливих змін. Грецька школа виділила дисципліни загальноосвітнього курсу, особливо чітко в олександрійський період. Сім вільних наук ще в школі Платона утворювали коло пропедевтичних наук до вищого курсу. Римські школи в цьому сенсі залишалися вірними грецьким шкільним традиціям. У християнських школах часу Карла Великого сім вільних мистецтв також складають основу світської освіти. Вихованці християнських шкіл 8-9 століть займаються ними з метою підготовки до вивчення божественної істини. Карл Великий в "Капітулярію про науки" "вмовляв" своїх "чад" "не лише не хеґтувати вивченням словесних наук, але з усім смиренням до Бога з ретельністю вивчати їх, щоб могли легше і краще проникати в таємниці божественного Писання. Зважаючи на те, що на сторінках

його зустрічаються образні вирази, доріжки й тому подібне, – без сумніву, кожен, хто читає Писання, тим легше зрозуміє його зміст відповідно до попередньої наукової підготовки. Обирати ж для цього слід таких чоловіків, які, з одного боку, мають бажання і здатність до навчання, а з іншого – мають покликання навчати інших. Робити це потрібно з тим наміром, який приписується нашим благочестям.

А бажання наше, щоб ви, як достойно це воїнам церкви, були благочестиві і вчені, цнотливі за способом життя й освічені люди в промові: щоб кожен, хто не побажав би вас бачити заради імені Божого і благочестивої вашої бесіди, повчався не лише видом вашим, але і вашою мудрістю, слухав ваше читання чи спів, і навчений вами повернувся додому, завдяки всемогутнього Бога ".

Та сама відмінність завдань і цілей освіти християн від язичників зумовило різну внутрішню організацію курсу світських наук. Якщо в язичницьких школах, навіть в епоху занепаду, світські науки вивчаються широко і ґрунтовно, в християнських 8-9 століть таке в принципі було неможливим. Їх скорочують і вони фактично існують лише тому, що необхідні в якості основи для вивчення і пояснення Святого Письма. Наслідком було те, що християнська школа була копією стародавньої школи лише ззовні.

Більше того, поривання педагогів 8-9 століть до язичницької науки було специфічним і в тому сенсі, що вони зверталися не безпосередньо до язичницького минулого, а до язичництва в християнській "упаковці" Посередником між стародавнім світом з його наукою і каролінгського Ренесансу були християнські школи перших століть, де практично вже вирішили питання про співвідношення давньогрецької освіти і християнства, дали його теоретичне "обґрунтування" за допомогою Отців і вчителів церкви.

Середньовічному християнинові не потрібні були пошуки істини, адже вона вже була "знайденою", даною людям і їй треба осягати. Тому-то Квінт Септимій Флоренс Тертуліан і заявив у свій час, що "після Христа не потрібна ніяка допитливість, після Євангелія не потрібно ніякого дослідження". Тертуліан був практично першим великим латинським апологетом, що заклав у своїх творах основні елементи західного богослов'я. Його твори "відзначені печаткою розгубленого християнського духу". "Як Орігена у греків, так і його у латинян, звичайно, слід вважати першим серед наших „Адже всю філософію, всі філософські школи, все їх вчення, все розмаїття поглядів і пристрастей він охопив своїм напрочуд великим розумом", пише про нього в V столітті чернець Вікентій Лерінській. Не дивно, що його думка стала визначальним на багато століть.

Якщо турботою християнського вчителя було транслювати готове "знання", пояснити його і захистити від ворогів, то світська (язичницька) наука представляла непоганий механізм для цієї операції. Тому і не було ніякої необхідності в реформі програми світських шкіл. Вона майже повністю вводилася в християнську школу, але світським наукам відводилося як би нижче місце. Якщо в язичницьких школах

філософія вважалася "пані", наукою всіх наук і нею завершувала вся освіта, то в християнській школі вона ставиться в службове становище по відношенню до філософії християнської (богослов'я). Саме тому християнські школи часів Карла Великого так ґрунтовно копіюють програми християнських шкіл перших століть.

Зі сказаного наочно видно ще одну особливість "реноваційного" педагогіки – секуляризацію культури. Зрозуміло, ступінь її розвитку і "прихованості" буде різною в різні історичні епохи, але вона проявляється неминуче, бо час початку будь-якої цивілізації – особливий. Саме тоді йдуть "пошуки" ідеологічні, релігійні, філологічні, державне будівництво, оформлення системи освіти і т. п., а все це абсолютно немислимо без певного акценту на світських моментах. Зайве говорити, що в умовах оформлення гігантських Каролінгської і Священної Римської імперій, ці проблеми теж стоять на першому місці.

Антична спадщина, навіть максимально асимільована християнськими теологами, на фундаменті, закладеному вже римськими імперськими авторами, все ж могла мати часом непередбачувані наслідки для середньовічних авторів. Антична спадщина у формі так званого "римського начала" – це не римські міста, гарнізони або латифундії, а щось більш суттєве, хоча і зовні "невловиме". Це – латинська мова, філософська складова релігії, римське право, ідеї приватної власності, рівності всіх по праву природи, рівності всіх перед законом і т. п.

Все це міститься в реальному житті і проявляється все виразніше й виразніше в міру посилення процесу урбанізації, початок якого якраз і приходиться на каролінгський період. Можна сказати, що три великих "виклики" спровокували утворення Каролінгської імперії і розквіт Каролінгської культури – "мусульманський", "варварський" і "міський". Опір "варварської" культури було майже зламане, вона "обмежилася" селом, але формування міської економіки призводило до появи та посилення майбутнього "могильника" феодального суспільства – міського населення. Психологія нових людей спиралася на прагматизм і раціоналізм. Вони "на зуб" починають перевіряти не лише монети, а й релігійні ідеї. Якщо ранньосередньовічна людина байдужа до тонкощів релігії і просто вірить, то саме за часів Каролінгів з'являється інтерес до ідеології та вимоги її доказовості. Багато в чому наслідком цього й буде остаточне оформлення схоластики, яка повинна приводити докази буття Божого, мирити релігію та філософію, створюючи і розвиваючи теорію двоїстої істини.

Проявиться це перш за все у збільшенні кількості проявів вільнодумства. Як зазначав сам Карл Великий у своєму знаменитому "Капітулярію про науки" на ім'я фульдського абата Баугульфа (787 р.): "В останні роки до нас неодноразово приходили листи з різних монастирів, і в цих листах йшлося, що братія, яка в тих монастирях перебуває, згадує нас у своїх святих і благочестивих молитвах; в більшості листів ми знайшли смисл правильний, але мову неправильну: тому, що мова їхня, необроблена внаслідок недбалого вчення, не в змозі була висловити

безпомилково те, що правильно диктувало їй внутрішнє благочестиве почуття. Звідси стало в нас побоювання, що, може бути (для тих, хто виявляє так мало досвіду в письмі) розуміння сенсу Св. Письма ще менш доступно. А всім нам добре відомо, що, як би не були небезпечні помилки словесні, ще небезпечніше помилки в розумінні смислу слів".

Предметом особливої турботи Карла Великого і стала грамотність священиків. У "Капітулярію про науки" наказувалося при кожній єпископській кафедрі і при кожному монастирі відкривати школи і точно сформулювати програму духовних чи богословських наук.

Паралельно з утворенням духовенства йдеться й про народну освіту. У 794 році Карл зобов'язав всіх священиків учити народ основним істинам віри у святу Трійцю, пояснювати молитву і символ віри. Подібна вимога повторюється не раз і в капітуляріях наступного часу: "Всі миряни, під страхом покарань, зобов'язуються знати символ віри і молитву Господню. Ті, які не навчаться цьому, повинні піддаватися покаранням і посту до того часу, доки не засвоять їх. Королівські послы (missi) і графи повинні пильно стежити за приведенням у виконання цих розпоряджень".

Для більш ефективної дії цих постанов Карл визнав право за національною мовою в церкві. Це закріплюється постановами Майнського, Реймського і Турського соборів 813 р.: "Нехай священики постійно переконують християнський народ вивчати Символ віри і Отче наш. Тих, які нехтують цим, велить карати постом або іншими покараннями. Батьки так само повинні посилати своїх дітей до школи чи монастиря, або поза ними до пресвітерів, щоб вони належним чином вивчали католицький символ віри і Отче наш, щоб у змозі були вдома навчати того інших; хто не може латиною, хай вчитися цьому рідною мовою ". Зрозуміло, не можна було очікувати широкого застосування рідної мови в церковній сфері. На думку учасників Турського собору 813 року, вона повинна використовуватися лише для роз'яснення вчення про віру, воскресіння і майбутній суд; але важливо було визнання самої можливості її застосування.

Саме до античної культури насамперед і потягнулися городяни в пошуках корисних знань або аргументів щодо свого існування, зразків для вирішення своїх проблем, не лише соціальних чи економічних, а й етичних. Свідченням того з'являються в цей час спеціалізовані школи, програма яких ґрунтувалася на античних чи мусульманських зразках.

Усі школи великої монархії Карла Великого за своєю внутрішньою організацією у певному сенсі дійсно були копією Йоркської школи. Англія і справді була в той час країною науки і освіти. Ось, що пише Алкуїн в одному зі своїх листів до Карла: "мені, вашому незначного рабу, бракує ґрунтовних навчальних посібників, які я мав на батьківщині за добрим і благочестивим старанням мого наставника, а деякі придбав своїм власним потом. Кажу ж про те

вашому високості в надії, чи не буде завгодно вам при вашому прагненні до всякої мудрості, щоб я послав деяких зі своїх учнів привезти нам звідти найнеобхідніше і пересадити таким чином квіти Британії у Франції: нехай сади ростуть не в одній країні Йорка, і нехай в околицях Тура розродиться рай плодами ...". Алкуїн прямо заявляє, що мета всіх його праць і турбот – "пересадити квіти Британії до Франції".

Найкраще можна судити про досконалість викладання світських наук за збереженими для нас підручниками від того часу.

Якщо світ є школа, то не суспільство формує школу, а школа – світ і культуру. Якщо в ранньому християнстві, за словами Г.Г. Майорова, новою та оригінальною є концепція любові, що вище знання і віри, то пізніші християнські автори зробили акцент на ідеях авторитету і учительства, на дисципліні. Дисципліна розуміється і як форма організації знання, тобто як навчальний предмет, і як форма контролю з боку вчителя за діяльністю учня: "Дисципліна – страж надії, стійкість віри, водій по дорозі порятунку".

Всі можливі питання і відповіді вже відомі заздалегідь, учневі залишається лише повторювати повчання вчителя: "Самослухняність тоді завгодна Богові й приємна людям, коли веління виконуються без внутрішнього супротиву, покійно, невідкладно, ревно й сумирно, бо послух, який чиниться старшим, Богом відплачується. І коритися учень повинен із ясним духом, бо "тоді з радістю його любить Бог". Коли ж учень кориться не від душі і нарікає хоч не устами, а лише в серці своєму, не потрібен буде Господу, який бачить ремствування його серця".

Все це оформлюється у різного виду підручниках, компендіумах, енциклопедіях. Ось приклад з типового середньовічного підручника, складеного Алкуїном. Цей підручник призначався для Піпіна, сина Карла Великого.

Учитель повинен був лише вміти слухати і передавати це. "Це вміння стає головною здатністю в людині, а трансляція і відтворення, накопичення знань – головним механізмом культури, механізмом її збереження".

Алкуїн склав підручники для своїх учнів із предметів тривіуму, які вивчалися першими. За часів Карла Великого латинська мова була ще практично розмовною мовою, принаймні для вищих класів, мовою церкви і школи. Але граматики того часу знайомили учнів лише з етимологією. Наступне знайомство з мовою відбувалося за допомогою риторики та діалектики. За предметами тривіуму слідували науки квадривіума, тобто арифметика, геометрія, музика й астрономія. Знайомство з елементами грецької мови завершувало коло світських наук, за ними йшов вищий предмет – богослов'я.

Граматики Алкуїна викладена у формі діалогу. Розмовляють два учні Алкуїна: англосакс і франк, в присутності вчителя. Англосакс старший і досвідченіший. Спочатку, під керівництвом наставника, встановлюється загальний план бесіди, а потім починається і сама розмова.

Покінчивши з буквами, учні переходять до складів і встановлюють

відмінність між довгими і короткими. Учитель пояснює, що таке склади, випадки їх вживання і, нарешті, переходить до визначення граматики. "ГраMATика є словесна наука, страж правильної мови та письма". ЧастиH мови Алкуїн налічує вісім – це ім'я, займенник, дієслово, прислівник, прикметник, сполучник, дієприкметник і вигук.

"Ім'я є частиною мови, яка приписує якомусь або тілу або речі загальне або спеціально йому належать назва". Після визначення іменника Алкуїн говорить про роди, числа, відмінки, далі йде мова про відмінкові закінчення. Цим і закінчується трактат про іменники.

Так само будується і трактат про займенники. Далі йде виклад про часи і дієсло, у висновку трактату про дієслово наводиться відмінювання дієслів. Потім йдуть трактати про дієприкметники, сполучники та прикметники. На закінчення етимологічного відділу граматики Алкуїна наводиться коротке зауваження про вигуки. Але знайомством з етимологією мови далеко не закінчувалося граматичною освітою. Як істотні частини граматики трактувалися орфографія і метрика. Алкуїн склав коротеньке керівництво з орфографії. Воно являє собою реєстр таких слів, які, маючи однакову вимову, пишуться різному. Алкуїн викладав і останню частину граматики – метрику. Це видно, бо, з одного боку, Алкуїн сильно любив поезію і сам написав чималу кількість віршів, з іншого – є і прямі вказівки на це в його граматиці.

За граматичним освітою слідувала логічна. Риторика та діалектика становили дві частини логіки. Підручник риторики Алкуїна має такий заголовок – "Діалог про риторику і чесноти" (*Dialogus de Rhetorica et virtutibus*). Виклавши правила риторики, Алкуїн нагадує своїм учням, що ця наука не є самостійною галуззю знання, а спочиває на засадах науки про чесноти.

Підручник риторики має вступ, в якому викладаються завдання і мета цієї науки: "Господь привів і знову повернув тебе, вельмишановний вчителю Альбіне, тому прошу дозволу коротко запитати тебе про правила риторики, бо пам'ятається, ти говорив якимось, що сила цього мистецтва повніше все проявляється в питаннях державних. А як ти добре знаєш, зважаючи на царствені заняття та палацові турботи, ми постійно знаходиться серед питань цього роду і безглуздо було б не знати правил мистецтва, у яке мимоволі втягують нас справи повсякденні". Ще ясніше це виявляється в самому визначенні риторики та її завдань. На питання, що таке риторика, Алкуїн відповідає:

"Карл: Яка її (риторики) мета?

Альбін: Уміння добре говорити.

Карл: Якими справами вона займається?

Альбін: Справами громадськими, тобто питаннями, що вивчаються наукою, але доступні природному розуму. Справді, як для кожної людини природно оберігати себе і нападати на іншого, навіть не навчаючись володіти зброєю, точно

так для кожної людини, навіть не вправляючись у тому, природно інших звинувачувати, а себе обіляти. Проте легше й розумніше користується мовою той, хто озброєний наукою і звичний до вправи".

Предмет риторики складають і судові процеси. В усякому процесі потрібно знати: особа, яка вчинила факт, сам факт, час, місце, спосіб дії, випадок і право на дію. Після докладного розгляду цих пунктів предмета риторики Алкуїн переходить до частин риторики. Це: *inventio* – підбір матеріалу для мовлення; *dispositio* – розпорядок знайденого матеріалу; *elocutio* – пристосування відповідних до матеріалу виразів; *menuntiatio* – міра голосу й положення тіла, дивлячись на достоїнство предметів і слів. Короткими зауваженнями про чесноти (*de virtutibus*) закінчується перша частина логіки Алкуїна.

Другу частину її становить діалектика, для вивчення якої він також склав підручник. "Діалектика відрізняється від риторики тим же, чим стиснений кулак відрізняється від розпростертої долоні. Діалектика вишукує аргументи, риторика розвиває їх; перша більш пристосована до винаходу предметів мови, остання до викладу їх". Найголовнішими частинами діалектики Алкуїн вважав такі: перша включає в себе виклад вчення про поняття (*isagogae*), друга складає вчення про категорії (*categoriae*); далі мова йде про протиставлення (*sillogismorum formulae*); питання про протиставлення служить перехідним ступенем до найважливіших розділів – про докази і визначення (*deffinitiones*); всі види визначень мають особливе відношення до загальним місць (*topici*); остання частина діалектики розповідає про спосіб пояснення, тлумачення (*de perihermenias*). Обидва підручника були складені Алкуїн в діалогічній формі, де розмірковують – Алкуїн-учитель і Карл-учень.

Паралельно з вивченням граматики, риторики і діалектики йшло читання класичних авторів. Із них запозичувалися приклади на те чи інше правило. Якщо в самому підручнику майже кожне важливе правило ілюструвалося прикладами з класичних письменників, то обов'язком учня було зазначених підшукати нові приклади. Крім того, оскільки класичні письменники вважалися зразковими, то вибрані місця з деяких текстів заучували напам'ять. Для цієї мети існували збірники на зразок сучасних хрестоматій.

Курс квадріума призначався не для всіх учнів. У багатьох авторів того часу ця група наук користувалася порівняно меншою повагою.

Арифметика, на думку Алкуїна, мала значення, насамперед, як наука, що трактує і пояснює числа. Св. Письма: "Ти добре знаєш, як приємна арифметика, як необхідна вона для усвідомлення божественних писань" – писав Алкуїн Карлу. У Святому Письмі числа мають особливе значення. Завдання арифметики дозволити, розкрити їхню таємницю, вказати значення і сенс того чи іншого числа. Такий погляд на завдання арифметики Алкуїн виклав у листі до свого учня Дафна, де він дає тлумачення сьомого вірша шостого розділу Пісні Пісень: "шістдесят суть

цариць і вісімдесят наложниць, і Юнони, їм же немає числа". Пояснюючи це місце Алкуїн насамперед зупиняється на значенні чисел 60 і 80. "Між числами потрібно розрізняти парні і непарні, досконалі і недосконалі; з недосконалих одні бувають більше, а інші менші. З парних чисел важливі ті, які цілком складаються зі своїх частин, не порушуються ні при діленні на свої складові частини, ні при з'єднанні їх. Таке, наприклад, є число 6. Половина його дорівнює 3, третина - 2 і шоста частина.

1. Сума всіх частин дорівнює 6. Ось число досконале. Не дарма досконалий Творець створив все в шість днів. Число 8 належить до недосконалих числах. Справді, сума частин 8 не дорівнює самому числу. Половина $8 = 4$, $1 / 4 = 2$, $1 / 8 = 1$. $4 + 2 + 1 = 7$. Ось причина, чому рід недосконалий людський після потопу розмножився від восьми душ, які врятувалися в ковчегу Ноевому. Що сказано про одиниці, то з таким же правом може бути віднесено й до десятків, сотень і тисяч. Якщо число 6 є досконале число, то і 60 таке ж, тому що половина його дорівнює 30, одна третина – 20 і шоста частина – 10. Сума всіх частин дає 60. Так само, якщо число 8 відноситься до недосконалим числах, то і 80 так само повинно бути віднесено до цього розряду".

Про геометрії в школах Алкуїна відомостей немає.

Що стосується астрономії, то завдання цієї науки – служити засобом пізнання Бога через споглядання красот природи бездоганно створеного світового порядку. Завдяки астрономічним обрахункам можна правильно визначити час святкування церковних свят, священних днів і священних годин. Астрономія тому поділяється на дві частини: астрономію у власному розумінні і астрологію. Перша вирішує питання про закони руху зірок, друга досліджує їх сутність, природу і силу. Просте спостереження цінувалося вище обчислень. Це видно з одного з листів Алкуїна до Карла Великого:

"По вашій волі і вашим переконанням, працюю тепер під покровом св. Мартіна над тим, щоб одних тішити медом священного писання, інших напувати чистим старим вином стародавньої науки: одних я хочу жити яблуками граматичних тонкощів, а деяких намагаюся просвітити наукою про зірки з вершин якого-небудь найвищої будівлі". Домініус пояснив нам в основних рисах Боеція і твори Беди про сонячний, місячний та планетний рух, ознайомив нас із сузір'ями, знаками зодіаку, причинами затемнень, вживанням астрології і гороскопа, сонячних годинників і зорової труби". З цього уривка з щоденника Валахфріда Страбона видно, які посібники використовувалися для спостережень. Навчальними посібниками з астрономії служили твори Боеція і Беди Високоповажного.

Музика, як предмет шкільного викладання, привертала на себе особливу увагу Карла Великого. Ще в 787 році він з Риму викликав дванадцять співаків, на чолі яких були Феодор і Бенедикт. Одного з них Карл послав у Метц, іншого до Суасону, де вони відкрили свої співочі школи. Єпископам і абатам монастирів наказано було в школах навчати співу.

Звичайно, у всіх школах на першому місці стояла вокальна музика; але поряд з нею викладалася й інструментальна. Повідомлялося відомості з теорії музики, які вивчалися по допомозі все тих же Беди та Боеція, як це видно зі щоденника Валахфріда Страбона: "Починаючи з Великодня наступного року взялися ми за вивчення музики. Хоча я мало здатний для виконання цього мистецтва, але все таки я з любов'ю пристрастився до нього. З великим завзяттям вивчав я тому книги Боеція і читав Беду. Таттон сам був знаменитий музикант і складав різні гімни та пісні; він читав нам лекції докладні про послідовність і взаємовідношення тонів і про закони композиції. Потім пояснював він нам властивості різних інструментів, правила співу, різні нотні знаки, поступове походження і справжнє значення їх. Майже кожен з нас у попередні вже роки навчався або співати, або грати на якомусь інструменті, один грав на органі, який служили єдиним акомпанементом храмового співу, інший – на арфі, третій – на флейті, трубі або тромбоні, деякі грали на дельтоподібній цитрі або на триструнній лірі".

Грецьку мову і знайомство з нею становило заключну ланку в системі предметів загальноосвітнього курсу. Завдяки Алкуїну та іншим вчителям викладання грецької мови успішно велося в палацовій і Турській школах. Із цих шкіл вийшли такі знавці грецької мови, як Ангільберт, прозваний за своє знання грецької мови Гомером, Храбан Мавр. Храбан Мавр настільки високо цінував знання грецької мови, що викладання її вважав дуже важливим і необхідним у Фульдській школі: "Як струмок із джерела, так точно і латинська мова витікає з грецької. Хто нехтує знайомством із джерелом, той ніколи не пізнає справжньої сили струмка, з якого черпає".

Цікава і організація навчального процесу. Із щоденника Валахфріда Страбона видно, що на курс граматики відводилося близько чотирьох років. У перший рік вивчалася етимологія, в наступному – орфографія, і на третьому році вивчення граматики закінчувалося вивченням метрики. Але для закріплення знань із граматики останній четвертий рік присвячувався цьому предмету: "Щоб доповнити наші граматичні знання, нам доручили протягом зими навчати новоприбулих учнів граматиці точно так само, як навчали нас".

Після закінчення чотирьох років вивчення граматики, для того щоб перейти до наступного предмету, учні зобов'язані були пройти "випробування": "У заняттях настав час, коли всі, які переходили з граматики в риторику, піддавалися з цього приводу остаточним випробуванням ... В призначений день домінує Ерлебальд прийшов з іншими вчителями внутрішньої школи у великий зал нашого будинку і сам пропонував кожному з нас по кілька запитань про предмети, які ми вивчали, і про письменників, яких читали. З останніх ми повинні були наводити приклади на кожне правило. Від нас був потрібний так само звіт про оповідання з біблійної історії Старого і Нового Завіту, прослуханих нами за ці чотири роки, і понад те про сенс і призначення їх". Після закінчення "випробувань" починалися канікули.

Наступні два роки були присвячені вивченню риторики і діалектики. Один рік був присвячений вивченню правил риторики і діалектики: "Після цього вся зима була присвячена засвоєнню правил риторики і діалектики, які ми слухали і закріплювали в своїй пам'яті за останні два роки. Вправи ці були двоїсті: спочатку усні, а потім письмові". Потім після складання іспиту з цих предметів учні переходили до "новому кола навчальних предметів" – квадріума. На вивчення предметів квадріума відводилося близько трьох років і вивчалися вони паралельно. Таким чином, на вивчення всього курсу світських наук відводилося десять років. Звичайно, далеко не всі проходили повний курс загальноосвітніх предметів. З п'ятисот вихованців внутрішньої і зовнішньої школи монастиря Рейхенау при Боденському озері, де навчався Валахфрід Страбон, квадрівіум вивчали двадцять, а грецькою мовою займався лише один.

Вимоги до вивчення були ясно сформульовані в Капітулярі від 802 року: "На погляд Карла, служителю вітваря потрібно бути знайомим із вченням про православну віру, з канонами, богослужінням, із творіннями Отців". У школах часу Карла Великого з групи богословських наук викладалося: а) Священне Писання, б) вчення про православну віру або догматичне богослов'я, в) канони, г) літургіка та ін.

Методом осягнення Святого Письма та інших богословських наук було коментування або екзегетика. "Для Алкуїна в Писанні безодня премудрості, прихованої під простими словами. Досліджувати і прояснити її неможливо інакше, як лише за методом алегоричним, таємничим". Такий загальний напрям екзегезису. Авторитет Отців церкви мав вирішальне значення при поясненні важких місць. Із приводу гідного зауваження місця Писання приводили виписки з декількох древніх коментаторів, за якими визнавали всю силу авторитетності. Вчитель і учень при поясненні зупинялися на коментарях святих Отців, із них витягли необхідні пояснення.

За іншим методом на тому ж принципі велося викладання інших богословських предметів школи. Школи високо поставили такі галузі богословського знання, як літургія, пастирське керівництво і теорія церковного проповідництва. Центром мережі Каролінгських шкіл була придворна школа в столиці Ахені. У столиці склалося і таке своєрідне товариство як Академія Карла Великого, яка представляла й одночасно Академію наук, і Міністерство освіти, і дружній гурток, де читалися лекції, велися суперечки і влаштовувалися бенкети. Очоловав її деякий час Алкуїн.

Режим в цій школі був той же, що й у монастирях. Діти носили чернечий одяг. Основним виховним засобом для них було постійне відвідування богослужіння. Серед ночі їх будили до всеношної. Тих, хто не прокинувся по дзвону будили за допомогою батога. Після всеношної слухали молебень всім святим і "хвали", далі повинні були прослухати "першу годину", сім псалмів із літаній і першу месу. Потім слідувала "третя годину", "меса на даний день" і

"шоста годину". Потім – сніданок, і учні вдруге на добу вкладалися спати. Після сну "дев'ята година" і потім навчальні заняття. Наприкінці дня були ще вечірня служба та "комплеторій".

Монастирське утворення, яке було характерне і для кафедральних шкіл, розпадалося на три ступені: граматичні заняття, філософські науки, які поділялися на "мирську філософію" та "небесну філософію", тобто вивчення Священного Писання і творів Отців церкви. До числа "граматичних наук", крім граматики, належали риторика і діалектика (тобто тривіум), до "мирської філософії" науки квадріума. Всі ці дисципліни викладалися латинською мовою.

Раніше, ніж приступити до них, учень повинен був ознайомитися з латинською мовою практично. Попереднє навчання латинської мови полягало в заучуванні напам'ять 150 псалмів Давидових. Саме так накопичувався запас латинських слів, звичка до синтаксичних оборотів і навички вимови.

Усі школи в монархії Карла Великого можна розділити на дві групи. До першої групи можна віднести зразкові школи, які були своєрідними вищими навчальними закладами. Це три школи: палацова Ахенська, Турська і Фульдська. Вони були для здібних учнів з єпископських і монастирських шкіл завершальним етапом навчання.

До іншої групи можна віднести єпископські й монастирські школи, що перебували під безпосереднім контролем єпископів або абатів монастирів. Вони призначали шкільних викладачів з магістром на чолі. У Фульдському монастирі була рада з дванадцяти вчених і досвідчених ченців, які називалися старшинами. У числі їх обов'язків було викладання в школах. Старшим серед них був магістр, який завідував призначенням членів ради, розподіляв між ними предмети викладання, стежив за виконанням запропонованих програм, виробляв "випробування" учнів. Найпоширенішим назвою вчителів було – схоластики, а помічники їх називалися секундаріями. Помічником був і ректор школи. За ним слідував кантор, який завідував господарством. Для спостереження за дисципліною в школах існували ціркатори і наглядачі. Учні за часів Карла набиралися з усіх станів. З особливою любов'ю приймалися діти, які хотіли або надіслані батьками отримати духовне звання.

Мета виховання і навчання для Каролінгських вчителів – мудрість (*sapientia*), необхідна кожному члену християнського суспільства. Поняття мудрості визначається Алкуїном так: "Мудрість, як визначають філософи, є знання божественних і людських справ". Досягається ця "мудрість", насамперед, через постійне читання і вивчення Писання, висловлювань Отців церкви.

Поняття "освіта" і "виховання" при цьому, природно, зливаються. Сам термін "*eruditio*" у Алкуїна позначає то одне, то інше, а найчастіше і те й інше водночас. Значення виховання в його очах дуже велике, як найголовнішої виховної установки, він насамперед пропонує любов наставників до вихованців. Їх треба

любити і виховувати як синів. Як засоби виховання він вказує: а) переконання, б) особистий приклад; в) покарання. "Старші хай виховують молодших добрими прикладами і старанним переконанням і їх люблять, як синів, а ті нехай слухають їх як батьків і коряться їхнім повчанням зі швидкістю". Кожній людині, а особливо духовній особі, Алкуїн постійно радить подавати іншим приклад власним життям. Що стосується покарань, то про них Алкуїн говорить лише в загальних словах. Тілесні покарання він уявляв собі як щось звичайне: "І як батоги дітей привчають вчитися прикрасі мудрості або звикати до добрих звичаїв, бо ми на працях і стражданнях досягаємо необхідність підготовки до спокою вічного блаженства".

В галузі дидактики і технології навчання варто відзначити порада, дану Алкуїном Карлу Великому: "Мудро запитати – означає навчити. І хоча один запитує, інший вчить, проте сенс доходить до обох з єдиного джерела мудрості". Тут видно відгомін "сократовських" традицій, які перетворюються в катехитичний метод. На цьому засновані й деякі навчальні керівництва Алкуїна. Дуже часто Алкуїн повторює: "Не може вчити в старості, хто не навчається у дитинстві, хто не вчиться, той не вчить".

Вчительське космотворення, як і божественне, починається зі слова. Вольовий акт – у бога, у людини – це висвітлення таємного змісту, що підлягає цьому смислу, що навчає йому. "Але для чого все це? – А все для того ж: щоб вивчитися змістом смислів для праведного життя-буття. Ця позанавчальна мета, але в ім'я якій – все це навчання, дане в питаннях-відповідях. Адже урок Алкуїна – всього лише про „навчання вчити.“ Можливо, тут як раз і зароджується майбутня схоластика, повчальна символіка, репетируються дидактичні елоквенції університетських часів".

Незважаючи на те, що Каролінгське Відродження було відродженням "зверху", тобто ініціювалось керівництвом імперії, воно все ж виявилось погано контрольованим процесом. Каролінгські автори, якщо можна так сказати, "випустили джина з пляшки", а коли знадобилося повернути його на місце, зробити це було практично неможливо.

М.Л. Гаспаров свого часу зазначав істотне протиріччя Каролінгського Відродження. Його формальним ідеалом була антична поезія, а змістовним – християнство. "Вчені" мужі мріяли про царство боже на землі, об'єднане христовою вірою і латинською мовою, на чолі зі вселенським імператором, обранцем Божим. Відродження римської культури як своєрідного фундаменту державної та релігійної єдності імперії Карла, як Граду Божого на франкській землі було загальним ідеалом сучасників Карла Великого. Однак в умовах найглибшого культурного занепаду відроджувати доводилося елементарну грамотність – мова, стиль, вірш, основи семи вільних наук. Тому однаково корисні і необхідні були і Біблія, і Вергілій. Античні поети повинні були дати новій культурі блиск форми, християнство повинно було дати їй істинність змісту, поєднання того й іншого

було ознакою, що відрізняє істинно культурного, "вченого" чоловіка від упослідженого йому носія "грубості", причому під "грубістю" однаково розумілася і простодушна неграмотність німецьких мужиків і вишукана "аморальність" Вергілія і Овідія.

Дуже швидко цей ступінь був пройденим і стало відчуватися протиріччя між біблійним та вергіліанським ідеалами. Як писав один із біографів Алкуїна, "в юності читав цей чоловік Господній читав книги древніх філософів, брехливі вигадки Вергілія, але після не хотів їх ні сам читати, ні дозволяти учням своїм, говорячи:" Досить із вас божественних поетів, немає вам потреби плямувати себе хтивою Вергілія мовою!" Через десять років після смерті Алкуїна розрив між світською та духовною культурами став відчутним.

Класичні письменники, дійсно, займають велике місце у творчості Алкуїна. Він цитує і перефразовує Вергілія ("Енеїду", "Еклоги", "Георгіки"), Горация ("Сатири"), Овідія ("Мистецтво кохання"), Вітрувія ("Про архітектуру"), Плінія ("Природна історія"), Цицерона ("Тускуланські бесіди"), Йосипа Флавія ("Юдейські давнини"). Але ще краще він знає християнську, особливо, ранню літературу.

У 778 році Алкуїн отримав у своє розпорядження школу і бібліотеку в Йорку. Він із захопленням описує передані йому скарби: "Тут знайдеш ти спадщину древніх отців, все, що мав для себе римський Лаціум в місті, або, що славна Греція передала латинянам, або що єврейський народ всмоктав у себе від дощу згори, що поширювали Афіни в сьйві, що лле світло ". Далі він перераховує авторів, представлених в бібліотеці: класики християнського богослов'я, отці церкви, християнські поети останніх років римської імперії (Седулій, Ювенк та інших), поети і вчені раннього середньовіччя (Боецій, Кассіодор, Беда, Альдхельм), класики античної літератури (Аристотель, Цицерон, Вергілій.). Перелік книг у Алкуїна цікаво зіставити з переліком, що дає Теодульф Орлеанський у вірші "Про книги, які я люблю читати". Впадає в очі великий збіг, відхилення незначні. Те, що вказав Алкуїн, мабуть, становила основу інтелектуальних знань даної епохи. Література християнська тут переважає над класичною, але все класики займають міцне місце; без них не мислили себе в той час освіченої людини.

У роки учнівства сам Алкуїн захоплювався Вергілієм, потім, якщо вірити анонімому біографу, зненавидів язичницького автора. У старості застерігав учнів від нього. Сігульфу, Адальберту і Альдріку Алкуїн зробив сувору догану за таємне читання Вергілія, Рігбода ревнував до Вергілія, "розпускають чад" і закликав: "О, якщо чотири Євангелія, а не дванадцять Енеїд (тобто пісень" Енеїди ") наповнювали груди твоєю!". У листі до Ангільберта з приводу граматичних питань він говорить про Вергілія, як про "брехуна авторитетного, яким навряд чи потрібно нехтувати". У цих словах ясно видно ставлення до нього Алкуїна: Вергілій – небезпечний за силою спокусливого впливу автор-язичник, але у світських науках

– авторитет, повз якого пройти не можна. У докірливому вірші до Корідона Вергілій і зовсім названий "пророком". Характерні і прізвиська, дані Алкуїном своїм учням – Корідон, Дафніс, Дамета, Мопс: вони взяті з "Еклог" Вергілія.

Він часто цитує еротичну поему Овідія "Мистецтво кохання", хоча, як видно з його віршів, знає і "Метаморфози", "Фасти". Цікаве одне місце з його листа Ангільберту – Алкуїн радить йому не нехтувати в Італії оглядом художніх старожитностей і надіслати йому священні реліквії: "Наша простота жадібна до них, а ваша знатність щедра до всього. Пам'ятай поетичний вираз: "Якщо нічого не приніс, то геть забирайся, Гомере". Хто сумнівається, що це передбачено в твоїй подорожі? Якщо Сибілла передбачила подорож Христа і його діяння, то чому Назон в пророцькому співі не міг передбачити Гомера і його подорожі". І тут же додає: "Я трохи пограв дотепністю риторики, щоб освіжити душу".

Алкуїн часом згадує багатьох античних філософів і вчених: Платона, Аристотеля, Арістіппа, Епіктета, Сенеку, Гіппократа. Втім, можливо він їх і не читав. Наприклад, він пише: "Як кажуть у вислові Платона, який сказав: щасливі ті царства, якщо ними керують філософи, тобто любителі мудрості, якщо царі вивчають філософію". Та це лише цитата з Боеція "Розрада філософією". Інший раз він цитує лист Платона Арістіппу, який втратив все майно під час аварії корабля: "Ідіть до Афін і скажіть учням нашим, щоб збирали багатства, не можуть загинути вони з кораблем". Але це знову ж таки лише цитата з твору Вітрувія "Про архітектуру". В одному випадку він навіть приписує Платону створення "семи вільних мистецтв". Взагалі, академія Платона була в поданні Алкуїна верхом досконалості світської науки, зразком для Каролінгської держави.

Давню історію Алкуїн знав непогано, хоча жодного разу не згадує Тита Лівія, Тацита, Плутарха або Светонія. Зустрічаються лише Йосип Флавій та Йордан. Імовірно, головним джерелом історичних знань був для нього Орозій.

Подібним було ставлення до класичної старовини і в оточення Алкуїна. Каролінгське відродження прагнуло відродити не стільки класичну стародавність Римської республіки або століття Августа, скільки християнську Римську імперію часів Костянтина, Граціана та Феодосія. Тому імена Ієроніма, Августина, Амвросія Медіоланського для Алкуїна мають більшу вагу, ніж всі твори класичних авторів. У Карла Великого одного разу з досади вирвалися слова: "От, якби в мене було хоча б 12 кліриків, настільки освічених у всіх областях знань, якими були Ієронім і Августин!" На це високошановний Альбін (Алкуїн), який вважав себе невігласом у порівнянні з названими мужами, заперечив: "Творець Небес і землі не знайшов більше їм подібних, а ти їх хочеш мати дванадцять!"

Із повагою ставлячись до класичної старовини, Алкуїн уважав сучасну йому епоху незмірно вище. Можливо, що він дійсно зовсім не заспокоював Карла Великого, коли порівнював Ахен з Афінами і "Новим Афінам" віддавав перевагу над старими. Тому він і в листі до монахів англосаксонського монастиря в Ірландії

переконавав старанно навчати юнацтво "традиціям католицьких учителів", але тут же додавав: "Проте не потрібно нехтувати і знанням світських наук, якби у вигляді певної основи передавалася ніжному дитячому віку граматики та інші дисципліни філософської мудрості за допомогою яких, як по східцях мудрості, можна досягти найвищої вершини євангельською досконалістю". Пізніше подібний підхід в Західній Європі втілюється в формулу "philosophia ancilla est theologiae" (філософія-служниця богослов'я).

Чітко розуміючи завдання і цілі новоствореної християнської імперії, Алкуїн ясно визначив і напрям розвитку її культури: "Працюючи багато над різним для того, щоб виховати юнаків на користь св. Божої церкви для прикраси вашої імператорської влади, я дбаю, щоб не була марною милість до мене всемогутнього Бога, і щедрість вашої благодущності не була безплідною". Він "напуває закручені уми прямо із джерела різних наук; одним він намагався розтлумачити мистецтво і правила граматики, перед іншими піднімав хвилі риторики, інших наставляв у дебатах судових, інших в піснях Аонії. Дехто навчався в нього грати на флейті Касталії або бити ногою про вершині Парнаса, інші займалися через нього з гармонією небесного зводу, шляхами сонця і місяця, п'ятьма поясами полюса, семи планетами, законами перебігу зірок: їх сходом і заходом, рухом моря, землетрусами, природою людини, звірів, птахів і всього населення лісів; він розкривав перед ними різні якості і поєднання чисел: навчав із достовірністю вираховувати час Пасхи і особливо пояснював таємниче в Святому Писанні".

Мудрість Святого Письма поставлена в основу всієї культурної діяльності Алкуїна в монархії Карла Великого бо "на кожній сторінці Священного Писання ми переконуємося у необхідності вивчення мудрості: ніщо не веде так до блаженного життя, ніщо не буває приємніше для вправи, ніщо не діє сильніше проти вад, ніщо не може бути достойнішим, якби не було велике достоїнство людини; а по фразам філософів ніщо так не потрібно для управління народом, для влаштування життя за правилами моральності, як саме мудрість, порядок і наука". Таким чином, мудрість Святого Письма, яку можна досягнути за допомогою вільних мистецтв, корисна і для управління державою, і для морального розвитку. Язичницька антична культура для нього всього лише засіб тлумачення і поглиблення християнської догматики.

В умовах формування регіональної Середземноморської цивілізації у формі імперії відбувалося зіткнення і взаємовплив різних культур (латинської, римської, грецької, єгипетсько-коптської, сирійської, іудейської, християнської, "варварської" та ін.) Складалася синкретична регіональна ("європейська") латинсько-християнська культура, що за різними параметрами протистояла локальним традиційним культурам. Ключовими її поняттями стають "Бог" і "Душа" (Аврелій Августин: "Що ти хочеш знати? – „Бога і Душу.“ – „І більше нічого?“ – „І більше нічого"). Але, перш ніж склалася і поширилася ця нова

культура як фактично єдина, в розрізненому світі, акцент робився вже на ідеї індивідуального порятунку. Сказане можна описати формулою "між Юпітером і Христом стоїть Людина", бо виявляються такі феноменальні явища суспільної та індивідуальної свідомості, як інтерес до світу, до внутрішнього стану людини, прагнення пояснити їх максимально "науково", очікування всесвітньої екологічної катастрофи, надія лише на свої сили.

Це все виявляється й у каролінгському Ренесансі. Свідченням тому – зростання кількості ересей, їх небезпека для відносно слабкої ще церкви. Шалонський собор 813 року вимагав, щоб у нових єпископських школах готували "такі люди, які б мали особливе значення серед простого народу і наука яких протистояла б не лише різним ересям, а й хитрощам антихриста". Єресі цього часу досить численні і небезпечні. У каролінгській державі навіть діяли особливі таємні суди, що виявляли і знищували небезпечних людей.

У рамках Каролінгського Відродження, як і в період італійського Ренесансу, йде активне *обговорення проблеми ідеального правителя*. Це добре демонструють діяльність і твори самого Алкуїна. Його політична діяльність була пов'язана з певними політичними уявленнями. Алкуїн, маючи різнобічні обдарування, не був філософом або політиком і ніколи не викладав докладно свої соціальні і політичні ідеї, але їх можна все ж виявити в його численних листах-настанових, що містять зауваження або відгуки на проблеми, які виникали в каролінгському суспільстві. Політичні уявлення Алкуїна спиралися на твори отців Церкви, трактати ірландського походження, які були дуже популярні в цей час, а також на ряд античних джерел. Оскільки найяскравішою особливістю середньовічної культури є орієнтація на "наказ", тобто написане слово, текст, знання Святого Письма та коментарів до нього давала можливість вирішувати будь-які проблеми.

Виникнення держави і політичної влади Алкуїн трактував під впливом "древніх письменників", він сам на це вказував, що його основа – це риторичний трактату "Про знаходження" Цицерона. Суть цієї позиції полягала в тому, що доісторичні люди, безцільно блукали по безкрайніх рівнинах подібно до диких тварин, покладалися лише на свою фізичну силу, а не на здібності, закладені у свідомості. Проте незабаром з'явився великий муж, який усвідомив великі можливості людської натури, закладені в кожній окремій людині, особливо якщо удосконалити їх навчанням. Він переконав усіх людей зібратися разом, спочатку проти їх волі, але потім націлив їх до корисних і поважних занять. Чим більше первісні люди прислухалися до цієї людини, тим більше спокійними і цивілізованими вони ставали.

Те, що окрема людина стана над людьми і змусила їх підкоритися, Алкуїну не здається дивним. Цей факт, звичайно, суперечить природному стану речей, але свідчить про Божественне втручання в справи світу і є своєрідним виправним заходом Бога за первородний гріх. Позиція Алкуїна збігається з думкою Августина

у творі "Про Град Божий". Останній, дійсно, вплинув на політичні погляди і Алкуїна, і самого Карла Великого, який не лише був добре знайомий з цією книгою, а й любив її більше інших.

Підсумком таких міркувань Алкуїна було визначення понять "король" і "королівський обов'язок". У листі до короля Нортумбрії Етельреда Алкуїн писав: "Король так називається за родом свого правління, і той король, хто керує своїми підданими добре, він отримає стократ від Господа Бога нашого і увійде в Царство Небесне". Це визначення короля було запозичене Алкуїном у Ісидора Севільського ("Етимології"). Алкуїн згоден з Ісидором і в тому, що справедливість і благочестя – головні королівські чесноти. За словами Алкуїна, правителі і судді зобов'язані правити своїми людьми справедливо і благочестиво. Ісидор вважав, що Господь Бог подарував владу государям саме для того, щоб вони були корисні своєму народові, і Алкуїн відповідно заявляє, що сан імператора був даний Карлу самим Богом, і зумовлене йому для управління народом для досягнення добробуту всіх людей. У Ісидора ж запозичив Алкуїн теорію про те, що правління короля полягає у покаранні полеглих, які піддалися гріху, чия схильність до зла може бути приборкана лише за допомогою насильства. Якщо слово священика виявляється безсилим, світські правителі повинні вдатися до сили.

Подібні ідеї викладалися також в трактаті "De duodecim abusivis saeculi" (глава "Несправедливий король"). Автора трактату називають Псевдо-Кипріяном, бо справжнє його ім'я невідоме. Вплив цього анонімного трактату помітно в листі Алкуїна до короля Нортумбрії Етельреда 793 року і в листі 796 року до короля Ердульфа. Ці листи-повчання насичені виразами Псевдо-Кипріяна, пов'язані з королівським боргом: король для всіх своїх підданих є особою, яка виправляє і карає, він відповідальний за благополуччя процвітання своєї країни, перед самим собою і тими, хто буде правити після нього. В одному зі своїх листів до франкського короля Алкуїн наводить цілий список обов'язків короля, в дусі Псевдо-Кипріяна: виправляти і карати грішників, нікого не гнобити й не гнітити, захищати Церкву, судити справедливо і неупереджено. Дана позиція буде підтверджена Паризьким собором в 829 році, що визначив обов'язки королів ": вони полягають у тому, щоб керувати народом божим в законі і в справедливості і піклуватися про підтримку миру і злагоди. У першу чергу королю належить бути захисником церков і служителів божих, удовиць, сиріт і всіх інших бідних і незаможних. Він повинен також у міру можливості проявляти себе грізним і завзятим, щоб не сталася якась несправедливість, а якщо і відбудеться одна з них, то позбавити того надії сховатися в своїй лиходійській зухвалості, щоб всі знали, що ніхто не залишиться безкарним".

Найважливішим стає питання про відносини між Церквою і Державою. Алкуїн виходить при його вирішенні теорію папи Геласія I про дві сили (принципи), які керують світом: священна влада пап і королівська влада. Влада

священиків, зрозуміло, більша і важливіша, бо вона змушує государів людських тримати відповідь перед вищою Божественним судом, і тому правителі повинні схилити свої голови перед тими, кому довірені обов'язки божественні. Якщо Геласій міркує про необхідність і обґрунтованості абсолютної влади пап, Алкуїн все ж схиляється до необхідності двох типів влади: світської і духовної (сакральної). Духовна володіє ключем до Царства небесного, а світська володіє мечем для покарання порушників закону. Він теж віддає перевагу "сакральній" владі: "Миряни – це захисники служителів божих на землі", а останні, в свою чергу, захистять перших перед Господом. Цю теорію він виклав у своєму посланні до короля Нортумбрії Етельреда 793 року.

На обговорення проблеми ідеального правителя, природно вплинуло сприйняття постаті Карла Великого. Зокрема, Алкуїн спеціально розглядає функції та обов'язки імператора. Карл для нього захисник і покровитель Церкви, "призначений божественним чином", він наглядає за моральним життям своїх підданих, і коритися йому треба також, як і Богу. У своєму листі Карлу Великому в 794 року Алкуїн каже, що Церква має дякувати Богові за те, що той у такі небезпечні часи дав християнам благочестивого і мудрого керівника і захисника. Він часто нагадує Карлу, що влада була дана йому не лише для мирського правління, але і для захисту Церкви.

У листі Алкуїна 802 року значиться: "влада і мудрість даються обранцеві Бога для того, щоб він міг смиряти зарозумілість і підтримувати смирення в боротьбі про несправедливість, а також для того, щоб керувати і наставляти своїх підданих самим благочестивим чином". Головна мета Карла як государя повинна бути звернена до справжньої християнської віри, бо він "тримає в руках меч воїна і трубу проповідника, подібно до його біблійного попередника Давида" (з листа Алкуїна Карлу 795 р. "Завдяки правлінню Карла християнські народи знайшли мир і безпеку, і непереможні досі народи повинні добровільно підкоритися його скіпетру. Кінцевим результатом стане встановлення миру всередині "imperium christianum" (лист 799 року). У даному випадку є сенс підкреслити, що алкуїнівська ідея про капітуляцію без опору інших народів була широко поширена в античній (римській) літературі.

Заслуга Алкуїна в тому, що він широко рекомендує Карлу використувати її в політичній практиці. Ми це можемо побачити на прикладі офіційного послання Карла до папи Лева III (796 рік) Справжнім автором цього листа був Алкуїн, це доводиться тим, що він дійсно був ідейним натхненником Карла. У цьому листі значиться: "Наш обов'язок – захищати за допомогою збройної сили Святу Церкву Христа всюди: від зовнішніх нападів язичників до зміцнення пізнань католицької віри всередині країни. Ваш обов'язок, Святіший Отче, подібно до Мойсея, допомогти нам досягти Господа, щоб за допомогою вашого посередництва і завдяки керівництву і дарам Господа нашого, християни могли б всюди і завжди

здобувати перемогу над ворогами Його Святого Імені".

"За ідеям Карла Великого весь державний організм є відблиском теократичної монархії. Звідси в основі встановлюється єдність і солідарність між церквою і державою. Те й інше переслідують одну мету – виховання християнського народу для царства небесного".

Вже одне це не могло не породити бажання встановити контроль і над папством, що в десятому столітті здійснили правителі Священної Римської імперії. З листа Карла Лєву III можна зробити висновок, що й Алкуїн мріяв про верховенство Карла над папством, залишаючи останньому досить обмежене поле дії. Так, наприклад, у листі Карлу 799 року Алкуїн прямо каже, що влада франкського короля стоїть вище папської. Своєрідним обґрунтуванням цього для Алкуїна могла бути думка Ісидора Севільського, який писав, що іноді царство небесне може отримувати вигоду від царства земного.

Уявлення про кінець історії, посилення соціальної апатії привели до широкого поширення есхатологічних настроїв. Актуальна есхатологія була однією з характеристик середньовічного мислення. Виявлялася вона не лише в різних сферах культури, а й у політиці. Не дивно, що Алкуїн був одним з натхненників політики, спрямованої на підготовку християнського суспільства на землі до приходу Царства Божого. Звідси і розробка ідеї християнської імперії.

Алкуїн ще в 794 році застосував поняття "imperium christianum" по відношенню до імперії Карла Великого. Географічно ця імперія включала в себе Німеччину, Галію, Аквитанію, а також Італію та провінції, які межують з цими країнами, і всі вони в минулому були територією Західної Римської імперії. В ідейному відношенні християнська імперія була для Алкуїна і Карла продовженням римської імперії християнських імператорів – Костянтина Великого, Феодосія II, Валентина I, яких Алкуїн вважав попередниками Карла.

Така велика імперія фактично ставила Карла вище інших королів. Це стало ще однією причиною для союзу Церкви та Імперії. Абат найвідомішого монастиря Сен Дені під Парижем і одночасно голова кліриків при дворі Піпіна Фульрад в листі папі Захарію сформулював запитання: "Що перешкоджає Піпіну, який є королем за владою, стати королем за іменем?". Піпін був помазаний на соборі в Суассоні Святим Боніфацієм, який представляв папський престол, а в 754 папа Стефан II сам помазав Піпіна в Римі, отримавши Равенну і всю територію колишнього екзархату в Італії.

Чому ж саме Карла Алкуїн визнав гідним імператорського сану? По-перше, той спирався на родову традицію: до помазання Піпіна королівська влада в Німеччині була виборною і надавалася підняттям на щиті. По-друге, територія земель, підвладних королю франків, практично досягла масштабів колишньої Римської імперії. По-третє, в Константинополі після чергового державного перевороту на троні виявилася жінка.

У церковно-релігійній сфері ставлення Каролінгів до імператорів в Константинополі ставало все більше настороженим і навіть часом відкрито ворожим. Так, у трактаті "Libri Carolini" візантійські правителі прямо були звинувачені в "ідолопоклонстві" та "гордині". 15 серпня 797 року імператор Костянтин VI був повалений і на візантійському престолі опинилася жінка, імператриця Ірина. Ця звістка викликала на Заході величезний інтерес: "І коли прочитаєш цей лист, негайно ж відійшли назад інший, щоб я знав, що ти чув про володарів Греції", – просив Алкуїн Зальцбургського архієпископа Арно.

Нова ситуація знайшла відображення в листі Алкуїна Карлу Великому в червні 799 року. Він розмірковує про три вищі "достоїнства" (dignitates) в християнському світі – папське, імператорське й королівське і підкреслює, що і перша і друга "гідності" були принижені і заплямовані насильствами над папою Львом III і над Костянтином VI. Тут є "багатозначна констатація того парадоксального факту, що носій третьої за рангом" гідності "виявився тепер реально могутніше (potentia excellentiorem) і папи, й імператора".

Офіційна позиція по відношенню подій 25 грудня 800 р. викладена в Лоршських анналах. Головний аргумент для обґрунтування коронації 800 року – припинення в Константинополі чоловічої лінії носіїв імператорського титулу і встановлення там "жіночого правління" (femineum imperium). У подібній ситуації, за рішенням папи, турботу про добробут християнської Римської імперії і відповідний титул мав прийняти на себе найбільш гідний – той, хто вже фактично володів Римом.

У 802 році після Ірину на візантійський престол вступив Никифор I. Каролінгські пам'ятники вже називають його лише "імператором греків" (factus est imperator Grecorum) на відміну від самого Карла, імператора римлян, який, до того ж часто волів називати себе просто "імператором". Константинопольські правителі болісно сприймали поступове просування франків до кордонів візантійських володінь: "Друзи з франком, але не сусідствуй". Карла звинувачували в тому, що "хотів відібрати в них імперію".

Алкуїн "ставив" на Карла й тому, що бачив на прикладі своєї рідної Англії, до чого може призвести політична ситуація з безліччю правителів. Карл для нього був подібний біблійному Давиду: „натхнений тими ж чеснотами і вірою, править сьогодні наш керівник і пастир, король, під управлінням якого християнський народ живе в світі і вселяє страх язичницьким племенам, вождь, побожність якого постійно зміцнює своєю твердістю католицьку віру в боротьбі проти носіїв ересі" (з листа 799 року). І далі: "Лише один царює в царстві небесному – той, хто метає блискавки. Справедливо, щоб в наслідування йому лише один царював на землі, один, якому Богом відведено бути прикладом для всіх людей".

Соціальні та політичні погляди Алкуїна, їх обов'язковий зв'язок з педагогікою, обґрунтування за допомогою посилань на язичницьку та

християнську античність можна простежити на основі його трактату "Риторика" ("Disputatio de Rhetorica et de virtutibus"). У ньому Алкуїн на перший погляд парадоксально об'єднав два різнорідних предмета: науку про красномовство і науку про чесноти. Трактат Алкуїна має назву "Про риторикі і чесноти" і це означає, що розділ про чесноти не є простим доповненням до основної частини тексту. Навпаки, 42 розділи основного тексту є свого роду прологом до заключної частини про чесноти. Алкуїн пояснює це просто. До обов'язків Карла Великого як помазаника Бога входили „Істини в школах, церквах і абатствах держави“. Навіть війна повинна служити миру, а переможені народи повинні схилити голову і коритися земному государю, який відкрив їм шляхи християнського життя. Паралельно із завданнями освіти вироблялися і зразки соціальної поведінки відповідно до нових завдань культури. Невипадково тому головною формою Алкуїнівських творів стає послання.

Дата написання цього трактату невідома. Найшвидше, "Риторика" була написана між 801 і 804 роками. Прямими джерелами Алкуїну послужили Цицеронівський трактат "Про знаходження" і "Риторика" Юлія Віктора. "Діалог про риторикі і чесноти" складається з 47 розділів, із яких перші 42 присвячені мистецтву риторики. Алкуїн скоротив текст Цицерона до 18 сторінок, у відповідності зі середньовічною традицією до тексту Цицерона він звертається коректно, запозичуючи цілі уривки майже дослівно і зберігаючи Цицеронівську фразеологію. Так само він підходить і до твору ратора IV століття н.е. Юлія Віктора "Ars Rhetorica" ("Мистецтво риторики"). Звертаючись до творів язичницьких авторів, Алкуїн використовував їх як джерело знання з предмета, необхідного не лише королю Карлу, але і цілій армії учнів, які мали займатися державною службою. У розділі 30 свого твору Алкуїн, розповідаючи Карлу про суперечку одного древнього філософа з якимось Ксенофонтом і його дружиною, зауважив, що цей філософ не був християнином. Карл запитав: "Чому ж ми довіряємо йому?" – І отримав відповідь свого вчителя: "Він був послідовний у своєму мистецтві".

Написана у вигляді діалогу Алкуїна і Карла Великого, "Риторика" складається з маленьких лекцій – відповідей Алкуїна на прохання Карла розповісти про правила риторики і наставити його в питаннях державних, бо в них "найповніше проявляється сила цього мистецтва". Однак, відповідаючи Карлу, Алкуїн нагадує, що ця наука не самостійна галузь знання, а прикладна, ґрунтується на засадах науки про чесноти, яка веде до пізнання істин Священного Писання. Саме по собі цей твір Алкуїна – свого роду настановче послання у формі риторики, трактат, написаний відповідно до біблійної ідеї Via Regia (шлях правителя). Цікаво визначення поняття "добročесність": "Чеснота – це здатність розуму оцінити будь-яку річ по достоїнству. Вона містить в собі шанування Божества, закони людства і рівномірність всього життя".

Уявлення про *Via Regia* Алкуїн пов'язує насамперед із принципом стриманості. Він вважає, що цей принцип стосується не лише звичаїв, але й мови, тобто до риторики, як мистецтва, пов'язаного з питаннями управління. Ці міркування роблять його трактат не просто підручником риторики, а й своєрідним моралізуючим політичним твором. Тому в трактаті про риторику і з'являються визначення чотирьох головних чеснот: *мудрості, справедливості, мужності й помірності*. Дотримання чеснот і є *Via Regia* будь-якого правителя. Людина, що володіє мудрістю, справедливістю, мужністю і помірністю, має право управляти умами і вдачами.

Ідеал королівської влади та моральної відповідальності государя по відношенню до своїх підданих Алкуїн пов'язував із політичною концепцією незламності імперської держави і з релігійною ідеєю непохитної твердості і віри. Кожен повинен бути вірним десяти заповідям і своїй клятві вірності імператору, вести себе відповідно до вимог законів. Закон – писане право всього народу, яке повинно "охоронятися і дотримуватися".

Всі ці моральні якості Алкуїн приписує насамперед Карлу як імператору християнської Римської імперії. Подібне ставлення бере свій початок ще в біблійні часи, на чому неодноразово наголошував сам Алкуїн, називаючи Карла іменами Давида і Соломона. "Риторика" Алкуїна започаткувала ряд аналогічних творів, складених для царствених персон: *Смарагдом* Сент-Міхельським для Людовика Благочестивого, *Іоанном Орлеанським* для Піпіна Аквитанського, *Седулія Скотта* для Хлотаря III і *Хінмара Рейнського* для Карла Лисого.

Для каролінгського Ренесансу, як і для "класичного" Відродження характерна відкритість – загальнохристиянська і європейська. Академія в Ахені стала центром освіченості, куди для просвітницьких цілей Карл залучив найосвіченіших людей тодішньої Європи, які принесли із собою залишки знань з Італії, Іспанії, Ірландії, Англії. Італія була першою країною завойованою Карлом і вразила його своєю незвичною культурою.

Там в монастирях знаходилися книги, що були так необхідні для культурної справи Карла Великого. Так само Карл знайшов перших учених для своєї майбутньої "Академії". Це були Петро Пізанський, Павло Диякон і Павлін, патріарх аквілейський. Результати їхньої діяльності, на думку М.Л. Гаспарова були вкрай важливими: "Саме вони заклали основу всього подальшого культурного відродження і 780-ті роки по праву вважаються" італійським "періодом в історії придворної академії".

Зі знатного лангобардського роду походив і Павло Варнефрід Диякон (бл. 725 – бл. 799). Прізвисько "Диякон" отримав, ймовірно, через свій духовний сан. Був близький до королівського двору і, перебуваючи при дворі короля Ратхиса в Павії, отримав класичну освіту. Потім був придворним письменником короля Дезидерія і вчителем його дочки, на прохання якої написав "Римську історію" (774 р.). Після

придушення повстання лангобардів у 776 р. пішов у монастир Монте-Кассіно. У 782 р., під час перебування в Італії Карла, звернувся до нього з проханням у формі елегії про звільнення брата, взятого в заручники після придушення лангобардського повстання.

За "італійським періодом" настав "англосаксонський"-790-і роки, коли головою придворної школи та академії став англосакс Алкуїн. Йому належить, створення системи освіти, заснованої на пізньоантичній світській традиції освіти, але підпорядкованій духу даного часу. Сім вільних мистецтв в двох комплексах - тривіум (граматика, риторика і діалектика) і квадріум (арифметика, геометрія, астрономія і музика) – склали основу програм освіти в каролінгських школах. Зміст цих програм Алкуїн наповнив новим змістом, відповідним для того, щоб задовольнити потреби людей своєї епохи.

Ірландія, третій культурний центр попередньої епохи, теж зробила свій внесок у праці Каролінгського відродження. "Ірландські емігранти дали Каролінгському відродженню знайомство з елементами грецької мови, смак до вишукано-темного стилю і розширення знання з географії та астрономії". Найвизначнішими ірландськими вченими прибулими до двору Карла Великого були три людини: Дунган, що давав Карлу консультації з наукових питань та у богословських суперечках; Клемент, який змінив Алкуїна на чолі придворної школи і написав граматичку витіснив граматичку Петра Пізанського; Діку, автора географічних трактатів.

І готська Іспанія дала Каролінгському відродженню декількох видатних його представників, але всі вони були не стільки вченими, скільки практиками - адміністраторами, дипломатами, полемістами. Це - ліонський архієпископ Агобард, один з найосвіченіших людей свого часу і Клавдій, єпископ Туринський, який мріяв відродити чистоту раннього християнства. Найбільшим і талановитим діячем у цій плеяді був орлеанський єпископ Теодульф, адміністратор, дипломат, мораліст і покровитель мистецтв.

Плід діяльності цих різноплемих культурних сил, зібраних до Аахенського двору, з'явилися скоро. Вже до 800 року на сцену виступають німецькі учні цих іноземних вчителів. "Це – ті нові люди, на яких хотів спертися Карл у своїй державній політиці" (Гаспаров М. Л.).

На закінчення, навіть на підставі не дуже великої інформації, можна зробити висновок, що найважливішим підсумком розвитку Каролінгської педагогіки є утворення першої в історії Європи моделі універсальної педагогічної системи, для якої характерний цілий ряд особливостей:

- Акцент на людину – осмислення його ролі і місця,
- Певний акцент на індивідуалізмі, природно, настільки, наскільки він був можливим у той час;
- Раціоналізм, як мінімум, в структурі і програмі освіти,

- Поява і первинний розвиток ідеї загальної освіти, в рамках християнської традиції, принаймні,
- Орієнтація учнів на суспільно-корисну працю,
- Поєднання студійної і класної освіти,
- Інтерес до навколишнього світу і навчання за допомогою "мирських" прикладів,
- Акцент на культурі мови: філологія – служниця богослов'я, але вже намічається й шлях до філософії.

Значення Каролінгської педагогіки досить велике. Це не просто одна із сторінок історії педагогічної думки:

- Наноситься перший відчутний удар по педагогіці традиційного суспільства,
- Намічається перехід до універсальної педагогіці,
- Започатковано формування національних педагогічних систем,
- Закладаються основи секулярної педагогіки,
- Започатковано демократизацію системи освіти.

Молитва Алкуїна: "Вічне світло, світися в наших серцях. Вічне добро, визволи нас від лукавого. Вічна сила, будь нашою опорою. Вічна мудрість, розвій тьму нашого невігластва. Вічне милосердя, помилуй нас, щоб ми всім серцем і розумом, і душею, і міццю шукали Твій лик. І були принесені Твоїм невичерпним милосердям перед Твоє Святе буття. Амінь".

Друкується за: Московський гір. пед. інститут. т. 3. Вип. 1. М., 1941.

Уколова В.І. КУЛЬТУРНЕ ПІДНЕСЕННЯ Й ОСВІТА В ІМПЕРІЇ КАРЛА ВЕЛИКОГО

Культурне піднесення в імперії Карла Великого і в королівствах династії Каролінгів в VIII-IX століттях (в основному на території Франції та Німеччини) прийнято називати „каролінгським відродженням“. „Каролінгське відродження“ проявилось в організації шкіл, залученні до королівського двору вчених, у розвитку літератури, образотворчого мистецтва, архітектури. В епоху Каролінгів церква була не лише представником влади, але й значним фактором культурного розвитку. Саме монастирі, багато з яких були засновані ірландськими, англосаксонськими і франкськими місіонерами, були осередками освіти. З метою відродження Римської імперії Карл Великий використовував динамічну і одночасно стабілізуючу силу церкви і освічене духовенство.

Енергійна політика Карла Великого в галузі освіти знайшла відображення у відкритті придворної Академії. Карл знав грецьку і латинську мови, хоча грамоті навчався лише в зрілому віці. У діяльності придворної Академії брали участь

відомі вчені того часу: англосакс Алкуїн (бл. 730-804 рр.), Лангобарди Павло Диякон (бл. 720-799 рр.), Вестготи Теодульф (бл. 760-821 рр.) і біограф Карла Ейнхард (бл. 770-840 рр.). Разом із наблизеними Карла вони склали придворне вчене суспільство – Академію. Академія, якою керував Алкуїн, була центром „Каролінгського відродження“. Алкуїн заснував палацову школу для дітей Карла та дітей королівських васалів. Придворна школа готувала синів королівських васалів для різноманітної палацової та обласної служби. Навчання велося латинською мовою.

Для підготовки духовенства та навчання дітей світської знаті була забезпечена діяльність монастирських шкіл. Завдання, що стояли перед цими школами, були визначені Алкуїном. В одному з листів до Карла Великого він писав: „Працюю я багато для того, щоб виховати багатьох на користь святої Божої церкви і для прикраси вашої імператорської влади“.

У монастирських школах викладалися античні дисципліни, що звалися „семи вільними мистецтвами“: граматика, риторика і діалектика (тривіум – „три шляхи знання“, перший ступінь навчання); арифметика, геометрія, астрономія і музика (квадріум – „чотири шляхи знання“, другий ступінь навчання). „Вільні мистецтва“ були поділені на тривіум і квадріум вже в VI столітті Боецій і Кассіодора – останніми представниками античної освіченості.

Карл Великий приділяв велику увагу монастирським школам. У своєму Капітулярії він вимагав від ченців обов'язкової організації шкіл для навчання кліриків читання, письма, рахунку і співу, бо пастирі, зобов'язані наставляти народ, повинні вміти читати і розуміти Святе Письмо. „Вінцем освіти“ вважалось богослов'я. Алкуїн писав: „... наша славна, мудрість Господа, яку ми намагаємося викладати, перевершує всяку мудрість академічної науки“. Монастирські школи, засновані Карлом Великим, стали тією базою, на якій вирости середньовічні університети.

Карл особисто брав участь у діяльності придворної Академії. У повчанні Карла „Про заняттях науками“ говорить: „Кожен повинен вивчити те, що він бажає виконувати. Душа наша тим краще буде розуміти, що потрібно робити, чим правильніше буде мова хвалити Господа, не ображаючи Його помилками“.

Карл запрошував придворних учених до столу: секретар стояв біля нього з восковою дощечкою, щоб швидко записувати те, що він накаже. Учні придворної школи були наготові для різних доручень, довідок. Після обіду звичайно читали вірші. Читання переривали зауваженнями присутніх, на які автор міг заперечувати. Зав'язувався суперечка, обмін їдкими зауваженнями і жартами. Члени товариства за англосаксонським вченим звичаєм давали собі особливі імена, взяті з Біблії чи греко-римської давнини (Давид, Горацій тощо), зверталися один до одного з вигадливими посланнями, вирішували вчені загадки.

Вся літературна бесіда відбувалася латинською мовою. Для вивчення її

читали і переписували Вергілія, Августина і особливо прагнули запам'ятати гарні звороти, щоб вставляти потім „квіти мови“ в розмову або лист. На першому місці в навчанні було мистецтво говорити, давати спритні відповіді і хитрі визначення, фантазувати і міркувати на будь-яку тему. У словах шукали таємничий сенс, говорили алегоріями. Учитель привчав учня до гри словами, до розгадки ребусів, до жартівливим відповідей.

Думка, що вогонь народився від тертя сухих гілок і спалив їх, була викладена в підручнику Алкуїна у формі загадки: мертвий породив живого, подих живого пожег мертвого.

Вчені і письменники цього часу були переповнені безкінечним захватом римською старовиною і ставили її собі за приклад. Ейнхард написав біографію Карла зразок біографії Августа. Один із поетів часів Карла говорив: „Ось оновлюються часи, воскресає життя древніх, відроджується те, чим сяяв Рим“.

За часів Карла Великого була проведена реформа писемності. В результаті реформи встановилося чітке письмо – каролінгський мінускул. Каролінгський мінускул послужив основою для сучасного написання латинських літер. Традиційно листи писалися в монастирських майстернях письма. До однієї з таких майстерень, безсумнівно, належить Алкуїнівська посвята „Музею книгописців“: „Руку твою від спокуси священні букви закону нехай бережуть, остерігайся перекручувати слова. Довіряючи паперу, виберуть ті книги, що переписані гідним прикладом письма. Правильним шляхом, спрямовуючи перо, та й осягнуть зовнішній і внутрішній зміст, дотримуючись нескладної черги фраз і розмірів, а також відповідних знаків, щоб не збився у храмі перед братією читець

Каролінгські писарі переписували церковні твори і книги античних авторів. Переписування книг сприймалося як благочестивий подвиг, з яким було пов'язано безліч легенд. Існували легенди про ченця, якому замість забутої лампади світили сяючі пальці лівої руки; про грішного інока-артиста, якому ангел приніс до загробного суду переписаний ним фоліант, і красиві літери священної книги одна за одною покривали гріхи померлого скриптора, доки не залишилася одна літера, силою якої він був повернутий на землю для нового покаяння.

Скриптор (переписувач) працював найчастіше на свою обитель, зрідка на іншу церкву чи „поважного“ і заможного замовника з мирян. У тих рідкісних випадках, коли книгу необхідно було переписати за короткий термін, її ділили на частини “ кватерніони, роздаючи багатьом переписувачам. Звідси й вражає на перший погляд у кодексах те явище, що окремі кватерніони (а іноді й окремі аркуші) написані різними почерками.

Переписувачі прикрашали рукописи малюнками (ілюмінаціями) на біблійні теми. Мініатюри зазвичай були кольоровими, так само як і великі літери, які зображувалися то у вигляді риб чи тварин, то у вигляді птахів, наприклад лелек зі змією в дзьобі, півнів, качок, павичів. Були великі літери у вигляді особливих

сполучень з листя і „звірячої орнаментики“. Широке застосування в монастирських рукописах мав орнамент у вигляді стрічкової плівки.

За Карла Великого відбувалося будівництво палаців і соборів. Архітектура нагадувала стиль візантійських споруд в Равенні. При їх зведенні, за наказом Карла Великого, використовувалися мармурові колони, які привозилися з Італії. Це були колони від старих античних храмів. Античні пам'ятки при цьому знищувалися. Зводячи палаци і собори в Ахені та інших містах імперії, Карл прагнув підвищити значення імператорської влади і церкви.

Збереглися різні майстерно зроблені предмети, що служили для прикраси церков чи вживалися під час церковної служби, – багато орнаментовані дзвони; раки, що служили для зберігання молей святих, прикрашені різьбленими виробами з дерева або кістки; різна церковне начиння – чаші, хрести і підсвічники з дорогоцінних металів; литі бронзові церковні ворота і т. д.

Образ Карла Великого відбився в народних переказах. Через 70 років після його смерті монах Галленський (у Боденського озера в Швейцарії) зібрав різні легенди, де Карл виступав як мудрий правитель, здатного відкривати неправду і читати в серцях людей. Легенди зображували його „залізним“ Карлом; від однієї появи військ імператора „тремтить земля“. У слов'ян ім'я Карла стало називним: від нього походить слово „король“.

Питання для самоконтролю студентів:

1. Який внесок Алкуїна у європейську освіту?
2. Які ви можете назвати твори Алкуїна?
3. Що собою представляла палацова Академія Карла Великого?
4. Яку роль відігравала літургія в педагогічній системі Алкуїна?
5. Чим можна пояснити освіченість монахів Ірландії?

ПІСЛЯМОВА

Таким чином, VII — VIII століття стали визначальними для Європи не лише у формуванні християнської освітньої моделі нового зразка, а й у виборі ціннісних орієнтирів і шляхів майбутньої педагогіки західного зразка, де провідну роль відігравали суб'єкт-суб'єктні відносини (наставник-вихованець). Ця модель багато в чому мала особистісно-орієнтовану траєкторію навчання й виховання, оскільки „універсальний“ наставник відігравав у ній головнішу роль, ніж уся система освіти. Духовно-моральна парадигма освіти VII — VIII століть виконувала водночас дві функції: з одного боку, вона забезпечувала країни ранньосередньовічної Європи достатньою кількістю кінцевого освітнього продукту посередньої якості (середній клір для церков і монастирів); з іншого — професійно орієнтованими на вищу освіту педагогами-наставниками („універсалами“ на відміну від майбутніх „спеціалістів-профі“). Визначну роль у процесі формування теоретичних засад реноваційної педагогіки Середньовіччя відіграла літургійна драма, підготовка якої змушувала церковні й монастирські школи на першому рівні навчання (при вивченні тривіуму) займатися зі своїми вихованцями мистецтвом драматизації. Важко переоцінити значення цього освітнього чинника як для ствердження християнства в країнах Західної Європи, так і для виникнення майбутнього артистичного (підготовчого) факультету в університетах, а в подальшому — системи мистецької освіти.

Означені процеси були підготовлені представниками трьох напрямів у реноваційній педагогіці: Григорій Великий (*релігійно-аскетичний напрям*) рішуче провів реформу шкільного знання, уніфікувавши його єдиною латинською мовою та розширивши музично-мистецький компонент освіти; Ісидор Севільський (*науково-релігійний напрям*) заклав основи європейського енциклопедизму, визначив понятійний апарат дослідження, ввів до системи навчання практичні заняття, визначив спектр роботи наставника й учня; нарешті, Алкуїн (*універсальний напрям*), який розробив теоретико-дидактичні засади західноєвропейської єпископально-кафедральної та світської школи, значно посилюючи в них мистецько-педагогічний компонент.

Формування освіти Середньовіччя було складним процесом синтезу пізньоантичної, християнської та варварської традицій і поступовим посиленням в ньому християнства, пошуків не лише змісту, а й нових форм культурного життя, передача освітньої естафети новим носіям. У цей період викристалізувався новий тип навчально-виховної парадигми, правильніше — його вихідні елементи та тенденції. Християнський ідеологічний комплекс стає основним системоутворюючим началом освіти епохи, яка лише зароджується. Загальним же для всього Середньовіччя було те, що діячі освіти наступних століть найбільше орієнтувалися на педагогічні здобутки VII – VIII ст.

Освітня спадщина кожної епохи по відношенню до інших періодів не залишається чимось незмінним і стабільним, бо вона є лише частиною попередньої культурної системи. Та саме ця частина потім і стає активізуючим елементом іншої системи; вона не просто передається у якості тягаря наступним поколінням, а й активно використовується ними. Тому зміст і обсяг ранньосередньовічної спадщини за відносної стабільності головних типологічних параметрів будуть завжди відмінними, наприклад, для Середньовіччя й Відродження, для Відродження та Просвітництва. Оскільки ми акцентуємо нашу увагу не на всьому обсязі освітньої спадщини Середньовіччя, а лише на теоретичних засадах духовно-моральної парадигми, творчий доробок обраних нами визначних діячів реноваційної педагогіки найяскравіше характеризує нову модель освіти й виховання у контексті передачі духовно-культурних надбань від старого світу („*paş homana*“) — новому („*medium tempora*“)

Західна Європа дуже зобов'язана тим, хто біля витоків Середньовіччя обробляв занедбану освітню ниву, людям, які стали „золотим ланцюжком поєднання часів“ – теоретику освіти Боецію, визначному стилісту та практику монастирської освіти, автору першої шкільної програми Кассіодору, стержню середньовічної духовності, церковному композитору, основоположнику професійної музичної освіти Григорію Великому, енциклопедисту, педагогу-наставнику королів Ісидору Севільському, фундатору університетської освіти Алкуїну. Всі вони зробили неповторний особистий внесок у процес становлення парадигми Середньовіччя.

ЖИТЕПАТҮПА

1. Alley W. J. Hellenism and Christianity / W. J. Alley. — L., 1921. — 120 p.
2. Abelson P. The seven liberal arts: a study of medieval culture / P. Abelson. — N.Y. : Columb. Univ. press, 1939. — 150 p.
3. Alvin and Heidi Toffler. Creating a New Civilization: The politics of the Third Wave / Alvin and Heidi Toffler. — Turnen Publishing : Ins. Atlanta, 1995. — 367 p.
4. Anton H. H. Fuerstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit / H. H. Anton. — Bonn, 1968. — S. 355-409.
5. Augustin. In Educators / Augustin // Escritos del Vedat. — 1975. — № 4. — P. 44-60.
6. Bates K. L. English religions drama / K. L. Bates. — L. : Longmans, 1997. — 277 p.
7. Bermejo A. M. The Indwelling of the Trinity according to Saint Cyril of Berschin W. Criechisch-lateinisches Mittelalter : von Hieronymus zu Nikolaus von Kues / A. M. Bermejo. — Bern : Francke, 1980. — 363 S.
8. Bonnet M. Le latin de Gregoire Tours / M. Bonnet. — Paris : Hachette, 1990. — 487 p.
9. Bowen J. A history of Western education / J. Bowen. — L. : Metthuen, 1972-1976. — 373 p.
10. Brown P. The Making of Late Antiquity. Cambridge (Mass.) / P. Brown. — L. : Longmans, 1978. — P. 38-40
11. Brown P. Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire / P. Brown. — N.Y. : Madison (Wisconsin), 1992. — P. 30-35.
12. Campenhausen H. F. The fathers of latin Church / H.F. Campenhausen. — L. : Black, 1964. — 328 p.
13. Cassiodorus M. A. Senator. De Anima / M. A. Cassiodorus Senator / Ed. J. Werner Halporn. — N.Y. : Ihaca, 1953. — 25 p.
14. Cassiodorus M. A. Senator. Opera omnia / M. A. Cassiodorus Senator. — Paris: PL., 1955. — . — Vol. 1. — 1955. — P. 69-70.
15. Cassiodorus M. A. Senator. Varie / ed. J. Fridh // Corpus christianorum: Turnhout, 1973. — 597 p.
16. Cauifield M. F. The irish mystique / M. F. Cauifield. — L. : Prentice-Hall, 1973. — 253 p.
17. Chadwick H. Early Christian thught and the classical tradition / H. Chadwick. — Oxford : Clarendon press, 1985. — 174 p.
18. Chamberg E. Mediaeval stage / E. Chamberg. — V. 1-2. — Oxford. : Black, 1995. — 318 p. — . — Vol. 1. — 1995. — 596 p.
19. Chazottes C. Gregoire le Grand / C. Chazottes. — Paris : Les Belles Lettres, 1958. — . — Vol. 1. — 1958. — 518 p.
20. Christian Wisdom in the Contra Galilaeos of Julian the Apostate and the Contra Julianum of St. Cyril of Alexandria / ed. A. Momigliano — Roma : Palazzo, 1978. — 346 p.
21. Churruca J. Instituciones de Gayo en san Isiloro de Sevilla / J. Churruca. — Leon : Centro de Estud. e Invest San Isiloro, 1975. — 171 p.
22. Cilson E. History of Christian philosophy in the Middle Ages / E. Cilson. — N.Y. : Random House, 1975. — 829 p.
23. Cochrane Ch. Christianity and classical culture. — L. : Oxford Univ. press, 1944. — 523 p.
24. Cohen G. English religions drama / G. Cohen. — L. : Magmillan, 1993. — 257 p.
25. Cohen G. Histoire de la mise en scene dans le theatre relegieux francais au moyen / G. Cohen. — P. : Hachette, 1926. — 229 p.
26. Colish M. L. The Mirror of Language : A study in the medoaval theory of Knowledge / M. L. Colish. — L. : Univ. nebr press, 1983. — 339 p.
27. Courcelle P. Saint Augustin et Boece : La survie de leurs deux chefsd'oeuvre / P. Courcelle. — Paris : Inst. de France, 1968.—110 p.
28. Coussennmaker E. Drames liturgiques du moyen / E. Coussennmaker. — P. : Belles Lettres, 1982. — 144 p.
29. Di Capua F. Cassiodoro. De institutione divinarum / F. Di Capua // Boll. Filol. Clasica. — 1992. — № 19. — P. 89-98.
30. Dillon M. Early Irish literature / M. Dillon. — Chicago : Univ. press, 1978. — 191 p.
31. Dodsleu R. A. Select collection of old English plays / R. A. Dodsleu. — Strassburg : Black, 1998. — 215 p.
32. Ducett E. Sh. The Gateway to the Middle Ages / E. Sh. Ducett. — N.Y. : Macmillan, 1973. — 199 p.
33. Ensslin W. Des Symachus Historia Romana als Quelle for Jordanes / W. Ensslin. — Munchen: Verl. Bauer. Akad. — 1989. — 106 S.

34. Esposito S. Cassiodoro, la Bibbia e la cultura Occidentale / S. Esposito // *Divus dioevo*, 1958. — № 61. — P. 193-204.
35. Fontaine J. Culture et spiritualite en Espagne du VI an VIII siegles / J. Fontaine. — L. : Oxford Univ. press, 1986. — 352 p.
36. Fontaine J. La diffusion carolingienne du manuscript conserves Italie / J. Fontaine // *Stud medievali*. — 1987. — № 7. — Ser. 3. — P. 108-127.
37. Glebsh W. A. Christianity in Eueopean history / W. A. Glebsh. — Oxford : Univ. press, 1979. — 315 p.
38. Isidore de Seville. *Sententiarum libri tres* / [ed. Robles Carcedo]. — Montreal, 1959-1960. — 388 p.
39. Isidore of Seville. *History of the kings of the goths, vandals and svevs*. — Leiden : Brill, 1966. — 122 p.
40. Isidore of Seville. *The medical writings* / ed. W.D. Sharpe. — Philadelphia :Trans, of APS, 1964. — 560 p.
41. Isilore de Seville. *Cultura agri* / ed. [Robles Carcedo]. — Salamanca : Inst. „Antonio de Nebeja“, 1964. — 653 p.
42. Kleinnclausz A. *Alcuin / Great historical enterprise: Problems in Monastic History* / A. Kleinnclausz. — N.Y. : Nelson, 1964. — 231 p.
43. Laistner M. L. W. *The intellectual heritage of the earli Middle Ages* / M. L. W. Laistner. — Ithaca : Cornel. Univ. press, 1977. — 285 p.
44. Laistner M. L. W. *Thoughts and letters in Western Europe, A. D. 500 to 900* / M. L. W. Laistner. — Leon : Methuen, 1987. — 416 p.
45. Lawrence C. H. *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe Middle Ages* / C.H. Lawrence. — N.Y.c: Longmans, 1985. — 260 p.
46. *Le mustered u slege d'Orleans* / Publ. par F / Gusserd et E. Gertain. — Paris : Les Belles Lettres, 1992. — 504 p.
47. Liebeschetz J. *Continuity and change in roman religion* / J. Liebeschetz. — Oxford: Clarendon press, 1979. — 359 p.
48. Lot F. *La fin du monde antique et le moyen Age* / F. Lot. — Paris : Michel, 1981. — 559 p.
49. Marrou H. I. *L'Eglise corps du Christ chez saint Cyrille d'Alexandrie*. / H. I. Marrou / *Gregorianum*. — Roma : Palazzo, 1939. — . — T. 19. — 1939. — P. 37-63, 83-100, 161-188.
50. Marrou H. I. *Histoire de l'education dans l'Antiquite*. Nouv. Ed. / H. I. Marrou. — Paris : Seuil, 1995. — 646 p.
51. Meijering E. P. *Gold heing history : [studies in patristic philosophy]* / E. P. Meijering. — Amsterdam: North-Holland, 1975. — 192 p.
52. Momigliano A. *Essays of anzient and modern historiography* / A. Momigliano. — Oxford: Blackwell, 1987. — 387 p.
53. Mas Inerny R. M. *A history of Western philosophy* / R. M. Mas Inerny. — Leon : Notre Dame press, 1993. — 715 p.
54. Minucy Felix. *Octavian / Minucy Felix // Escritos del Vedat*. — 1975. — № 4. — P. 12-34.
55. Nishoff B. *Die Verbreitung der Verke Isidors von Sevilla* / B. Nishoff // *Isidoriana*. — Leon : Centro de Estudios e Investigacion San Isidoro, 1961. — P. 317-344.
56. Petit de Julleville L. *Le Theatre en Franze* / L. Petit de Julleville. — Paris : Hachette, 2000. — 315 p.
57. Petit de Julleville L. *Le Theatre relegeux* / L. Petit de Julleville. — Paris : Hachette, 1998. — 263 p.
58. Petit de Julleville L. *Les musteries* / L. Petit de Julleville. — Paris : Les Belles Lettres, 1997. — 572 p.
59. Rand E. K. *Founders of the Middle Ages* / E. K. Rand. — Cambridge: University Press, 1989. — 365 p.
60. Robles Carcedo L. *La cultura religiosa de la Espania visigotica* / L. Robles Carcedo // *Escritos del Vedat*. — 1975. — № 5. — P. 25-40.
61. Sanchez Faba F. *San Isidoro, cietifico* / F. Sanchez Faba. — Madrid : Gervantes, 1970. — 488 p.
62. Thörbecke A. *Cassiodorus Senator. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerwanderung* / A. Thörbecke. — Bern : Francke, 1967. — 454 S.